

SEVİNDİK NƏSİBOĞLU

ULU

NAXÇIVANIM

SEVİNDİK NƏSİBOĞLU

Az. 315784

ULU NAXÇIVANIM

(Naxçıvan təəssüratları)

Azərbaycan milli
kitabxanası

Bakı - 2020

**Müəllif Naxçıvan səyahəti arzusunun
reallaşmasını təşkil etdiyinə görə general
Rza Talibova dərin minnətdarlığını bildirir**

Redaktor və

ön sözün müəllifi:

Əli Rza XƏLƏFLİ
Beynəlxalq Rəsul Rza mükafatı
laureatı, "Kredo" qəzetinin
baş redaktoru, şair-publisist

Rəyçi:

Elçin MEHRƏLİYEV
filologiya elmləri doktoru, yazıçı

Sevindik Nəsiboğlu (Sevindik Nəsib oğlu Əliyev)
"Ulu Naxçıvanım" (Naxçıvan təəssüratları) "3 saylı Bakı
Mətbəəsi" ASC, 2020. səh. 240

Məktəbli şair-publisist Sevindik Nəsiboğlunun "Ulu Naxçıvanım" kitabına vətənimizin Naxçıvan diyarına həsr olunmuş səfər təəssüratları, bu qədim məkanın tarixi yerləri və görkəmli şəxsiyyətləri haqqında araşdırmaları daxil edilmişdir. Əsərin emosional ruhu elə ilk səhifələrdən oxucunu cazibəsinə alır.

Kitabın hər sətrindən müəllifin ürək döyüntülərini, həyəcanlarını hiss etmək olar və burada o, gəzdiyi, gördüyü yerlərin, tarixi abidələrin, Naxçıvandan pərvazlanmış görkəmli şəxsiyyətlərin foto-şəkillərini də təqdim edir. Əsər məktəbli şair-publisistin ədəbiyyata və tədqiqata yeni nəfəslə gəldiyini təsdiq edir. Ayır-ayrı mövzuların lirik-emosional ruhu poetik mətnlər kimi oxunur. Esselər, şeir parçaları, mətnlərə uyğun şəkillər kitaba bir canlılıq bəxş edir. Bir sözlə, "Ulu Naxçıvanım" kitabı məktəbli şair-publisistin doğma diyarımızın dünənindən, bu günündən bəhs edən duyğularının ifadəsidir.

"Ulu Naxçıvanım" kitabını geniş oxucu auditoriyasının maraqla qarşılayacağına inanırıq.

030

----- qrifli nəşr

02022020

Qədim Naxçıvan torpağına eşq olsun!

Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafi vəziyyəti bu diyarda ölkəmizin torpaqlarının, sərhədlərinin qorunması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Naxçıvanlılar öz torpağını qorumaq üçün ayağa qalxmış və böyük qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər.

Mən üç il Naxçıvanda yaşamağımı və Sizinlə, Muxtar Respublikanın əhalisi ilə birlikdə işləməyimi həyatımın, deyə bilərəm ki, ən parlaq, ən şərəfli bir dövrü hesab edirəm.

Mən nə doğulduğum yeri heç vaxt unuda bilərəm, nə də ki, üç il müddətində burada Naxçıvanın problemlərinin həlli ilə əlaqədar Sizinlə birlikdə gördüyüm işləri.

Ötən günləri xatırlayanda, indi Naxçıvan, demək olar ki, çox gözəl bir vəziyyətdə yaşayır.

***Ulu Öndər
Heydər Əliyev***

Bu gün ölkəmizin həyatında çox əlamətdar bir gündür. Bu gün biz Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illik yubileyini qeyd edirik. Bu gözəl hadisə münasibətilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün sakinlərini və eyni zamanda, bütün Azərbaycan xalqını ürəkdən təbrik edirəm. Naxçıvan qədim Azərbaycan torpağıdır. Naxçıvanda tarixi abidələr, dini abidələr, memarlıq abidələri, bütün toponimlər Azərbaycan xalqına məxsusdur. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu gözəl diyarda yaşamış, yaratmışdır.

Naxçıvanın, eyni zamanda, qədim dövlətçilik tarixi vardır. Qədim Atabəylər dövlətinin mərkəzi Naxçıvan idi. Təsadüfi deyil ki, Naxçıvana 90 il bundan əvvəl Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu verilmişdir. Bu, gözəl hadisə idi, tarixi hadisə idi. Naxçıvanın rolunu, bu diyarın strateji əhəmiyyətini əks etdirən bir qərar idi. Ancaq bununla bərabər, o vaxt xalqımıza qarşı ədalətsizlik də edilmişdir. Çünki Azərbaycanın əzəli torpağı olan Zəngəzuru Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanı vermişdilər. Bu, böyük ədalətsizlik idi. Çünki Zəngəzur tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Zəngəzurun o vaxtkı əhalisinin mütləq əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Zəngəzurun bütün yaşayış məntəqələrinin adları Azərbaycan adları idi. Ona görə bu qərarın qəbul edilməsində Azərbaycan xalqına qarşı ədalətsizlik və qərəz əsas rol oynamışdır. Eyni zamanda, bu qərarla Azərbaycan coğrafi baxımdan iki yerə bölünürdü. Eyni zamanda, böyük türk dünyası iki yerə bölünürdü. Bu, ədalətsizlikdir; bu, sağalmayan yaradır. Ancaq mən tam əminəm ki, vaxt gələcək və biz azərbaycanlılar bütün tarixi torpaqlarımıza qayıdacağıq.

***Azərbaycan Respublikasının prezidenti
İlham Əliyev***

Naxçıvanın muxtariyyəti asanlıqla qazanılmayıb. Beynəlxalq Qars müqaviləsi 1921-ci ildə imzalanırsa da, Naxçıvana 3 il sonra, 1924-cü ildə muxtariyyət verilib. Naxçıvanın muxtariyyəti çətin sınaqlardan keçərək gərgin hərbi-siyasi və diplomatik mübarizələr nəticəsində əldə olunub.

Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi zərurət idi. 1919-cu ildə Zəngəzur mahalı Ermənistanı veriləndən sonra Naxçıvan ölkənin əsas ərazisindən təcrid olunmuşdu. Regionda marağı olan böyük dövlətlər İrəvan və Zəngəzur kimi Naxçıvanı da ermənilərə güzəştə getmək istəyirdilər. Erməni yaraqlıları əhalini qorxu içərisində saxlayır, soyqırımı törədir, torpaqların boşaldılmasına çalışırdılar. Buna baxmayaraq, nə böyük dövlətlərin siyasi və diplomatik təzyiqi, nə aclıq və səfalət, nə də ermənilərin aramsız hərbi müdaxiləsi naxçıvanlıların iradəsini sındıra, Azərbaycanla bir olmaq istəyinin qarşısını ala bilmədi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin başçısı Nəşib bəy Yusifbəyli parlamentdəki çıxışında deyirdi ki, hökumət yaranmış şəraitdə Naxçıvana real yardım göstərə bilmədi: "İgid naxçıvanlılar, şərurlular... bu məsələni özləri həll etdilər. Onlar həyatlarını, ailələrinin şərəfini və var-dövlətlərini riskə qoyaraq doğma torpağa - Vətənə qovuşmaq üçün ayağa qalxıb azad oldular və bununla da hökumətin işini asanlaşdırdılar. Haqq və ədalət tərəfdarları bu qətiyyəti, fədakarlığı və vətənpərvərliyi görəndən sonra onların qanuni hüquqlarını danmayacaqlar".

***Naxçıvan MR-in Ali Məclisinin sədri
Vasif Talıbov***

SÖZÜMÜZÜN TƏZƏ NƏFƏSİ

Dünyanın çox məşhurları var ki, təbiətlərinin qeyri-adiliyini çox kiçikdən, lap uşaq yaşlarından büruzə veriblər. Belələri ədəbiyyatda, xüsusilə, poeziyada, rəssamlıqda, musiqidə istedadlarının şərtlərini göstərərək onlara şübhə ilə yanaşanlar, yaratdıqlarına «uşaq həvəsidir» deyə biganə olanlar da az olmayıb. M.Ə.Sabirin doqquz yaşında yazdığı poetik misraları ailə üzvlərinin təəccübünə səbəb olub. Volfqank Motsart altı yaşında ilk bəstələri ilə dinləyicilərini heyran qoyub. Hindistanda, Çində, dünyanın digər ölkələrində - ən müxtəlif xalqların belə ulduzları çox erkən parlayıb, elm, incəsənət, mədəniyyət kəhkəşanında öz yerini əbədi olaraq tutub və bəşər nəsli üçün enerji mənbəyi olaraq qalmaqdadırlar.

Belə bir fenomenin Azərbaycanda da olması gərək kimsəyə qəribə gəlməsin.

Sevindik Nəsiboğlu...

Bu ad artıq Azərbaycanın mənəvi mühitində kifayət qədər tanınır. Rəvan nitqi, aydın məntiqə söykənən parlaq çıxışı, Azərbaycanın tarixi-ədəbi keçmişi ilə bağlı düşüncələrini əks etdirən, dünya mədəniyyətinin müxtəlif sahələrindən bəhs edən ədəbi-publisist yazıları ilə məşhurdur. Özüm də şahidi olmuşam ki, çıxışlarını, alovlu bir hisslə öz şeirlərini ifa etməsini dinləyicilər heyranlıqla qarşılayıblar.

O, bir neçə kitabın müəllifidir. Əgər belə demək mümkünsə, sözə poeziyadan gəlib. Ruhunun səfərbərliyi, duyğularının sözə çevrilişlə ifadəsi ilkin olaraq poeziya ilə simsar olduğundan publisistik yazıları da, araşdırma və tədqiqat qeydləri də poetik əhvaldadır.

«Ulu Naxçıvanım» publisistik əsəri başdan-başa poetik bir əhval və emosional duyğu ilə qələmə alınıb. Müəllif əsərinin baş

obrazı olaraq Naxçıvanın tarixini bu günlə, bu gününü gələcəklə xəyallarının səltənətində qovuşdura bilir.

Müəllif əsərində Naxçıvan haqqındakı qeydlərini onun zəngin keçmişinə və gözəl bu gününə vurğunluqla sözə gətirir. Naxçıvana olan sevgisini ilk cümlələrindən etiraf edir: «Mən Naxçıvanı çox sevirəm. Naxçıvan haqqında sənədli filmlərə baxmışam, tarixi kitablar, elmi məqalələr oxumuşam, lirik mahnılar dinləmişəm... Xəyallarımnda yaşatmışam bu şəhəri, ona hətta şeir də həsr etmişəm. Naxçıvanı görmək, tarixi yerlərini, muzeylərini ziyarət etmək, dəyərli ziyahılarını dinləmək keçib könlümdən... Bu arzu ilə yaşamışam». Xüsusi fərəh hissiylə qeyd etmək lazımdır ki, bu sevgi etirafının güvənci olan səmimi duyğuları bütün əsər boyu müəllif qoruyub saxlayır və o, bu sevgidən usanmır, yorulmur. Mövzudan-mövzuya keçdikcə yeni obrazlar araya-ərsəyə gəlir, yeni duyğular Naxçıvanın əsrarəngiz mənzərələrini çəkib yazıya gətirir. Beləliklə, müəllif öz oxucusunu sözə çevirdiyi mənzərələrin cazibəsində saxlayır. Sanki sözə belə bir məna əsər boyu yeriir; müəllif Naxçıvanda doğulub-böyümüş dahiləri yetirən mühitin sirrini açmaq istəyir. Bunun üçün ən müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Tarixi abidələrə, Naxçıvanın qəhrəmanlıq keçmişinə istinad edir. Gözəl təbiət mənzərələrini vəsf etməklə bu mənzərələri həm özünün, həm də ədəbi qəhrəmanlarının ilham mənbəyi kimi təqdim edir. Duzdağ güvənci, Möminə Xatun müqəddəsliyi, Üzən ada möcüzəsi... bütün bunlar son nəticədə zəngin insan qalereyası ilə tamamlanır.

«Ulu Naxçıvanım» əsəri real səfər təəssüratları kimi başlayır. Bir ailənin taleyin hökmü ilə, qəvi düşmənin tamahlarına rəğmənlən bizdən ayrı düşmüş məkanın sevgi istəyi ilə səfəri hər anı nacan müşahidə olunur. Bəzən xəyallar səfərin gözlə görünən müşahidə obyektini qabaqlayır və nəhayət, xəyalla gözlə gö-

rünən müqayisəyə çəkilir. Və müəllif oxucusunu inandırır ki, o, xəyalən sevdiyi məkanı təsəvvüründəki kimi görə bilir.

Ziyarət etdiyi tarixi abidələrin düşüncəsində yaratdığı təəsüratla tarixə səfər edir, Eldəgizlər zamanından keçir, ayrı-ayrı tarixi dövrləri xarakterizə edərkən mühüm hadisələri unutmur... və bütün bunları sadəcə fakt kimi sadalamır. Həmin hadisələrin xalqımızın tarixi taleyində necə əks-səda verməsini də öz düşüncəsinə uyğun, ancaq sonsuz bir səmimiyyətlə qələmə alır. «Ulu Naxçıvanım»da biz Bəhruz Kəngərli ilə qarşılaşırıq. Onun parlaq istedadı və faciəli taleyi əsərdə çox dəqiq cizgilərlə verilib. Əgər belə demək mümkünsə, bu, artıq Sevindik Nəsiboğlunun özünün tarixi faktlara güvənərək yaratdığı Bəhruz Kəngərlişidir. Müəllif Hüseyn Cavidə və ailəsini, hətta şəcərəsi ilə birgə az qala əsər boyu diqqətdə saxlayır. Bəzi məqamda elə hadisələr haqqında danışır ki, hətta mütəxəssislər belə həmin məsələlərin şərhində mübahisəli mövqedə dayanırlar. Bu da onu göstərir ki, müəllif yaratdığı obrazları sevgi ilə mənəviyyatında böyüdərək, bitirərək təsəvvür etdiyi kimi araya-ərsəyə gətirir. O, Naxçıvanı Azərbaycanın peyki, bəlkə də, Şərq mədəniyyətinin bir planeti kimi görür və bunu çox böyük inamla yazıya almaqdan çəkinmir. Sevindik Nəsiboğlunun bir müəllif kimi cəsarəti təbii hissləri ilə bağlıdır. O, buna «qəlbimin hissləri» deyir: «Açıq, Naxçıvan təəssüratları haqqında kitab yazmaq niyyətim yox idi. Mən bu barədə fikirləşməmişdim. Naxçıvanı gəzərkən, Duzdağda olarkən Duzdağ barədə qeydlər götürdüm ki, həmin qeydləri əvvəldə «40 il Duzdağda» bölməsində yazmışam. Sonra düşündüm ki, gəzmisəmsə, görmüşəmsə, niyə yazmayım?! Nə olur-olsun bu barədə qəlbimin hisslərini kağıza köçürməliyəm». Demək, müəllif varlığında əks-səda verən gördüklərini yazmağı özünün mənəvi borcu hesab edir. Yaşına uyğun ahənglə işlətdiyi cümlələri onun mənəvi meyarını aşkarlayır. Gəzmisənsə, görmüsənsə, de-

mək, yazmalısın. Bu, borcu dərk etmək, bu, borcu Vətənə, xalqa ödəmək hissidir. Ona görə də S.Nəsiboğlunun, hətta bizə tanış olan məlumatları belə maraqla oxunur. Çünki yaşına uyğun nəzərlə baxır, bizim ümumi fonda gördüklərimizi o, xırda cizgilərindən sezir və elə həmin cizgiləri yaratdığı portretə əlavə edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müəllifin dilini şirin edən əsas amil onun poetik duyğular üstə köklənməsi ilə bağlıdır. S.Nəsiboğlu birinci növbədə şairdir. Ona görə də ayrı-ayrı məqamlarda publisistikadan asanlıqla poeziyaya keçir. Və münasibətini şeirlərilə bildirir. Hətta bunu onun publisistik yazılarına verdiyi başlıqlarda da müşahidə etmək olar. «Yeddi adamın izi», «Axırınıcı dayanacaq», «Naxçıvan planetindən dünyaya», «Atatürkdən Sarabskiyə qədər», «100 yaşlı cavan – Ərtoğrul Cavid», «Poeziyanın Əlincə qalası» və s. kimi başlıqlar emosional və poetik ruhu ilə diqqəti cəlb edir.

«Ulu Naxçıvanım» kitabında tarixlə bu günümüz nə qədər müqayisə olunsa da, tarazlıq pozulmur. O, sevgi hissələrini bölmür. Naxçıvanı bütöv obraz kimi ululuğundan üzü bəri varlığından keçirib ədəbi abidəyə çevirir.

İllər keçəcək, Sevindik Nəsiboğlu Azərbaycanın görkəmli elm, mədəniyyət, ədəbiyyat xadimi kimi tanınacaq. Buna şübhə etmirəm. Bu gün onun qeyri-adi Azərbaycan fenomeni olduğuna şübhə edənlər isə mənim qeydlərimi bu günümüzün təsdiqi kimi yada salacaqlar. Bəli, buna da şübhə etmirəm.

*Əli Rza XƏLƏFLİ,
şair-publisist,
Beynəlxalq Rəsul Rza mükafatı laureatı.*

XƏYALLARIMIN ŞƏHƏRİ

Mən Naxçıvanı çox sevirəm. Naxçıvan haqqında sənədli filmlərə baxmışam, tarixi kitablar, elmi məqalələr oxumuşam, lirik mahnılar dinləmişəm... Xəyallarımda yaşatmışam bu şəhəri, ona hətta şeir də həsr etmişəm. Naxçıvanı görmək, tarixi yerlərini, muzeylərini ziyarət etmək, dəyərli ziyalılarını dinləmək keçib könlümdən... bu arzu ilə yaşamışam. O yerlər mənim üçün əziz, müqəddəs hesab olunub. Tarixi məkanları, əsrarəngiz təbiəti, dünyaya bəxş etdiyi dahi şəxsiyyətləri... Naxçıvana getmək xəyalım, istəyimi daha da artırır. Lakin Naxçıvan ana Azərbaycandan coğrafi baxımdan ayrı düşmüşdü. Oraya getməyi çox arzulasam da, müəyyən səbəblər buna imkan vermirdi. Tezliklə o qədim məkanı ziyarət edəcəyimi təsəvvürümə belə gətirmirdim.

Zaman-zaman Naxçıvanı “Şərqi qapısı” adlandırıblar. Ulu yurdum – Naxçıvanım eyni zamanda Şərq mədəniyyətinin, Şərq incəsənətinin qapısıdır. Naxçıvan mədəniyyətinin qapısı – Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Məhəmməd Tağı Sidqinin, Məmməd Səid Ordubadinin, onun atası Hacı Fəqirin yaradıcılıq dünyasının, təfəkkür evinin qapısıdır... Naxçıvan sözün geniş mənasında sevimli, müqəddəs bir ailə mühitidir, bu ailə ocağında, insanlıq beşiyində minlərlə igid sərkərdə, siyasətçi, şair, alim, mədəniyyət və incəsənət xadimləri böyüyüb, boya-başa çatıb, yetişib.

Naxçıvan Eldəgizləri dünyaya gətirmişdi, Eldəgizlilər isə

«gizli» deyildilər, onlar Naxçıvanı Şərqi parlaq incisinə çevirmişdilər. O müqəddəs yurdda maarifin, mədəniyyətin hamisi Möminə Xatun ana dünyaya gəlmişdi. O, ağılı, zəkası, uzaqgörənliyi, xeyirxahlığı, daxili və xarici siyasətə təsir imkanları ilə Şərqdə birinci xanım idi. Onu “dünyanın və dinin cəlalı, islamın və müsəlmanların namusu Möminə Xatun” adlandırırdılar. Vəfatından sonra xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün oğlu Məhəmməd Cahən Pəhləvan anasının şərəfinə möhtəşəm məqbərə ucaltmışdır.

Naxçıvanda çoxsaylı sənət inciləri yaradan Memar Əcəmi gəlmişdi dünyaya. Onun Möminə Xatun ananın əziz xatirəsinə ucaltdığı türbə Azərbaycanın nadir incəsənət nümunəsidir.

Ulu Naxçıvan diyarımız Naxçıvanskiləri gətirmişdi dünyaya, o soydan da Heyran xanım kimi şairə, Ehsan xan və Cəmşid bəy kimi zabitlər yetirmişdi Vətənə.

Cəmşid bəy qılıncın, Heyran xanım qələmin qüdrəti ilə adlarını tarixə yazmışdılar... Cəmşid bəyi qatil rejim güllələdi 1937-də, Heyran xanım isə yazdı:

**“Oldu, Ya Rəbb, həlak insanlar,
Suvarı torpağı qızıl qanlar.”**

...O bir qala tikdi, sirli - sehirlə qala... özü qalmasa da, sözü qaldı, izi qaldı... Söhbət Naxçıvan torpağının yetirdiyi, “Bir qalanın sirri”ni yazan folklorşünas, dramaturq, kinossenarist, tərcüməçi, professor Məmmədhüseyn Təhmasibdən gedir. Bir sualı ilə insanları sual qarşısında qoydu: “Onu bağışlamaq olarmı?”

...Naxçıvan Heydər Əliyev kimi bir dühanı dünyaya gətirdi. O, çətinliklərə sinə gərdi, vətəni, milləti yolunda çox çalışdı, axırını aşırımları aşdı... Azərbaycanın rəhbəri oldu... Azərbaycanda yeni, müstəqil Azərbaycan qurdu... adı tarixə qurucu olaraq düşdü. Parçalanmaların, bölünmələrin qarşısını aldı. Onun sayəsində milli birliyə doğru inamla addımladıq, hərə-mərcliyə, xaosa, nizamsızlığa yox dedik. Atasının yolunu davam etdirməsi üçün İlham Heydər oğlu siyasi meydana atıldı, ən ağır günlərdə xalqın yanında oldu. O, Azərbaycanı daha da çiçəkləndirdi, ordumuzu möhkəmləndirdi...

Onları Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Naxçıvan böyütmüşdü. Naxçıvanın dünyaya bəxş etdiyi bir şəxsiyyət də var - Əli Rasizadə! Dənizçilər yetişdirdi Həmid kimi... Xəzərdə gəmiləriylə Azərbaycan bayrağını ucaldılar!

Yalnız Naxçıvanın deyil, bütün Azərbaycanın ana kitabı – “Anamın kitabı!” Onun hər səhifəsi milli birlik dərslidir. Yeni səhifəsində isə budur, Müstəqil Azərbaycan qurulub inkişaf edir. İlham Heydər oğlu Ulu öndərin açdığı müstəqillik, azadlıq yolunu davam etdirərək xalqımızı işıqlı gələcəyə, sosial tərəqqiyə doğru aparır...

***

Bundan sonra da, inşallah, Naxçıvanın ziyarətinə gedəcəyəm, tarixi və müasir yerlərini müşahidə edəcəyəm, böyük şəxsiyyətləri ilə görüşəcəyəm... Lakin ilk görüşün sevincini, qəlbimdə yaratdığı xoş təəssüratları heç bir zaman unutmayacağam... Naxçıvana aid çoxlu şeirlər yazmışam, nəzmə çəkdiyim, yazıya aldığım səfər qeydlərim var. Yeri gəldikcə

Azərbaycan milli
kitabxanası

həmin şeirlərdən seçilmiş bəndlər, poetik düşüncələrim əziz oxucuların diqqətinə təqdim olunacaq. Əvvəllər yazdığım və kitablarımda işıq üzü görmüş şeirlərimi yenidən nəzərdən keçirdim. Yeni düzəlişlərdən sonra bəzilərini “Ulu Naxçıvanım” kitabına daxil etməyə ehtiyac duydum.

ULU NAXÇIVANLA İLK GÖRÜŞ

İnana bilmirdim... Naxçıvanı görmək, bu qədim və günü-gündən çiçəklənən məkanı gəzmək, müqəddəs yerlərini ziyarət etmək arzum, istəyim gözlənilmədən baş tutdu. İri dövlətlər tərəfindən torpaqlarımızın parçalanması, bölünməsi nəticəsində Ana Azərbaycandan ayrı salınmış, cüda düşmüş, lakin qəlblərimizdə əbədi yeri olan ulu Naxçıvana qovuşmaq sevincini, səadətini Tanrım mənə yaşatdı, qismət etdi... Arzuma çatdım...

...Məktəblilərin yay təttilinin bitməsinə on bir gün qalmışdı. Atamın xidməti işi ilə əlaqədar təttil vaxtı çox yerləri gəzə bilməmişdik... Amma bağ evimizdə qaldığımız üçün təbiətlə daha yaxın, sıx təmasda olduğumdan bu da məni qane edirdi.

Azərbaycanımızın tarixi yerlərini, əsasən də bizdən uzaq düşmüş ulu Naxçıvanımızı gəzib görmək, ziyarət etmək istəyimi atam da bilirdi. Demək olar ki, vətənimizin bir çox yerlərində, səfalı, şəfalı guşələrində olmuşdum. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, şeirlər kitablarımda Azərbaycanımızın keçmişi, sərkərdələri, uluları, qəhrəmanları, şəhidlə-

rimiz, zaman-zaman işğala məruz qalmış ərazilərimiz, yurd yerlərimiz, tarixi məkanlarımız, o cümlədən də Naxçıvan, onun yetirdiyi tarixi şəxsiyyətlər barədə şeirlər yazmışdım. Bu mövzuda yazdıqlarım 2018-ci ilin iyul ayında on yaşım münasibətilə «Dünyamsan Azərbaycan» və «Hərdən uçmaq istəyirəm» şeir kitablarımda çap edilmişdi. 2018-ci ilin avqust ayının axırları olardı. Atam həmin vaxt məzuniyyətə çıxmışdı. Mənə məlum oldu ki, sosial şəbəkələrdə yaradıcılığımı izləyən çox hörmətli generalımız Rza müəllim Talıbov onunla görüşmək istəyimi nəzərə alaraq görüş vaxtını təyin etmişdir. Çox sevincək olmuşdum. Atamla birlikdə bu görüşə getdim. Özümlə həmin şeir kitablarımı da götürmüşdüm. Rza müəllim məni çox səmimi və mehribanlıqla qarşıladı. Özü xidməti geyimdə idi. İlk dəfə idi ki, generalı canlı görürdüm və onunla görüşürdüm. Ancaq Rza müəllim məni o qədər isti qarşıladı ki, bir anlıq onun general mündi-

Dövlət Miqrasiya Xidmətinin idarə rəisi, general-mayor Rza Talibovla

rində olduğunu belə unuttum. Fikirləşdim və arzuladım ki, kaş Azərbaycanda fəaliyyət göstərən generallarımızın hamısı Rza müəllim kimi sadə, səmimi, mehriban, diqqətçil və qayğıkeş olaydı. Görüş vaxtı Rza müəllim yaradıcılığımı maraqlandı. Mən görüş zamanı öz şeir kitablarımı Rza müəllimə hədiyyə etdim. O da öz kitabını mənə bağışladı. Necə oxuduğumu, əsasən də ingilis dilini necə öyrənməyimi soruşdu. Ona əla oxuduğumu və ingilis dilinə müsbət maraq göstərdiyimi bildirdim. Çox sevindi. İngilis dilini daha yaxşı mənimsəməyim üçün bir aylıq İngiltərəyə getmək istəyimin olub-olmadığını məndən soruşdu, minnətdarlıq edərək bildirdim ki, bir ay ailə üzvlərimləsiz olmağı bacarmaram. Belə olduqda, ümumiyyətlə, haranı gəzmək, səyahət etmək istədiyimi soruşdu. Özümdən asılı olmadan xəyallarımın şəhərini - Naxçıvanı görmək, ziyarət etmək çoxdankı arzum olduğunu dedim. O, gülümsədi və razılığını bildirdi. Həmin xeyirxah insanın diqqəti və qayğısı sayəsində əlçatmaz bildiyim istəyim həyata keçdi. Beləliklə, sentyabrın başlanğıcından Naxçıvana getmək hazırlıqlarına başladım... Nəhayət, sentyabrın 4-də biz Naxçıvana getmək üçün Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportuna gəldik... Aeroport müasir memarlıq abidəsidir və çox gözəldir. Aeroportda olarkən Naxçıvan xəyalımda canlanırdı. Haqqında oxuduğum, sənədli filmlərə baxdığım, şeirlər yazdığım, şəkillərdə gördüyüm Naxçıvanı düşünürdüm. Möminə Xatun ananın, Ulu Heydər Əliyevin Naxçıvanını düşünürdüm. Hüseyn Cavidin, Məmməd Səid Ordubadinin, Cəmşid Naxçıvanskinin Naxçıvanını düşünürdüm...

Görəsən, hansı yerləri gəzəcəyəm, kimlərlə görüşəcəyəm... Hansı tarixi məlumatları alaçağam... Naxçıvan görüşündən necə ilhamlanacağam... Bütün Naxçıvan ailəsini yadıma salırdım, haqqında yenidən öyrəndiyim Əli Rasizadəni düşünürdüm...

Düzünü deyim ki, əvvəllər aeroportda olmamışdım və təyyarəyə minməmişdim. Ona görə də ilk başlanğıcdan hər şey mənim üçün gözlənilməz idi. Aeroportda tunel kimi bir yerə daxil olduq. Səbirsizləndim... Bu tuneləbənzər yerdən təyyarəyə minəcəkdim, oradan da Naxçıvana gedəcək, daha doğrusu, uçacaqdım... Quş kimi uçacaqdım yurdumun qoynuna... Ondan sonra daha çox istəyəcəkdim Naxçıvana uçmağı... Lakin heç vaxt unutmayacaqdım ilk uçuşumu... Elə səbirsizlənməmişdim ki, əvvəl

Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Aeroportda uçuşdan əvvəl

buludları lap üstümdə, yaxınlıqda görür, buludlara çatmaq, əl atıb tutmaq istəyirdim... İndi buludları lap təyyarənin altında görəcək, özümü göydə, ondan yüksəkdə hiss edəcəkdim. Həmin vaxt ayağımın çatmadığı yolları, izləri göyün neçə mərtəbəsində görəcəkdim...

Təyyarə əvvəl gurultu qoparıb hərəkətə gəldi, müəyyən bir məsafəni qət etdi, sürət topladı, sonra yerdən çox yüksəkliyə, havaya qalxdı. Artıq buludlara çatırdıq. Göydə uçduğumun həzzini pəncərəyə baxaraq belə yaşayırdım... Ona görə də avqustu unutmuşdum... İyulu unutmuşdum... İyunu unutmuşdum... Yadımda qalan tək tarix bu gün, yəni 4 sentyabrıdır...

Artıq təyyarədəydim, bütün həyəcanım keçmişdi. Heç darıxmırdım. Hər şey mənə möcüzə kimi görünürdü, ləzzət verirdi. Həyatdan, gördüklərimdən həzz alırdım. Təyyarədə yanımda anam və bacım əyləşmişdi, atam bizimlə bir cərgədə, lakin başqa oturacaqda tanımadığım iki kişinin yanında əyləşmişdi. Mən onların kim olduğu və nədən danışdığı ilə maraqlanmadım. Öz aləmində idim. Gözüm pəncərədə, yalnız pəncərədə idi. Bir saat çəkəcəkdi Naxçıvana uçmağımız. Bunu stüardessanın məlumatından bildim. Təyyarədə iki stüardessa vardı, onlardan biri qısa, digəri isə uzun saçlı idi. Təyyarədə olarkən onlar bizə yemək və şirə verdilər. İlk dəfə idi ki, göydə, yer səthindən yüksəklikdə nahar edirdim. Oxumaq üçün jurnal da vermişdilər. "Baku" jurnalını aldım. Rus dilini yaxşı bilmirdim deyə, ancaq şəkillərinə baxdıqdan sonra anama verdim. Jurnal, əsasən, mədəniyyətdən, incəsənətdən, baletdən, musiqidən, rəsmdən bəhs edirdi. Pəncərəyə baxdıqda uçmaq həzzim daha da artırdı. Göydən başqa cür

görünən Yerə, torpaqlara, çaylara, göllərə baxırdım. Baxdıqdan sonra atamdan soruşdum ki, təyyarə hansı ölkələrdən keçir?.. O isə əzəli torpaqlarımız Qarabağ və onun ətraf rayonları erməni barbarları tərəfindən işğal olunduğu üçün Bakıdan Qarabağ üzərindən Naxçıvana uçmağın təhlükəli olduğu nəzərə alındığından təyyarənin İran İslam Respublikasının hava məkanından uçmaqla Naxçıvana gə

Bakı-Naxçıvan təyyarə reysində

dəcəyini bildirdi. Bir anlıq qüssələndim ki, ədalətsizliyə bax, öz vətənimin bir şəhərindən digər şəhərinə getmək üçün hazırda başqa dövlət kimi bildiyimiz, lakin 50 milyona yaxın Azərbaycan türkünün yaşadığı, tarixən xainlər tərəfindən parçalanmış, hazırda İran İslam Respublikası adlanan bir ölkənin, yəni xarici ölkənin hava məkanından istifadə etmək məcburiyyətində qalmışıq. Bəli, səmadan İranın ərazilərini də görürdüm. Lakin təyyarənin dəqiq haradan, hansı əra-

zilərdən keçdiyindən xəbərsizdim. İranın ərazilərini də görmək məni sevindirirdi. Çünki İranı, onun bir hissəsi olan, Şəhriyar yurdu Cənubi Azərbaycanı da görmək istəyirdim. Bəli, Qarabağ hadisələrinə görə təyyarə İrəvan üzərindən yox, İranın hava məkanından keçirdi. Bu arada ürəyi bütöv Azərbaycan həsrəti ilə qovrulmuş ustad Məmmədhusəyn Şəhriyarın dilinin əzbəri olmuş Savalan dağlarına həsr etdiyim və «Dünyamsan Azərbaycan» şeir kitabımda yer alan «Canım Savalan dağları» şeirimi xəyalımdan keçirdim və fikirləşdim ki, bəlkə də, elə indi Savalan dağlarının üzərindən uçuruq. Ona görə də həmin şeirdən bir neçə bəndi ürəyimdə söylədim:

Səndən mən ayrı düşmüşəm,
Xəyalınla görüşmüşəm,
Həsrətinlə bürüşmüşəm,
Canım Savalan dağları.

Əlim bu səhər buz olub,
Qol sinədə qopuz olub,
Bir həyatım otuz olub,
Canım Savalan dağları.

Kədərlə görürəm səni,
At başından duman, çəni,
Görüşünə səslə məni,
Canım Savalan dağları.

Dəyəndə şaftalı, ərik,
İnşallah, biz görüşərik,
Sevincimə sən ol şərik,
Canım Savalan dağları.

Tarixi ərazilərimiz olmuş İrəvanın nə vaxtsa yenə də bizim olacağına inam və ümidlə baxıram. Artıq səmədan Cənubi Azərbaycanı "səyahət" etməyim bitmişdi. Biz Naxçıvana yaxınlaşırdıq. Təyyarə aşağıdan uçduğu üçün pəncərədən çoxlu binaları, yerləri hələ ki, havada olan təyyarədən görürdüm. Bu isə hər yeri görmək deyildi. Naxçıvanı oba-oba, oymaq-oymaq gəzməyi, yaxından görməyi nəzərdə tutmuşdum. Lap Culfaya qədər hər yeri görmək istəyirdim. Hələ Culfama şeir də həsr etmişəm, yəqin, Culfam onu necə sevdiyimi bilir:

Nə gözəldir Culfam mənim,
Kəndim, elim, obam mənim,
Gözəl yurdum, yuvam mənim,
Füsunkardır Culfam mənim.

Dağlarının başı qardır,
Dərələrdə duman vardır,
Mənim Culfam, yerin dardır?
Nə gözəldir Culfam mənim!

Oralarda güllər açar,
Cüyür mələr, ceyran qaçar,
Obaları işıq saçar,
Nə gözəldir Culfam mənim!?

Bu şeiri 09.10.2016-cı ildə yazmışam. Ancaq elə bil ki, elə indicə yazmış kimi təkrar edirdim.

Artıq buludlardan əlim üzülmüşdü, pəncərədən isti günəşin şəfəqlərini və Naxçıvan aeroportunu görürdüm. Yadıma tez-tez xatırlanan bir hadisə düşürdü: Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin təyyarəylə Bakıya gəlişi. Həmin təyyarə olmasaydı, Azərbaycanın düyünü çözümlə bilməyəcəkdi, hərə-mərcilik, vətəndaş müharibəsi olacaqdı və ölkəm parçalanacaqdı, bəlkə də, daha pisi olacaqdı. Tanrı Azərbaycan xalqı üçün xilaskar kimi göndərdi Ulu Öndərimizi. Bu düşüncələrdən ayrılıb yenə də Naxçıvanı... Naxçıvanı düşünürdüm... Neçə yüz kilometrərlə uzaqda qalan, lakin ürəyimin dərinliyində yuva quran, məskən salan Naxçıvanı...

Nədənsə belə məqamlarda əvvəllər yazdığım şeirlərim yaddaşımda oyanır, fikrimdə təkrarlanırdı... "Naxçıvandır" adlı şeirim də belə oldu:

Naxçıvan Hava limanında

Qurban ollam o ada mən, onu görsəm şad olaram,
Tariximdə Cavid, Cəlil, Öndər yurdu Naxçıvandır.
O, elə oğullar verib, onlar haqda söz açaram,
İgidlikdə Cəmşidim var, Heydər yurdu Naxçıvandır.

O, elə bir yer idi ki, Nəimini öldürdülər,
Elə bil ki, tək onu yox, Nəsimini öldürdülər.
Vətənimin sevincini, xoş dəmini öldürdülər,
Böyük memar Əcəminin gövhər yurdu Naxçıvandır.

Tərkibində Kəngərli var, Babək ilə Culfa vardır,
Qıvraq vardır, Şahbuz vardır, neçə zövqü-səfa vardır.
Tarixində yaddan çıxmaz, unudulmaz cəfa vardır,
Gülüstanın, Küseyirin məhvər yurdu Naxçıvandır.

Kəngərlinin yuvasısan, Əcəminin anasısan,
Öyün ki, ən güclü lider - Heydərimin dünyasısan.
Məqbərələr diyarısan, tariximin aynasısan,
Nuhun Gəmiqayasıdır, miflər yurdu Naxçıvandır.

Sevindiyin qələmiylə hər zaman vəsf olunursan,
Cəmşidimin, Kəlbəlimin ruhu ilə qorunursan.
Qəsbkara qatı zülmət, dostluğunda nura-nursan,
Vətənimin baş tacıdır, Odlar yurdu Naxçıvandır.

23.05.2017

“TƏBRİZ” MEHMANXANASI

Bizim Naxçıvanla əlaqəmiz, get-gəlimiz həmişə olub. Atamdan eşitdiyimə görə, ulu babalarımız heyvandarlıqla məşğul olub, tərəkəmə həyat təzi keçiriblər. Mal-qaralarını, qoyun sürülərini qışda qışlağa, yayda Salvartı yaylaqlarına qədər apararmışlar. Ulu babalarımız ta keçmişlərdən həmişə bazarlıqlarını yaylaqda olarkən Naxçıvandan edərmişlər. Ordubad əriyindən qaysı qurusu, qaysı mürəbbələri hazırladarmışlar. Bundan əlavə ana babam Saleh Həsənovun qardaşı Eldar Həsənov sovet dövründə beş il (1984-1989) Naxçıvanın Nəqliyyat prokuroru vəzifəsində çalışmışdır. Eyni zamanda atamın Naxçıvanın bir neçə rayonundan dəyərli, mərd, unudulmaz tələbə yoldaşları var və tələbəlik illərində o da Naxçıvanı görmüşdür. Yəni Naxçıvan böyüklərimin, əzizlərimin də əzizi, yaxını olmuşdur. Bəlkə də məni Naxçıvana çəkən istəyin bir qolu da bundan irəli gəlirdi. Atamın deməsinə görə düz 33 ildir ki, Naxçıvanı görmürdü. İndi mən ilk dəfə, atam isə 33 ildən sonra Naxçıvanı ziyarətə gəlmişdik.

Bəli, artıq Bakıdan Naxçıvana uçuş başa çatmışdı, artıq Naxçıvanda idim. Çox sevinirdim. Məlumat topladığım şəhərə gəlmək məni çox sevindirirdi, bunu sözlə ifadə etmək mənim üçün çox çətindir. Naxçıvanın gözəlliyinə heyranlığım elə aeroport binasının «Naxçıvan» yazılan yerindən başladı. Belə ki, təyyarədən düşdükdə oradakı səliqə-sahman,

təmizlik, yaşıllıq, sakitlik, nizam-intizam göz oxşayırdı. Gözəlliyi seyr edə-edə çanta və əşyalarımızı götürüb aeroportdan çıxdıq. Çıxışda çoxlu avtomaşın dayanmışdı. Onların əksəriyyəti sarı rəngdə taksi fəaliyyətilə məşğul idi. Taksi sürücüləri də səliqəli, eyni rəngdə, eyni geyimdə avtomaşınlarının yanında dayanıb sənişin gözləyirdilər. Bir cərgədə düzölmüşdülər. Onlar sürücülük qaydalarına riayət edirdilər, nəzakətli və sakit dayanmışdılar. Ordan bizim üçün ayrılmış avtomaşına əyləşib «Təbriz» mehmanxanasına getdik. Bizi aparan avtomaşının pəncərəsindən göydən gördüklərimi aydın şəkildə yerdə seyr edirdim. Bunun özü ayrı ləzzət idi, yol boyu bir çox yerləri, marketləri, yaşayış və inzibati binaları seyr etdim. İndi isə daha haraları gəzəcəyimi aydın şəkildə düşünürdüm. «Təbriz» mehmanxanasına çatdıq. Belə düşünürəm ki, oraya hamı getməlidir.

“Təbriz” mehmanxanası Naxçıvanda istirahət etmək üçün hər cür əlverişli şəraiti, səliqə-sahmanı olan,

Beşulduzlu «Təbriz» mehmanxanası

işçiləri səliqə-sahmanı, isti münasibəti və mehribançılığı ilə seçilən bir qonaq evidir. Mehmanxana binasının yanında Dədəm Qorqudun abidəsi var. Çox gözəl abidə idi və bunları ilk dəfə gördüyüm üçün çox maraqlanırdım və sevinirdim. Mən o abidəyə baxınca Dədəm Qorqudun ruhunu hiss etdim. Bu abidə Qorqud ruhunun Azərbaycanda yaşadığını bir daha sübut edirdi və onun ruhunu hiss etməkdən əlavə, «Hərdən uçmaq istəyirəm» adlı şeir kitabımda çap edilmiş «Dədəm Qorqud, qopuzu çal, qopuzu» adlı şeirimi də yadıma salırdım. Bu şeirimi birdən ilhamlanıb yazmışdım. Şeiri yazarkən də Dədəm Qorqudun ruhunu hiss etmişdim, indiki kimi... Elə bil Oğuzların - ulu babalarımızın zamanında yaşamışdım və Dədə Qorqudun qopuzunu dinləmişdim. Oranı ruhən Rusiyanın Dərbəndi yox,

Naxçıvan şəhərində Dədə Qorqudun abidəsi

Azərbaycanın Dəmirqapı Dərbəndi kimi hiss etmişdim. Bu da mənim “Dədəm Qorqud, qopuzu çal, qopuzu” şeirim:

Dəmirqapım, nə səfalı yersən sən,
Dədəm, burda qopuzu çal, qopuzu.
Oğuz eli məclis qursun, sevinisin,
Dur, sevinclə qopuzu çal, qopuzu.

Qoy sevinisin sinəmdəki şad ürək,
Həmişə şənliklə Dərbəndə gələk.
Bu yerlərdə bir sevinək, bir gülək,
Dur, sevinclə qopuzu çal, qopuzu.

Kədər-qüssə uzaq düşsün elindən,
Yağı düşmənlər zərbə alsın əlindən.
Şad xəbəri mən eşidim dilindən,
Dur, sevinclə qopuzu çal, qopuzu.

Nə olsun ki ora böyük Rusiyadı,
Tarixi Azəri yurdudur adı.
Oğuz nəslə elə orda yaşadı,
Dədəm Qorqud dağlara bax, dağlara
Dur, sevinclə qopuzu çal, qopuzu.

Buğac gəlsin «Şənəm» desin, oynasın,
Buğasını yenə yerə aşırınsın.
Sevindik söz qoşsun, bir şeir yazsın,
Dədəm Qorqud, elin bu şən halına,
Dur, sevinclə qopuzu çal, qopuzu.

16.06.2017

Biz “Təbriz” mehmanxanasının içərisinə daxil olduq. Mehmanxana binası uca və əzəmətli idi. Ən uca yerindən “Təbriz mehmanxanası” yazılmış lövhə asılmışdı. Binanın içi də çölü kimi Şərq üslubunda bəzədilmişdi və çox gözəl idi. Elə foyedə ikən özümü çox rahat hiss edirdim. Təyyarədən sonra bu aldığı mövqəti rahatlıq idi. Naxçıvana gəlməzdən əvvəl bütün araşdırıcılar kimi Naxçıvan haqqında məlumat toplamışdım. Bu məlumatlar içərisində “Təbriz” mehmanxanası haqqında olan məlumatlar da var idi. Əvvəlcədən bildirdim ki, “Təbriz” mehmanxanası Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 1 ünvanında yerləşir, 13 mərtəbəlidir, “5 ulduz” kateqoriyası alıb.

Mehmanxananın qarşısında həm də İsmayıl xan hamamı var. Bu hamam XVIII əsrdə inşa edilib. “Təbriz” mehmanxanası isə 1982-ci ildə memar Tələt Xanlarovun layihəsi əsasında tikilib. Tələt

«Təbriz» mehmanxanasının rəhbəri Bəkir Başla

Xanlarov bundan başqa Heydər Əliyev adına İdman Arenasının və Memar Əcəmi metro stansiyasının da layihəsini hazırlayıb. Əməkdar memar, akademik T.A.Xanlarov 2004-cü ildə Bakıda vəfat edib.

“Təbriz” mehmanxanasının rəhbəri yüksək qonaqpərvərlik əhval-ruhiyyəsi ilə gəlib bizə yaxınlaşdı, çoxdan tanıdığı əziz adamı kimi bizimlə səmimi görüşdü. Onun danışığından, soyad və adından bildim ki, milliyyətə türkdür. Adı, soyadı Bəkir Baş idi. Ailəsi Türkiyədə yaşayır, özü isə «Təbriz» mehmanxanasının rəhbəri idi. Bizə yuxarı mərtəbələrədən hər biri iki nəfər üçün nəzərdə tutulmuş iki otaq təklif etdi. Lakin atam ayrı qalmamağımız üçün bizə bir otağın kifayət edəcəyini bildirdi və ona görə də iki nəfər üçün nəzərdə tutulmuş həmin otaqda əlavə olaraq iki nəfər üçün də yataq dəsti hazırladılar. Bu otaq elə hündürdə idi ki, belə güman edirdin ki, pəncərədən bütün Naxçıvanı seyr etmək olar. Otağın pəncərəsindən baxdıqda ilk olaraq Möminə Xatun ananın möhtəşəm türbəsini görürdüm. Hündürdən baxdığım üçün özümü təyyarədən baxan kimi hiss edirdim.

İçimdə bir xoşbəxtlik partlayışı vardı, çünki Naxçıvanda idim. Bəli, daha Naxçıvan vüsalına həsrət deyildim. Naxçıvanın ən gözəl yerlərini görəcəkdim. Bu, mənə bəs idi. Hər şey o qədər gözəl idi ki, səbəbsiz “beşulduzlu” deyilmirdi «Təbriz» mehmanxanasına. Bir az dincəldim, mənzərəyə baxdım, gözəl düşüncələr məni qoynuna aldı. Bəli, «Təbriz» mehmanxanasından, demək olar ki, hər yeri görürdüm. Binaları, tərtəmiz küçələri, opera binasını, tarixi abidələri -

Yusif ibn Küseyir türbəsini, Möminə Xatun ananın türbəsini, Nuh peyğəmbərin məzarını, daha haraları, nələri?..

Baxdıqca doymayırdım hüsnündən Naxçıvanımın və o gün xəyalımdan keçən düşüncələr hələ də yadımdadır. Bu fəslə həmin düşüncələrlə bitirmək istəyirəm: “Naxçıvanım, bu gün bilirsənmi səni gördüyüm üçün özümü necə xoşbəxt hiss edirəm!?”

Xoşbəxtlik partlayışı var içimdə, kökü Nuh çıxandan güc, qüdrət alan xoşbəxtlik...

İnanırsan, qərib deyiləm sənə qoynunda, sovetin “müxtər respublika”sı deyilsən, sən müstəqil, suveren Azərbaycanımın Naxçıvan şəhərisən.

Səni gördüm, dünya mənim oldu.

Naxçıvan-İran sərhəddinə çatdığım anda, səni göydən bir az üzüldüyümdə gördüyüm anda...

Əsl sevincim o vaxt başladı, indi səni gördüm.

Gör neçə il bundan danışacağam, gör neçə il...

Ömrümün sonuna qədər Bakıdan Naxçıvana qədər yaşadığım anları unutmayacağam.

Eh, Naxçıvan, səndə o qədər gəzəcəyəm ki... Hər yerini gəzəcəyəm...

Amma məni görməkdən yorulmayacaqsan... Axı sənə oğlunam... Oğuldan doymaq olarmı...

Möminə Xatun ananın türbəsinə baxıram.

Bilirəm ki, orada keçirəcəyim anları, ümumilikdə, Naxçıvanda keçirəcəyim anları heç vaxt unutmayacağam... Əziz Naxçıvanım.”

NAXÇIVANDA GÖRDÜKLƏRİM

Qeyd edirəm ki, atam da Naxçıvanı uzun illər idi ki, görmürdü. Düz 33 il bundan qabaq görmüşdü. O vaxtlar yəni sonuncu dəfə Naxçıvanı görərkən əzəli yurdumuz Qafan tərəfdən getmişdi atam Naxçıvana, özü də qatarla. Lakin indi erməni işğalçılarının qəsbkarlığı ucbatından Naxçıvana qatarla gedə bilmədi. Arzu edirəm ki, bütün tarixi torpaqlarımızı azad etmək qismətimiz olsun.

Mövzudan kənara çıxdığım üçün, yəqin, üzrlü sayarsınız. Yenidən mövzuya qayıdırəm. Biz “Təbriz” mehmanxanasının rəhbəri, hörmətli Bəkir Başla görüşdük. Mən ondan xahiş etdim ki, mənim Naxçıvanın tarixi yerlərini görməyim üçün şərait yaratsın. O, mənim Naxçıvanı görməyim üçün şərait yaratdı, avtomaşın və bələdçi ilə bizi təmin etdi. Əslində, bunlar bizim Naxçıvana ziyarətimizi dəstəkləyən, yuxularımın çin olmasını gerçəkləşdirən xeyirxah insanın tapşırığı ilə əvvəlcədən təşkil olunmuşdu. Günorta Naxçıvanımın tarixi və ecazkar yerlərini görmək üçün yola düşdük və ziyarətlərim başladı. Nə gizlədim, Naxçıvanda hansı yerləri ziyarət edəcəyimi əvvəlcədən planlaşdırmışdım.

ULU ÖNDƏRİN BÜSTÜNÜ ZİYARƏT VƏ YAXUD “BİR XALQ İSTƏYİ”

İlk olaraq sovetlər dönəmində Ulu Öndərimizin ikinci dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adını alması şərəfinə sağlığında Naxçıvanda ucaldılmış büstünü ziyarət etməklə başladım. Ziyarətim zamanı birinci addımında Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ruhunu hiss etdim. Çox həyəcanlandım. Məhz bundan sonra hiss etdim ki, Naxçıvanımızın, eləcə də Azərbaycanımızın hər bir yerində Ulu Öndərimizin ayaq və göz izləri vardır.

Ürəyimdə elə duyğu baş qaldırdı ki, Ulu Öndərimizin ruhu mənim ziyarətimi görür, hiss edir. Sanki bu, Birinci Fəxri Xiyabana növbəti gəlişim idi və mən necə gəlmişdimsə, gülü büstün qarşısına qoyub geri çəkildim. İçimdə o qədər hisslər vardı ki... Bu hisslər 1923-cü ildən başlayırdı bu ana qədər... Birinci addımından xatırlayırdım xatirələri... 10 may 2013-cü ildə hələ beş yaşımdaykən evimizdə atamın saxladığı sazi

*Ulu Öndərin sağlığında ucaldılmış
büstünü ziyarət edərkən*

götürüb simlərə toxduğum və “Xalq Heydər söyləyəcək” məhnisini oxuduğum anlar, hələ sözləri tam deyə bilməsəm də yangı ilə, uşaq kövrəkliyi ilə oxuyurdum və mənə elə gəlirdi ki, heç kim bu sözləri mənim kimi ifa edə bilməz. Özü də bir neçə dəfə. İlk dəfə dil açdığım, birinci sözümün Ana, ikinci sözümün Ata, üçüncü sözümün isə... Üçüncü sözümün isə Heydər Baba olması... Bəli, anam öyrətmişdi bu sözləri mənə, ilk dediyim üç sözü; Ana, Ata və Heydər Baba... Anam idi dil açmayan uşağa danışmağı öyrədən, Anam idi üçüncü sözümün Heydər Baba olmasını mənə öyrədən. O idi tariximi tanımağım, bilməyim üçün Heydər Babanı sevdiren...

Ulu Öndər, Böyük Heydər,
Bizim əziz babamız.
Vətənim Azərbaycanı,
Çiçəkləndirən babamız.

Böyük işlər görmüsən,
Biz Səninlə fəxr edirik.
Sənin gözəl əməлиндən,
Dərs alırıq, öyrənirik.

Ulu Heydər, Ulu Öndər,
Yaşayırsan canımda.
Ruhunu hiss edirəm,
Damarımda, qanımda.

Burada cüzi redaktə etdiyim bu şeiri 05.12.2015-ci ildə yazmışam.

Yenə də mövzudan kənara çıxdığım üçün oxuculardan üzr istəyirəm. Axı neyləyim, fikrim xatirələrə doğru hərdən uçmaq istəyir, hər dəm uçmaq istəyir... Bu da xatirədir, hansı ki indi yazıram...

Büstün önünə gül qoyduqdan və ehtiramımı bildirdikdən sonra gördüm ki, atam sürücü-bələdçi ilə söhbət edir. O, sürücüdən öyrəndiklərini mənə də danışdı. Sən demə, hərc-mərclik, özbaşınalıq olan bir dövrdə, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Naxçıvan camaatı Qəhrəman üçün canlarından keçməyə hazır olduqlarını belə bildiriblər... Necə? Növbə tutub həmin büstü qorumaqla... Yetər ki, bu abidə qorunsun, xaos, qan-qaraçılıq, hərc-mərclik yerinə, Qəhrəmanımıza sağlığında ucaldılan bu büst gələcəyə miras qalsın. Göz bəbəkləri kimi qorudular abidəni Naxçıvanlılar. Qorudular bu günümüz üçün. Canlarından da keçməyə hazır idilər və istəklərinə nail oldular. Ona qarşı olan bir xalq istəyi, xalq coşqusu, xalq məhəbbəti nəticəsində biz azadlığı qram-qram yox, tam əldə etdik! Bu yerdə rəhmətlik, xalqımızın böyük şairi Xəlil Rza Ulutürkün şeirinə yazdığım bən-zətməni xatırladım:

“Azadlığı istəmədik zərrə-zərrə, qram-qram”,
Bir xalqın istəyi ilə Azadlıq əldə etdik tam.
Görməsək də Qafanı biz, getməsək də o yol ilə,
Yeni Dehli olacaqdır Azərbaycan zaman ilə
Çünki Tarix təkrarlanır axın ilə, zaman ilə.
Ey Nadir Şah, intizarda qalma bu cür, toxta bir az,
Biz alarıq haqqımızı, axı dünya belə qalmaz!

Tarix təkrarlanır, düzdür, lakin bunu istəmirəm:
İnanıram, Təxti-Nadir xanlıqlara parçalanmaz!
Şirin dilli Vaqif yenə unudulmaz, yaddan çıxmaz!
1923 il, 2003 il bundan keçsə,
Yenə də O, Qəhrəmanım, Xilaskarım unudulmaz!
Naxçıvan görüşümdən 2018 il keçsin,
Yenə tarix nəsil-nəsil ötürülər, unudulmaz.

MÖMİNƏ XATUN ANAMIN ZİYARƏTİNDƏ və yaxud “Eldəgizin arzusu”

“Möminə Xatun türbəsi Əcəminin möcüzəsidir”, - deyə əbəs yerə yazmamışam. O möcüzəni Əcəmi yaratmışdır. Necə ki Naxçıvanın hər qarış torpağında Ulu Öndər Heydər Əliyevin ayaq, göz və söz izləri var, Möminə Xatun türbə-sində də həmçinin. Ancaq burda həm ayaq izi, həm də əl izi var. O türbəyə Əcəminin əli toxunub. O türbə Əcəminin əli-nin zəhməti, beyninin məhsuludur. Bəlkə də türbənin palçığı Əcəminin alın təri ilə, bəlkə də Anaya hansısa təəssübkeşlə-rinin göz yaşları ilə yoğrulmuşdur, ona görə belə əzəmətlə əsrlərin sınağına sinə gərmiş, davam gətirmiş, qürurlu da-yanmışdır.

O türbədə böyük əl görürəm – bu türbə boyda, həmin əl Əcəmi Əbu Bəkr oğlu Naxçıvanınındır!

Nida işarələrindən bezməyin, əziz oxucular! Özüm bu əs-rarəngizliyi gördüyüm üçün coşğunam, hər sözümdə coşqu

yaratmağa çalışıram və bununla da Naxçıvanda necə sevinc hissi keçirdiyimi göstərmək istəyirəm. Necə fəxr hissi keçirdiyimi, Qafan - Yeni Dehli yoluna necə həsrətlə baxdığımı göstərmək istəyirəm. Möminə Xatun türbəsi Ulu Öndərin büstünün yaxınlığında idi. Biz piyada gəzdik və görüş anı gəlib çatdı. Sözlər yetərsiz... An əvəzsiz idi... Mən ziyarət etmək arzusunda olduğum, bir Ulu Ana kimi sevdiyim Möminə Xatun türbəsinə ziyarət edirdim! Möminə Xatun anamı görürdüm.

Möminə Xatun türbəsinin önündə

Bəziləri ziyarətə gedir, lakin Ananın kim olduğunu belə dəqiq bilmirlər, sadəcə bir şahanə əsər görmək istəyirlər.

İllərin həsrətini sonlandırırıram deyə bilmərəm, neçə yaşım var ki, 11. Buna son illərin, Adil əmim (xalamın həyat yoldaşı) demişkən, Yavru Vətənsizliyinin sonlandırılması demək olar... Atamın söhbətini eşidirdim. O, sürücü-bələdçi deyirdi: "Mən 33 il olar ki, Naxçıvana gəlməmişdim, o vaxtlar SSRİ rəhbərliyi Naxçıvanın qeydinə qalmırdı. İndi

olan çox şeylər o vaxt yox idi... Ancaq indi... İndi elədimi?" Elə deyil. İndi Naxçıvan elə gözəldir ki... İkinci Şuşadır, ikinci Şuşa... səfalıdır. Yollar o qədər hamar və təmizdir ki, heç kəs qıymaz bir çöp atmağa - səhvən belə, yol kənarları da yaşıllıqlar, meyvə ağacları, ağacların çoxusu mövsümlə əlaqədar olaraq meyvəli, barlı... Barlı ağaclar necə də gözəl görünürdü.

Mən türbəni gördüm. Qarşımda əzəmətli "Azad qadın" heykəliydi sanki, onun əzəmətinə bir daha baxırdım, donub qalırdım, heyrətlənirdim.

Gözümdə türbə haldan-hala keçirdi: Hüseyn Cavid heykəlinə, Şadlinskiyə, Rəvana, Nadir şah bənzəyirdi, Günnütümü, Əcəminin dövründəki Naxçıvanı gözlərim önünə gətirirdi. Mənə elə gəlirdi ki, Əcəmi də mənəmlə bərabər əlində Əlinə boyda türbə gəldiyinə baxırdı və qürurlanırdı...

Necə baxdımsa, əlimdəki gülü məzar üzərinə qoymağı unutdum, özümü toplayıb gülü Möminə Xatun anamın uyuduğu məzarın üzərinə qoydum. Ancaq televiziya və internetdə gördüyüm məzara az qala sarılacaqdım. Ulu Anamızın türbəsinə gördüyümə görə o vaxtdan özümü çox xoşbəxt hiss edirəm. Çoxdan arzusunda olduğum bir hərəkət etdim: Möminə Xatun türbəsinin yanında ona həsr etdiyim eyniadlı şeirimi söylədim.

Öz-özümlə danışdım: İnanıram, şeirimi ruhun bəyənər, Ulu Anam! Araşdırma fəaliyyətimin altı ilinin altısında da arzuladığım türbənin içini də, çölünü də ziyarət etdim, türbənin qapılarını açarkən nə görürəm? Naxçıvanın Ulu gözəli-

nin -Möminə Xatun anamın rəsmini. Mən onun rəsmini gördüm. Fikrim zaman məşimində idi, fikrim, xəyalımla birlikdə «Şehirli xalça»ya minib bir anlıq uçduq 1136-cı ildə Şəmsəddin Ulu Babamın Eldəgizlər dövlətini qurduğu zamandan Möminə Xatun türbəsinin tikilməsinə qədər bir yola. Yolda Arslanları, Pəhləvanları gördüm, türbənin açılışını gördüm, lakin heyf o rəsmi görmədim. O rəsm köhnə deyildi və açılışda görünməməyinin səbəbi də elə bu idi.

Məzarına sarılacağım Ulu Anamın rəsmini öpəcəkdim az qala. Niyə də öpməyim, axı arzularımdan biri də onu görmək idi, Ulumun türbəsinə görmək idi, tablonun yanında şəkil çəkdim. Yanındakı heykəlcik kimin heykəlciyi idi?

Elə bildim, Nə-

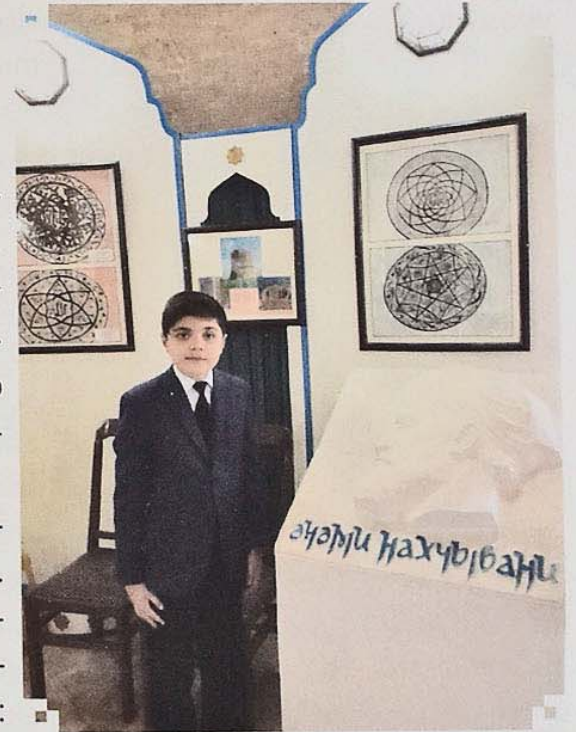

Möminə Xatun türbəsinin eksponatları önündə

siminin heykəlinin maketidir. Axı Nəsimi hürufi idi və hürufilik Naxçıvanda daha məşhur idi. Lakin bu heykəlcik Əcəmi Naxçıvanının heykəlciyi idi. Əcəminin heykəlciyi olsa da Nəsimiyə oxşayırdı, o, Nəsimidən fərqli olaraq türbə boyda zəhmətini görürdü və bu duruşu da fəxrədən, qürurdan idi. Yanında Şəmsəddin Eldəgizin də portret-tablosu var idi. Elə bil sarayda olduqları kimi idilər. Bəy və xanım bir yerdə sarayda oturmuşdular. Və yenə Əcəmi (Əcəmi-Əcəmli, Azərbaycanlı)...

Bu, heykəlcik deyildi. Bu, barelyef idi. Əcəminin məğrur başının altında gözəl əl yazısı kimi yazılmışdır: «Əcəmi Naxçıvani».

O, bu barelyefdə də məğrur idi, belə də olmalıydı, Yusif ibn Küseyir türbəsinə, Möminə Xatun türbəsinə və bir çox memarlıq incilərini tikdiyinə görə... bu barelyefin rəsmini bundan sonra təsviri incəsənət dərində görəcək, bu barelyefi canlı gördüyümü deyəcək və həmin

Əcəmi Naxçıvanının barelyefi yanında

barelyefi çəkəcəkdim. Yaddaşımda zaman-zaman varaq-
lanacaqdı Naxçıvan xatirələri... Orada şəkillərdə o vaxtlar
kəsilmiş pulları və internetdə gördüyüm, şeirimdə də adını
çəkdiyim Cuğanın şeklini gördüm... Həmin an düşüncəmdə
yeni Naxçıvan şeirim bitirdi, göyərirdi:

Vətənimin gözəlliklər diyarı,
Göz oxşayan dağdı, düzdü Naxçıvan!
Ellərinin zəhməti var, bar verər,
Halallığı çörək, duzdu Naxçıvan!

Gözəlliyi yolçuları əyliyər,
Süfrə üstə əziz qonaq eyləyər.
Qalaları dilə gələr söyləyər,
Tarixlərə yoldu, izdi Naxçıvan!

Cuğasının cığasına düzülən,
Günnütünün həsrətindən üzülən;
Sevindiyin qələmindən süzülən,
Şirin-şirin şeir, sözdü Naxçıvan!

Sonra əlimi toxundurdu muzeydəki xatirə dəftərinə... Bu,
o demək idi ki, mən Möminə Xatun anamdan ayrılırdım...

Burada da «Dünyamsan Azərbaycan» adlı şeir kitabımdan
«Möminə Xatun türbəsi» (04. 09. 2018) adlı şeirim iki bəndi-
ni xatirə dəftərinə köçürməklə, bir də görüşmək diləylə ruhən
orda qaldım:

Məhəbbət mücəssəməsi,
Möminə Xatun türbəsi.
Əcəminin möcüzəsi,
Möminə Xatun türbəsi.

Bu yurd Uludan Uludur,
Abidələrlə doludur,
Naxçıvanın Simvoludur,
Möminə Xatun Türbəsi.

Bundan sonra iki şeir
kitabıma avtoqraf ya-
zıb imzalayaraq verdim
Möminə Xatun Anama.
İnanıram ki, Onun böyük
ruhu oxuyar və şad olar...
Şəmsəddin Eldəgizin ar-
zusu - Naxçıvanı Şərq
paytaxtı etmək, gözəlləş-
dirmək idi. İndi isə Eldə-
gizin ruhu şaddır - Nax-
çıvan ellərin sevimli yarı,
İslam Mədəniyyətinin
paytaxtıdır. Onun arzusu-
nun ikinci bəndini isə Ulu
Öndər və onun davamçı-
ları yerinə yetirdilər.

Bu arzunu gerçəkləş-
dirən Naxçıvan Ali Məcə-
lisinin sədri, cənab Vasif
müəllim Talıbova xüsu-
silə dərin minnətdarlığımı
bildirirəm.

*Möminə Xatun türbəsinin Xatirə
kitabına ürək sözlərini yazarkən*

“NƏNƏSİM”İ DƏ GÖRDÜM

“Ölüm qapının kandarındaydı...”

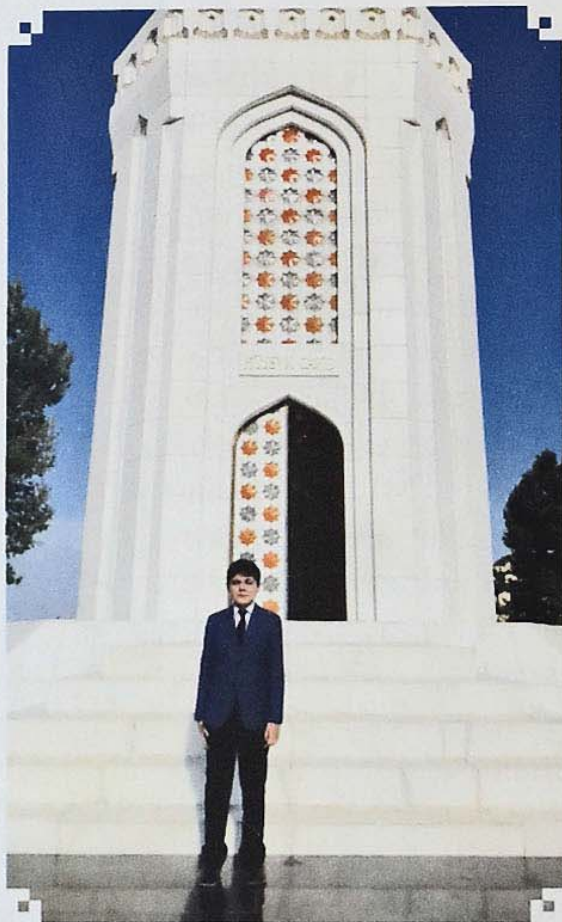
Azər Turan.

“Səma şairiyim”.

Hüseyn Cavid

Bu görüş də Möminə Xatun Anamla görüşüm kimi önəmli idi. Çünki onu yeddi il əvvəldən tanıyır, onu idealım sanırdım. Hal-hazırda da o və ailəsi idealımdır. İstərdim ki, onun və ailəsinin haqqında bu düşüncələrimi yazım. Lakin daha ətraflı məlumatları sonda yazacağam.

Yenə də sözlər yetərsiz idi onun ziyarətgahına aparan yolla gedərkən... Yenə sözlər yetərsiz idi, söz deyə bilmirdim.

Hüseyn Cavid məqbərəsinin önündə

Naxçıvan haqqında gerçəkləşməsini istədiyim ən böyük arzularımdan biri də reallaşdı. İnana bilmirdim, «Nənəsim»i (Hüseyn Cavid qızı Turan xanımı belə çağırırdı), Ərtoğrul qeyrətli Ərtoğrulu və Ərənindən dərslər alan Mişkinazı xəyalən ziyarət edəcəydim. Səma şairi olmağı mənə öyrədən, hərdən uçmaq istəyimə yol açan və mənə səma şairinin səma şagirdi edən Hüseyn Şekspiri, Hüseyn Rasizadəni və Hüseyn Cavidni ziyarət edəcəkdirdim!

Onu deyə bilərəm ki, Cavid ailəsinin məqbərəsinin tikilməsi haqqında sərəncam imzalayan Ulu Öndər Heydər Əliyev və türbənin memarı - Ulu Öndərin böyük qardaşı, rəhmətlik Həsən Əliyevin oğlu Rasim Əliyevdir. Onun gərgin əməyi sayəsində bu sənət abidəsi ərsəyə gəlmişdir.

...Lap kiçik yaşlarımda Hüseyn Cavidin “Şeyda” pyesini oxumuşdum. Həmin vaxtdan bir sual mənə düşündürürdü: “Bu pyesi və Cavidni niyə

Hüseyn Cavidin məzarını ziyarət edərkən

uşaqların bəziləri tanımır? Mən Cavid “İblis”dən yox, “Şeyda”dan tanıyırdım. Böyüyəndən sonra onun əfsanəvi bir şair, şəxsiyyət olduğunun fərqi vardı. Onda qəlbə sığmaz böyüklük gördüm. Onun türkçülük üçün necə canından keçdiyini anladım. Ondan danışmağımızın saatlar yox, günlərlə vaxt apardığını fərq etmiş oldum. Onu idealıma çevirdim. Cavid ziyarət edəcəyimə o qədər sevinirdim ki, fikrim “Şeyda”da idi.

Naxçıvana getməyimdən bir il əvvəl İsmayıl Şıxlının 98 illiyinə (indi 100 illik yubileyidir) “İsmayilsız intizarla” ssenarisini bitirdikdən sonra Hüseyn Cavidin “İblis” əsərinin motivləri əsasında “İblis-1” və “İblis-2” ssenarilərini yazacaqdım, lakin fikrimi dəyişdim. «Cavidin əsərlərinə ssenari yazmaq üçün onun ocağına getmək lazımdır» dedim. “İblis-1” və “İblis-2”ni yazmadım. Ziyarətdən sonra, yəqin ki, yazaram, - deyə qərarımı verdim. Yolda olarkən bir abidə gördüm. Abidə mükəmməl, əsl abidəsi ucaldılacaq şəxsə uyğun abidə idi. Bu, Cəlil Məmmədquluzadənin abidəsi idi. Abidənin yanında duraraq şəkil çəkirdim və bu mükəmməliyə aqgözlüklə baxaraq avtomaşına mindim. Artıq çatmışdıq... Ən çox sevdiyim, sevilməməsi mümkün olmayan bir şairin, dramaturqun, publisistin, türkçünün yeni standartlı türbəsinə çatmışdım.

Biri var yazıçı ölə, dəfn oluna, hamı gəlib başsağlığı verə, vəfat edənə Allahdan rəhmət diləyə, məzarı üzərinə qərənfil qoyub ayrılalar... biri də var yazıçı canı-qanı ilə xalqının oğlu olduğu, onu canından çox sevdiyi, onun üçün şam kimi

əriməyi üstün tutduğu halda zorla, şər-böhtanla öz xalqının düşməni elan edilə, qətlə yetirilə, qərib məzarda dəfn oluna... ilk dua eləyən də gəlsin dəfn edilənin 100 yaşında dua etsin... Məzar 59 yaşından 99 yaşına qədər gözləsin həqiqəti, vətəninə dönməyi... «Nənəsim»i təsəvvürümə gətirirdim. 40 il atasını gözlədi. Səbirlə, qərarla, qürurla... Atasını tapmaq üçün əlindən gələni etdi... Heyif, Mişkinaz Hüseynini görmədi, getdi. Ərtoğrul da görmədi atasını, atasından sonra ilk o rəhmətə getdi. Ən sonda «Nənəsim», yəni Turan... Nə olsun, görüşdülər. Sağ vaxtı necə ki 1936-cı ildə görüşmüşdülər, indi də ruqları görüşür, intizarlarına Tanrı tərəfindən son qoyulduğu üçün gülümsəyirlər. Ölümün onları ayırmadığını, əksinə, birləşdirdiyini iblislər zənn etmədilər. Elə də oldu. 2004-cü ildə ölüm qapının kandarındaydı və Turan Cavid haqqın rəhmətinə qovuşmuşdu. Beləcə, Cavid Naxçıvanla və ailəsiylə yenidən bütünləşdi, birləşdi. Eynən 1936-cı ildə olduğu kimi...

Türbəni ziyarət etdikdə bir daha başa düşdüm ki, Hüseyn Cavid son günlərində adlandırdığı “Bizim Naxçıvan”ın əsas simvollarından biridir. Cavidin ruhu qırx bir ildə (1941-1982-ci illər) məzarını ziyarət edən bir adam görməsə də Rusiyadan, Uzaq Sibirdən Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş “Səyavuş” (1950-ci illər) pyesini həmin lojadan izləyirdi. Nə yazıq ki, pərdəni zamanından tez bağladılar. Axırda zalımların da pərdəsi “Stalinin ölümü” tamaşasından sonra bağlandı. Faciələrin Cavidə də faciəvi şəkildə öldürüldü.

Mən "Cavid" (Hüseyn Cavidə həsr olunub) poemamı bir il əvvəl yazmışdım. İndi Cavidlərlə üz-üzə idim. "Cavid" poemamı asta-asta pıçıldaırdım:

1-ci hissə

Qarlı Sibirdə dayanan adam var,
«Səyavuş» var, «Azər» var, «Şeyx Sənan» var.
Haqqı, ədaləti istəyir o, nə vaxtdır,
Onu susdurmaq istəyir çox məkr.
Haqq üçün dözər o, çox qara, çovğuna,
Dözər Sibirlərə, həm Maqadana.
Türkçülüü, türkçülüü istəyir,
Bir düşməni var: oraq-çəkicdir.
Haqq öyrətmək istər o, nadanlara,
Bunu car çəkibdir bütün dünyaya.
Türkçülüü, türkçülüü istəyir,
Bu qəhrəmanımız Cavid əfəndidir.
Cavid-azadlıq çağıran mələkdir,
Stalinsə hiylədir, həm kələkdir.
Bizim üçün Cavidin əsərləri,
Azadlığın himni, həm xəritəsi.
Ancaq onun qədri bilinməyirdi,
Hər yazanda tənqid də edilirdi.
«Boşlar üçün yazmıram» - dedi Cavid,
Yazdı «İntiqamı», həm «Azər»i Cavid.
Silahsız əsgərdi, sözlü əsgərdi,
Onun sözü Misri qılıncı idi.

Dedilər; «Yaz sən oraqdan, çəkicdən»,
Dedilər; «Yaz sən pambıqdan, həm işdən»,
«De ki, Stalin yurdudur məhz bu yurd»,
O, dedi «Bu yurd leninlər doğmayıb»,
Doğurubdur Babək, həm Cavanşirləri,
Səyavuşu, Nizamini, Firdovsini.
Yazacaqdı o, çoxlu əsərləri,
Ancaq qatillər heç imkan vermədi.
«Yoldaş, bəlayi eşqilə qıl aşına məni»
Çox ağır keçdi yurdumuzun dünəni.
Cavidə həbs etdilər həmin o illər,
Mişkinaz, Turangil çox gözlədilər.
Cavidə o gün çox sözlər dedilər,
Həm əzablar, işgəncələr verdilər.

2-ci hissə

Mircəfərin vecinə də deyildi,
Güllələdi Cavadı, həm Müşfiqi,
Həm də həbs etdirdi o, Şükriyyəni.
Müşfiq Caviddən gözəl dərs almışdı,
Cavidin rəğbətini qazanmışdı.
Cavid əleyhinə sol əli yazsaydı,
Sağ əli ilə onu da kəsib atardı!..
Cavid sürgün edildi Maqadana,
Orda zülm etdilər azadlıq carçısına,
Dözdü ədalət üçün o, boranlara.
Göz yaşları orda donurmuş yaman,

Varı əlindən alındı.
Sonra Cavid ilhamlandı,
Yazdı «İblis» dramını.
Tanındı hər vaxt o dram,
Çox həsədlər aparıldı.
Sonra Mişkinazı tanıdı,
Onunla bir ailə qurdu.
Əvvəl çətinliklər oldu,
Mişkinaz lap uşaq ikən,
Məktəbdə təhsil alırdı.
5 aydan sonra o çıxdı,
Valideynləri qoymadı.
Cavid sonradan bildi ki,
Mişkinaz təhsil almayıb.
Təhsil verdi ona durmayıb.
Ərəb dilini öyrətdi,
Kirili, farsı öyrətdi.
Sonra ailə sevindi,
Ərtoğrul dünyaya gəldi,
Sonra Tomris adlı körpə.
Tomris bala körpə idi,
Körpə sonra xəstələndi.
Oldu həyatda müvəqqəti,
Körpəyəkən dünyadan getdi.
Günlər gözlərdi Cavidə,
Acı günlər, şirin günlər.
Elə günlər olacaqdı,

Yara kimi dərin günlər.
Elə günlər olacaqdı,
Şirin günlər, şirin günlər.
«Bu dünya bir pəncərədir,
Hər gələni baxıb gedər»
Cavidin çəkdiyi zəhmət,
Heç vaxt olmamışdır hədə.
Yeni-yeni şeir yazdı,
Yeni düşüncələrini,
Bəzən pyeslərin üzün,
Köçürməyi çox sevərdi.
Nə əziyyət çəkmədi ki...
«İblis» idi, «Azər» idi,
Cavidin bir fəlsəfəsi.
Cavid hələ də yaşayır,
Papaqlı, eynəkli, ahıl.
Köynəyin tərs geyən bir gənc,
Şairliyinin sübutu məhz bu idi,
O, bu gün universitetə,
Gec gəlmiş bir şair idi.
O qədər tələsirdi ki,
Köynəyini tərs geymişdi.
«İndi bildim ki, şairdən,
Yazmağa çox həvəslisən»
Demişdi onun müəllimi.
Ürəyini oxumuşdu o Cavidin,
Zirehini toxumuşdu o Cavidin.

Ədalət! Ax! Ədalət!
 Cavidə nədən baxmadı?
 Nədən zülmədən qurtarmadı?
 Əsərlərinin yarısı
 Yandırıldı o Cavidin.
 Ancaq qova bilmədilər,
 Yaddaşından Oğuzu, Boz Qurdu.
 Stalinin talamaq idi işi,
 O, əvvəllər oğurlamışdı
 Ağa Musa Nağıyevi,
 O, əvvəllər öldürmüşdü
 Pərixanın qardaşını.
 Sülh belə idi? İlahi!
 Gözəl əqidəni qovmaq?
 Min tarixi parçalamaq?
 Min torpağı işğal etmək?
 Quranımızı yandırmaq?
 Çox əmlaklara son qoymaq?
 Məscidlərimizi sökmək?
 Əzan səsini ləğv edib,
 İnternasional oxumaq?
 -Cavid əfəndi, bəlkə Siz,
 Dilinizi dəyişəsiniz?
 Asan dildə yazasınız,
 Stalinə nəğmə qoşasız!
 -Mənim getdiyim yol budur,
 Sizinki isə apayrı.

Türkçülüyü sevən şair,
 Türk təhsili alan şair,
 Rus dilində heç yazarmı?
 Qaniçənə, həm cəllada,
 Deyin, nəğmələr qoşarmı?
 Mən başlar üçün yazıram,
 Başlar onu dərk eləsin.
 Mən başlar üçün yazıram,
 Türkçülüyü təqlid etsin.

Bəli, bu, mənim üçhissəli "Cavid" poemamdır. Bu əsəri bir il əvvəl yaşadığım Xırdalan şəhərində yazmışam. Bu əsər Cavidlər türbəsi, Cavidlər ruhu ilə görüşümə ərməğan etdiyim payımdır. İndi bu poemanı bir daha deyirəm ki, qəlbimin səsi ilə Cavidlərə oxuyurdum - eyni türbədə uyuyan Cavidlərə.

Ancaq 2004-cü ildə qovuşmaları elə şirin idi ki, təsəvvürə gətirəndə adamın gözü yaşarır. 50 il bir olmağı gözləyən ailə... və ən şirin, ən canalıcı qovuşma... Bu, Cavidin «beş günlük» 59 illik dünyası deyildi. Cavid planeti hələ də yaşayır və orada həqiqi və dramatik faciələr o qədərdir ki, adam özünü kövrəlməkdən saxlaya bilmir, bədəni çimçəşir, tükləri biz-biz olur.

Gəldim... Gəldim ədəbiyyatın və ədəbiyyatçıların Qibləsinə... Adamın soyuq notlarına toxunan, bədbin və nikbin notlarına toxunan Hüseyn Cavid məqbərəsinə... Gəldikdə boşluq görmədim. Cansız olsa da o bir büst hər şeyi doldururdu. Həyatın hər şeyi əks olunmuşdu orada... Bir də o

büstə baxarkən Hamlet Xanızadə yadıma düşdü... “Cavidi xatırlarkən” filminə nə qədər baxsam, o qədər həyəcan keçirirəm.

Bir anlıq aşağıya, məzarlar olan hissəyə, «bir ailənin qovuşağı»na baxdım. Ailənin dörd üzvünün də ruhu gözümün önündə canlandı. Onlar məni gördülər və gəlişimə sanki sevindilər. Gözüm qovuşan son ruhda idi: Turan Rasizadədə, «Turanciyim»də, Turan Caviddə və nəhayət, «Nənəsim»də... Bir anda ruhum 2004-cü ilə uçmaq istədi. Onların necə qovuşduğunu bir daha, bir daha görmək istədim. Onlar qovuşurdular və böyük bir məğrurluqla düşmənlərinə, tarixlərə kiril əlifbasıyla yazılmış “İblis”ə baxırdılar. Onların ruhu isə qeyb olur, Məqbərədən uçurdu. Mənim fikrimcə, Cavid dövrünün ən böyük qəhrəmanı idi, Xalq qəhrəmanı, qələmi, zəkası ilə xalqın qurtuluşuna can atan xalq qəhrəmanı.

Mən ədəbiyyatda ədəbiyyatlaşan (yoxsa əbədiləşən) ədəbiyyatçını ziyarət etdim, təkcə Hüseyn Şekspiri, Hüseyn Cavid yox, filmdə Koroğlunu Koroğlulaşdırmaq istəyən, lakin Koroğlu kimi ölən bir Koroğlunu ziyarət etdim, təkcə Cavid yox.

Qovuşuğa baxıb dərin fikrə daldım. Fikirdən ayrıldıqdan sonra isə Naxçıvandakı digər böyük arzumu reallaşdırdım, ona həsr etdiyim və «Hərdən uçmaq istəyirəm» şeir kitabımdan «Hüseyn Cavid» adlı şeirimi söylədim:

Sənin çoxlu əsərin var,
“Şeyx Sənan”ın, “İblis”in var,

İblislərə bu dünya dar,
Deyibsən, ey Hüseyn Cavid.

Ölüm bizi heç ayırmaz,
Gözlərimiz yolda qalmaz,
Hər əsərin min bir almaz,
Eşit sən, ey Hüseyn Cavid.

Düşmən başı yarılıbdır,
Erməni də mat qalıbdır,
İnsanlar səni anıbdır,
Sevin sən, ey Hüseyn Cavid.

Ustadın yanında ustadı vəsf etmək... Bundan böyük şərəf olmaz bir gənc yazar üçün... Ustadı və ailəsini görmək... Bundan böyük sevinc olarmı bir gənc yazar və bir gənc yazarın ailəsi üçün... Olmaz... Onun zirvəsini gördüm və o zirvəni heç kəs fəth etməz, edə bilməz, bacarmaz qənaətinə gəldim. Mən çox xoşbəxtəm ki, ona həsr etdiyim şeirimi onun məqbərəsində deyə bildim, çox xoşbəxtəm ki, ustadın yanında ustadı vəsf etmək şərəfinə nail oldum. Bir də qovuşuğa sonuncu varan şəxsin - «Nənəsim»in məzarına necə dərin düşüncə ilə baxdığımı unutmamam!

Gülə-gülə, Cavidlər!

Gülə-gülə, Nənəsim!

P.S. Hüseyn Cavidin evinə də getmək istəyirdim. Ora Cavidin və qardaşlarının doğulduğu ev idi. Gələn səfərə qaldı... Sağlıq olsun!

BƏHRUZ KƏNGƏRLİ

*“Mən gördüyüm bu qəribə aləmi rənglərlə təsvir edirəm.
Ancaq yenə də o çəkdiyim şeyin eyni ola bilmir. Mən çalışı-
ram elə rəsm çəkim ki, o həmin şeyin eyni ola bilsin».*

Bəhruz Kəngərli.

Fikir və duyğularıma yaxşı notlarla toxunduqdan sonra deyə bilərəm ki, xalqımızın əməkdar rəssamı, realist üslublu, kökünün ucu-bucağı qədim ellərə, dayağı qədimlərə gedib çıxan Kəngərli elinin davamçısı rəssam Bəhruz Kəngərli-nin heykəlini görmək istədim. Çünki son sətirlərini dilimdə əzbər etdiyim bir şeir də ona həsr etmişdim. Həmin şeirin adı rəssamın adı ilə bağlıdır: “Bəhruz Kəngərli”dir. Bu əsəri şeir yazmaq, «yola vermək» xatirinə yazmamışdım. Bu şeir mənim ilhamım yol verməsəydi və kağızımda yazılmasaydı, şeir olmazdı. Şeir eyni adda - «Hərdən uçmaq istəyirəm» adlı şeir kitabımda çap olunmuşdur. Həmin şeirimi diqqətinizə çatdırıram:

126 il əvvəl doğuldu,
Gözəl Naxçıvanın bir oğlu oldu,
Rəsmiylə həyatı rəngbərəng oldu,
Bir realist oldu Bəhruz Kəngərli.

Kiçik yaşda eşitməyindən oldu,
Anasın itirdi, anasız oldu,

Həm gözəl bir insan, həm rəssam oldu,
Bir realist oldu Bəhruz Kəngərli.

«Apollo»nu, «Antik heykəl»i çəkdi,
«Qız» və «Oğlan» portretlərin çəkdi,
Rəsmləri çox yerdə sərgiləndi,
Bir realist oldu Bəhruz Kəngərli.

Babanın dövründə qədri bilindi,
Hamı dedi: «O, gözəl rəssam idi».
Bilirsiniz, Nəsiboğlu deyir ki,
Bir realist oldu Bəhruz Kəngərli,
Bir realist oldu Bəhruz Kəngərli.

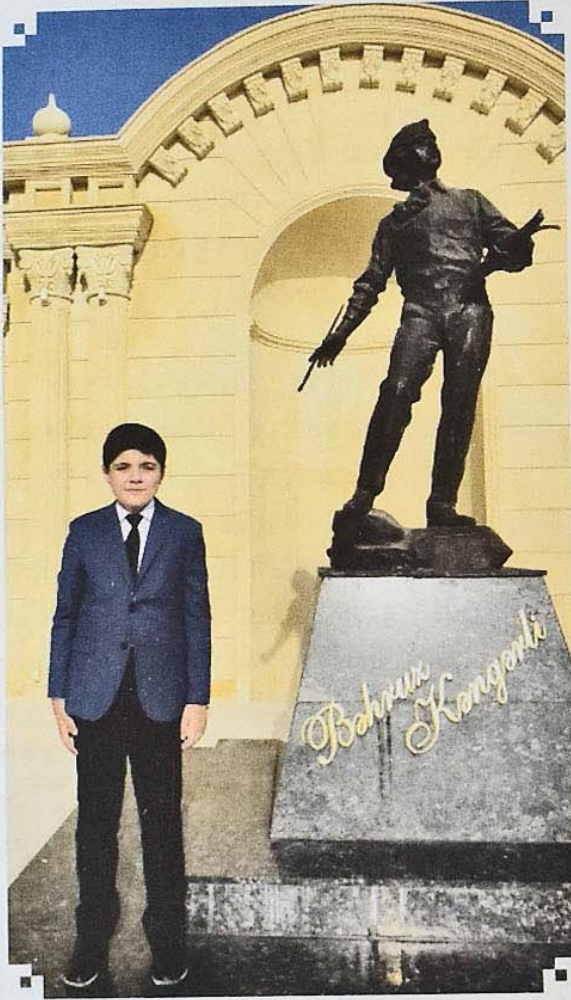
İndi Bəhruz Kəngərli haqqında məlumat verə bilərəm. Bəhruz Şamil Kəngərli Azərbaycan rəngkarlıq sənətində ilk akademik rəsm üslubunda işləyərək realist əsərləri ilə novatorluğa yol açmış Azərbaycan rəssamıdır, yəni «realist» ifadəsini təsadüfən işlətməmişəm.

Bəhruz Şamil Kəngərli 1892-ci ildə yanvar ayının 22-də Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Rəssamın doğma atası Əzizxanım Bəhruzun körpəlik dövründə vəfat etmişdir.

Bəhruz Kəngərli atasının evə gətirdiyi kitab və şəkilli kitablardan faydalanır, kiçik yaşlarından rəsm çəkməyə maraqla göstərir, şəkillərin surətini çıxarmaqla məşğul olur, rus dilini öyrənərək özünün bilik səviyyəsini artırmağa çalışır. Elə həmin vaxtlardan eşitmə qabiliyyətini itirən balaca Bəhruz özünün xəyal aləminə qapılıaraq bütün vaxtını şəkil çək-

məyə sərf edir. Atasının abunəçi olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalını vərəqləmək Bəhruzun mənəvi aləminə qida verirdi. O, jurnalda dərc olunan felyetonlarla, karikaturalarla tanış olur, məzəli şəkillərin üzünü çıxarmaqla rəsm çəkməyin sirlərini öyrənirdi. Bu ilk vərdişlər Bəhruzun rəssamlıq sənətinə sevgisini gücləndirirdi. Bu məqsədlə Bəhruz Kəngərli 1910-cu ildə Tiflis rəssamlıq məktəbinə daxil olur. Zaqafqaziyanın mühüm mədəni mərkəzi Tiflis şəhərində “İncəsənəti təşviq cəmiyyəti” nəzdində təşkil edilmiş rəssamlıq məktəbinin ilk azərbaycanlı məzunu olan Bəhruz Kəngərli orada özünün istedadı-

*Görkəmli rəssam Bəhruz Kəngərli
şərəfinə qoyulmuş heykəlin önündə*

nın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli zəmin tapır.

Akademik M.C.Cəfərovun xatirəsində Bəhruz Kəngərli-nin 1919-cu ildə balaca bir otaqda nümayiş etdirdiyi sərgisi haqqında maraqlı məlumat verilir: “O, bir-bir əsərlərini göstərib həvəslə uşaqlara izahat verirdi və arabir gülümsəyib deyirdi: “Əl vurmaq olmaz, olmaz əl vurmaq”. Mən həmişə üzü tutqun, qaşları çatılmış olan rəssamı birinci dəfə gülüm-səyən gördüm”.

Uşaqlar, yeniyetmələr rəssamın sərgilərinə tamaşa edər, naturadan şəkil çəkərkən başına toplaşar, məharətinə heyran-heyran baxaraq zövq alardılar. Belə əyani rəsm vərdişləri sənət həvəskarları üçün canlı ibrət və təcrübə məşğələlərinə çevrilirdi. Təsadüfi deyildir ki, Naxçıvanda sonralar rəssam kimi tanınmış Hüseyn Əliyev, Adil Qazıyev, Şamil Qazıyev, Əyyub Hüseynov, Bağır Maratlı kimi gənclər Bəhruz Kəngərli-ni özlərinin ilk müəllimi sayır, yüksək qiymətləndirirdilər. Bəli, sonralar Hüseyn Əliyev rəssam olur. Yaxşı rəsmlər çəkir. Bəhruz Kəngərli-nin ruhu isə indi çox şaddır. Sənətdə ruhu və ənənələri yaşadığına görə.

1917-ci ildə Bəhruz Kəngərli Naxçıvan “Xeyriyyə” məktəbinin nəzdindəki “El güzgüsü” adlı teatr cəmiyyəti tərəfindən tamaşaya qoyulmuş Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” komediyasının səhnə tərtibatını, dekor və geyim eskizlərini icra etmişdi. O həmçinin 1918-ci ildə tamaşaya qoyulmuş “Ölülər”, “Pəri Cadu”, “Hacı Qara” kimi əsərlərin səhnə tərtibatını vermiş, bundan əlavə teatrın arxa səhnəsi üçün dağ mənzərəsini təsvir edən irihəcmli panno çəkmişdir

ki, sonralar ondan müxtəlif tamaşalarda istifadə olunurdu.

O, sovet dövründə cəmisi iki il yaşayır və bu iki ildə onun ən tanınan əsərlərindən biri də “Qızıl əsgər” əsəri olur.

Bəhruz Kəngərli elə tez getdi ki, sovetlərin onu tarixdən silməyə macalı da olmadı. Halbuki, Azərbaycan SSR-in ilk günlərindən «Qırmızı terror»u vardı.

Bəhruz Kəngərlinin səhhəti yaxşı olsa idi, neçə illər yaşayacaqdı, neçə illər neçə-neçə əsərlər, incilər yaradacaqdı. Lakin 1922 dedikdə, zaman maşınımız ora çatmağı xəyal edir. Bəhruz Kəngərli 1922-ci ildə ciyər xəstəliyindən vəfat etdi. Ciyəri başına bəla açan tək o deyildi... Nikbin ola bilərəm, müqayisə edə bilərəm 1922 ilə 2018-ci ili... 1922-ci ildə rəssamlıq Əzim Əzimzadənin və Oskar Şmerlinqin “Molla Nəsrəddin”indən öyrənilirdi. Ancaq indi o qədər rəssamlıq məktəbi var ki, (bir neçəsi də Naxçıvandır) “Molla Nəsrəddin” məktəbi bunlardan ən böyüyüdür. Lakin bunu deyə bilərəm ki, Əzim Əzimzadə Mirzə Qədimdən, Bəhruz Kəngərli Əzim Əzimzadədən, Hüseyn Əliyev Bəhruz Kəngərliyə, adlarını çəkmədiyim digər dəyərli rəssamlarımız Hüseyn Əliyevdən, gənc rəssamlarımız onları öyrədən müəllim rəssamlarımızdan öyrənə-öyrənə yaranıb və ərsəyə gəlib Azərbaycan rəssamlığı və Azərbaycan rəssamları.

Bəhruz Kəngərlinin heykəlini görərkən mən oranın panoramasını çəkdim. Şəkil həmişəlik məndə qalacaq, bunu bilirəm. Heykəli görərkən mən böyük bir «realist Azərbaycan» rəsmi görürəm və bu rəsmi çəkən – bir realist rəssam olan Bəhruz Kəngərliyə!

35 İLİN DOSTLARI

Öncə qeyd etdiyim kimi, atamın özündən eşitdiyimə görə Naxçıvanın Şahbuz, Culfa, Ordubad, Şərur, vaxtilə Şərurun tərkibində olmuş, hazırda müstəqil rayon olan Sədərək bölgələrindən tələbə yoldaşları olmuş, bildiyimə görə onlar çox mehriban tələbəlik dövrü keçirmələrinə baxmayaraq, torpaqlarımızın işğalı, dövlət qulluğunda canla-başla ölkəmizə xidmət etmələri bəzilərinin bir neçə il bir-biriləri ilə görüşmələrinə imkan verməmişdir. Belə ki, ilk gün biz ziyarətlərimizi başa vurduqdan sonra geyimlərimizi dəyişmək və şam etmək üçün «Təbriz» mehmanxanasına qayıtmışdıq.

Otaqda olarkən daxili telefon zəng çaldı və telefonu atam götürdü. Məlum oldu ki, tələbəlik vaxtı atamın qrup yoldaşı

1985. Atamın tələbə yoldaşları:
Birinci cərgə: soldan Ələddin Məmmədov, ortada Yusifəli Qurbanov. İkinci cərgə: soldan birinci – atam Nəsib Əliyev

olmuş, uzun illər yalnız telefon vasitəsi ilə əlaqə saxladığıları, həmin vaxt Naxçıvan Respublikası prokurorluğunda məsul vəzifədə çalışan, atamın hətta mobil telefonunda da adını «Əmi» kimi qeyd etdiyi Ələddin Məmmədovdur. O, atamın təklifinə əsasən biz qonaq qaldığımız otağa gəldi. Bizimlə həqiqi əmi istəyi ilə görüşdü, «Xoş gəlmisiniz, həmişə siz gələsiniz» - dedi. Sonra isə atamla bir-birlərinə sarıldılar. O anları xatırladıqca həyəcanlanıram. Mənə elə gəldi ki, onlar həqiqətən otuz ilin həsrətini aradan qaldırmaq üçün bir-birlərinə belə sıx sarılmışdılar. Bir-birlərindən hal-əhval tutdular. Mən öyrəndim ki, gələcimiz barədə atam əmimə, yəni «Əmi»yə məlumat vermişdir. Mehmanxanada qalmağımızı əmim atama irad tutsa da atam vəziyyəti ona izah etdikdən sonra o, razılaşmağa məcbur oldu. O, bizi Naxçıvan şəhərində yaşadığı evinə qonaq dəvət etdi, lakin atam növbəti dəfə gələndə hökmən onlarda qonaq olacağına söz verdi. Elə bu vaxt mehmanxana işçiləri bizi mehmanxananın restoranda bizim üçün ayrılmış masaya dəvət etdilər. Atamın təkidlə təklifinə baxmayaraq, Ələddin əmim istirahətimizə mane olmaq istəmədiyini, axşam görüşüb çay süfrəsi arxasında söhbət etməyimizi məsləhət görüb, xudahafizləşib gəldi. Şam yeməyindən sonra yenə də Ələddin əmi bu dəfə atamın mobil telefonuna zəng edib mehmanxananın foyesində gözlədiklərini bildirdi. Mənim üçün maraqlı idi ki, Ələddin əmi bizi kiminlə gözləyir? Bacımla anam bir az yorulduqlarına görə dincəlmək istədikləri üçün otaqda qaldılar. Lakin

atamla mən şeir kitablarımdan da iki dəst götürüb aşağıya düşdük. Mehmanxananın foyesində Ələddin əmidən əlavə bir nəfər də dayanıb gözləyirdi. Söz yox ki, mən onu tanıyırdım. Eyni ilə Ələddin əmi ilə görüşümüz qaydasında həmin əmi ilə də görüşdük. Məlum oldu ki, bu, Yusifəli əmidir. Tələbəklik vaxtı atamın həm qrup, həm də otaq yoldaşı olub, onlar bir qabdan yemək yeyiblər. Hətta may tətillərində ata babamın evində də qonaq olublar. Mən bunu atamın albom fotosəkillərində də görmüşdüm. İndi isə həmin şəxsi xeyli yaşlı halda yaxından görürdüm. Bunun özü də yad-qaqalan və heyranedicisi idi. Sonra atam mənə məlumat verdi ki, Ələddin əmi və Yusifəli əmi hər ikisi böyük şairimiz Məmməd Arazın doğulduğu Şahbuz rayonundandır, onlardan Ələddin əmi Remeşen, Yusifəli əmi isə Kükü kəndində doğulublar. Onların bu mehribanlığı məni məftun etmişdi. İstəyirdim ki, «Şehirli xalat»a minib onların tələbəklik dövrünə uçum və mən də ani də olsa, xəyalən onlarla tələbə yoldaşlığı edim. Artıq qaranlıq düşmüşdü və küçə fənərləri yandırılmışdı. Naxçıvanın gecəsi də gündüzü qədər füsunkar, cazibədar görünürdü. Elə bil ki, mən Bakıdan Naxçıvana uçmamışdım və yuxarıda göstərdiyim ziyarətgahları ziyarət etməmişdim. Elə bil bu ziyarətlər mənə xüsusi enerji vermişdi. Özümü o qədər gümrah, rahat, yorulmaz hiss edirdim ki... Atamın tələbə yoldaşları xatirələri çözləyib apar-mışdılar otuz il əvvələ... elə şirin-şirin xatirələrini çözləyir, bəzən biri-digərinin tələbə vaxtı olan hərəkətlərindən danı-

şib gözləri yaşarana kimi ürəkdən qəhqəhə çəkib gülürdülər də... Mənə elə gəlirdi ki, onlar həmin anda bu gözəl şəhərdə yalnız özlərini, özlərinin tələbə dünyasından başqa heç nəyi görmürdülər... Nəhayət, qısa da olsa, öz aləmlərindən ayrılıb mənimlə maraqlanmağa başladılar, iki şeir kitabımın çap olunduğunu bildikdə çox sevindilər. Mən hər iki əmimə yazdığım şeir kitablarımı aftoqrafla hədiyyə etdim. Yusifəli əmi dedi ki, çap etdirməsə də o özü də arabir şeir yazır. Hətta torpaqla bağlı bir şeirini oxudu, mənim çox xoşuma gəldi. Ola bilsin mənim yanımda tələbəlik xatirələrini ən incə detallarına qədər danışa bilmirdilər və yaxud da həqiqətən də havanın həmin vaxt çox sərin olduğunu, bəlkə də sabah daha çox yerləri yorğun halda gəzməməyimi nəzərə alaraq «qardaşoğlu, sənə soyuq dəyər, sənənin otaqda dincəlməyin məsləhətdir» - deyib məni mehmanxanadakı otağa yola saldılar, hələ buna qədər hər iki əmim atamı ailəlikcə təkidlə evlərinə qonaq dəvət etdilər, alınmadıqda isə yazı-pozu sahəsində mənə müəyyən tövsiyələr verib uğurlar dilədilər. Məni əmin etdilər ki, mehmanxananın yaxınlığındakı İsmayıl xan hamamının həyətinə oturub çay içəcəklər. Mən isə sabahki ziyarətlərim, gəzintilərim haqqında düşünərək özüm də hiss etmədən yuxulamışam. Gecən xeyrə qalsın, Naxçıvanım!

NAXÇIVANLILAR ÖNDƏRİN YOLUNDADIR!

Hesab edirəm ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbərliyi düzgün yoldadır.

Heydər Əliyev

Səfərim zamanı Heydər Əliyev muzeyinə getmək istədim, çünki Heydər Əliyev Zirvəsinə aid olan əşyaları, eksponatları görmək çoxdanın arzusuydu, çoxdan məni maraqlandırırırdı, O Zirvəni tamam-kamal bilmək istəyirdim və ona görə də Heydər Əliyev Muzeyinə getmək istəyirdim. Mənim növbəti dayanacağım Ulu Yurdumun, Ulu Heydər Əliyevin, Ulu Öndərimin əşyalarının eksponat kimi saxlanıldığı Muzey oldu.

Yolla gedərkən maraqla mənzərələrə baxır-

Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyev abidəsinin qarşısında

dım. Bəzən dağlar, bəzən yollar məni özünə çəkirdi. Mən bu bir neçə gün ərzində həftənin işini etdim - turist yox, doğma övlad kimi Yurdumun dilbər bir guşəsini gəzdim.

Hələ səni yaxşı görə bilməmişəm, əziz Naxçıvanım. Daha çox yerlərini gəzəcəyəm. Səndən yazacağım neçə cild olacaq bilmərəm. Səndən ayrılmayacağam, əziz Naxçıvanım! Muzeyi gəzmək üçün səbrim tükənirdi. Bir gün gözləmişdim. Çünki əvvəlki gün gec gəldiyimiz üçün Muzey bağlı idi. Lakin bilirdim ki, Ulu Öndərimizin xatirəsini, yadigarlarını görəcəyəm və onu xatirəmdə əbədi yaşadacağam.

Heydər Əliyev Muzeyinə gedərkən Ulu Öndərimizdən başqasını düşünmürdüm. Ona çəkilən film seriyalarına da baxmışdım. Bununla da, bütünlüklə Heydər Əliyevi düşünürdüm. Onun bütün gözəl, çiçəklənən əməlləri gözümün önündə canlanırdı. Onun ruhunu şad etmək istəyirdim və bunun üçün yola çıxmışdım. Xəyalımda canlanan ikinci bir şey yox idi... Xəyalımda və fikrimdə Ondən başqa zirvə yox idi. Naxçıvan möcüzəsində necə təəssüratlarımın olacağını düşünürdüm. Heydər Əliyev Muzeyində nələrə görəçəkdim? Çox şeyləri... Orda kitablar görəçəkdim, Heydər Əliyevin kitablarını, Heydər Əliyevə yazılmış kitabları, çoxlu kitabları... Çoxlu rəsmləri...

İllərdir arzuladığım növbəti arzuma görəçəkdim. Heydər Babam haqqında tamam-kamal, bilmədiyim məlumatlar əldə edəçəkdim... Hər şeydən hali olacaqdım və fikrimdə yeni bir Heydər Əliyev abidəsi yaradacaqdım.

...Biz Heydər Əliyev Muzeyinə çatdıq. Çatarkən təəssürat-

larım belə idi: Mən çox sevinirdim: İki günün içində çox arzum yerinə yetmişdi: Ulu Öndərimin büstünü, Möminə Xatun anamı, «Nənəsim»i, Bəhrüz Kəngərini ziyarət etmişdim. Artıq onların haqqında tam məlumatlarım var idi.

Heydər Əliyev Muzeyi məni çox maraqlandırır. Çünki, mən Ulu Öndərimizin mənəvi irsinin görəçüyüm tərəflərini deyil, görmədiyim tərəflərini də görmək istəyirdim. Hər bir Azərbaycan türkü Ulu Öndərinin haqqında dərinləndən bilməlidir. Bu borcu yerinə yetirmək üçün gəldim Heydər Əliyev Muzeyinə. Hamı buraya gəlməlidir

Naxçıvan şəhəri Heydər Əliyev muzeyinin qarşısında

mənim kimi.

Heydər Əliyev Muzeyinin önündə əzəmətli bir abidə var. Bu əzəmətli abidə Azərbaycan türklərinin tək Ulu Öndəri Heydər Əliyevin abidəsi idi. Heydər Əliyev Muzeyinin hər bir guşəsini, hər bir eksponatını diqqətlə seyr elədim.

Təəssüratlarım o qədər zəngin idi ki...

Naxçıvan şəhərində yerləşən Heydər Əliyev Muzeyi 1999-cu il may ayının 10-da fəaliyyətə başlayıb. Muzeydə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin şəxsi əşyaları, təhsili haqqında attestatı, diplomlar və döş nişanları, möhtəşəm tablo və şəkli üzərində ilmələrə köçürülmüş xalılara baxarkən yenə gözümlün önündə o möhtəşəm abidə dayanırdı və dayanmalıydı da...

Muzeyi görməyim qürurverici və sevindirici idi. Ümumiyyətlə, muzeydəki bütün eksponatlar maraqlı idi. Onlar mənim biliklərimi, dünyagörüşümü və Ulu Öndərimiz haqqında məlumatlarımı daha da zənginləşdirirdi. Maraqlı eksponatlardan gözümlü çəkə bilmirdim. Naxçıvanın daha bir möcüzəsini gördüm! Öz yurdunda Ulu Öndərin Muzeyini gördüm! Bundan böyük şərəf, qürur hissi olmaz!

Muzeydəki kitablara sarı gələndə kitablar ovsunladı məni. Çoxlu kitablar var idi və təkə Ulu Öndərə aid deyildi (Məs. Mirkazım Seyidovun H.Əliyev haqqında kitabı).

Ulu Öndərin məruzə, çıxış, müsahibə və söhbətlərindən ibarət "Heydər Əliyev" kitabı, ümumiyyətlə, məni heyrətləndirdi. Kitab 46 cildən ibarətdir. Belə kitablardan gənclər

daha çox faydalana bilərlər. Hər cildi oxuyarkən Ulu Öndərin məramını, amalını daha yaxın duya, dərk edə bilərik.

Musiqi sədaları mənim ruhumu Ulu Öndərin abidəsindən Muzeyin içərisinə aparırdı, gətirirdi. Mən monitorda slayda baxırdım. Musiqi əsl Ulu Öndərin ruhuna xas bir musiqi idi: Özündə həzin bir elegiyanı andıran hissləri yaşadırdı... bəzən də musiqi dəyişir, milli bayram təntənəsini əks etdirirdi.

Muzeyin guşələrindən birində iri formatlı, rəngli bir şəkil vardı: Şəkildə Ulu Öndər Heydər Əliyev, Prezidentimiz cənab İlham Əliyev və hörmətli Vasif müəllim Talıbov təcəssüm olunurdu. Onlar şəkli Dədə Qorqud heykəlinin yanında çəkdimişdilər. Yadıma həmin heykəl düşdü və xatırladım: Vaxt olub ki, Ulu Öndər orada şəkil çəkdirib, deməli, orada da izi var Ulu Öndərimizin.

O biri guşədə nə görsəm yaxşıdı? Tariximizin qürurverici və fəxredici varlığını. Naxçıvan MSSR-in Naxçıvan Muxtar Respublikası olması, Naxçıvanın müstəqilliyi haqqında qərar, onun atributları haqqında qərar, müstəqilliyin yeni, hüquqi təməlini quran qərarlar, Naxçıvan MR-in bayrağının 1918-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı olması barədə qərar və Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin 17 noyabr 1990-cı ildə təsdiqlədiyi üçrəngli milli bayraq... Gözlərim az qalır yaşara. Mən onu canlı-canlı görürəm və inana bilmirəm, görəsən bu keçmiş sovet dönəmində Babam onu nə qədər öz müqəddəs əlləri ilə sığallayıb oxşamışdır. Yaddaşımda isə həmin abidə yüksəldikcə yüksəlir. Bu Abidə tək deyildi, onun yanında xilas etdiyi xalq vardı. Xalq da

yüksəldikcə yüksəlirdi, abidənin ardınca... 17 mart 1995-ci il saat 2-3 radələrində Ulu Öndərin çağırışı ilə meydana gəlmiş milyonlardan biri olan və Ulu Öndərin qucağına aldığı o körpə də bu xalqla və Ulu Öndərlə yüksəlirdi, çünki, o, öz Ulu Öndərinin qucağındaydı, onun yanındaydı, hələ danışa bilməsə də o tədbirdə iştirak etməsi ilə Öndərinin haqq səsinə səs verirdi. Hələ ağı kəsmirdi bütün xalqın ona baxdığı-

Muzeydə bayraq eksponatına baxarkən

nı... qədərincə dəyərləndirə bilmirdi. Buna zaman lazım idi.

Muzeydə digər eksponatlara baxarkən itkinlərin şəklini də görürdüm. Onlar itirildilər, səbirlə gözlədilər və onun sayə-

Muzeydə Ulu Öndərin rəsmi toxunmuş xalça önündə

sində xilas oldular. Əgər belə bir şəxsiyyət olmasaydı... Azərbaycan tam azad ola bilməzdi, ikinci kərə müstəqilliyə qovuşmazdı. Bakı 100 il sonra yenə özgələrin əlində qalardı, 4 sentyabr 1918-ci ildən 100 il sonra mən nəinki Naxçıvana gedə, öz evimdə belə qala bilməzdim.

Muzey işçisi Elvira Əzizova mənə çoxlu eksponatları tanıtdı, izah etdi, buna görə təfəkkürüm xeyli zənginləşdi. Bir vətəndaş kimi, Vətənin Öndərini doğma yurdda bəzi eksponatların köməyi ilə bir daha dərinləndirən əyani olaraq tanıdımsa, bundan

böyük şərəf ola bilməz. Həm Elvira xanımdan, həm də muzeyin direktoru olan Ramin müəllim Orucəliyevdən Heydər Əliyev haqqında dəyərli məlumatlar eşitdim. Hər şeyə görə muzeyin rəhbərliyinə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Mənim üçün ən maraqlı olan və qürurverici iki eksponat da vardı. Biri şəkil idi. Şəkildə balaca və gözəl bir qız uşağı masada sinif otağında oturduğu kimi əyləşmişdi. Çox gözəl bir rəsm əsəri idi. Rəsmi kim çəkib deyə soruşa bilərsiniz. Mən isə cavabında deyirəm: Heydər Əliyev. Ulu Öndər həmin şəkli 27 aprel 1942-ci ildə çəkib. Buradan belə

*Ulu Öndərin çəkdiyi rəsm.
Yuxarıdan 1-ci*

*Ulu Öndərin kostyumuna
baxarkən*

qənaətə gəldim ki, Heydər Əliyev dühası rəsm çəkməyi qardaşı, rəssam Hüseyn Əliyevdən öyrənib.

O biri eksponat isə Heydər Əliyevin kostyumu idi. Mən dərin fikrə daldım, Heydər Əliyevin həmin kostyumdakı şəkilləri gözümün qabağında canlandı. Sanki, onu canlı görürmüşəm kimi gəldi mənə....

Çox şəkil vardı: Heydər Əliyevin nur üzlü anasının, nur üzlü

Ulu Öndərin valideynləri

atasının, ailəsinin, Zərifə xanım Əliyevanın şəkilləri və bir də amerikalı şəxs tərəfindən çəkilən Heydər Əliyevin portreti. Hamısı çox maraqlı idi. İsti və soyuq rənglər adamın ürəyinə yayılırdı sanki.

Mən xatirə dəftərinə ürək sözlərini yazdım, qəlbim dolu idi, lakin sadəcə, bir bənd yazdım "Ulu Öndər" şeirimdən, ...lakin

indi həmin şeirimi burada tam yazıram. "Xatirə" Kitabına "Ulu Öndərimiz" (Ulu öndərimizin əziz xatirəsinə) şeirimi köçürdüm.

Əziz Ulu Öndərim,
Bu gün ruhun şad olsun.
Sənə sadıq olana,
Ürəkdən salam olsun.

Sən etdin ölkəmizi,
Gözəl, qəşəng gülüstan.

*Ulu Öndər və Zərifə xanımın
portretinin önündə bacım Tərlanda*

Səndən qorxdu, çəkindi,
O mənfur Ermənistan.

Sən gəldin, oldu bayram,
Pislər birbaşa getdi.
Sənin gözəl yolunu,
İlhamın davam etdi.

Azərbaycanlıları,
Hər yerdə birləşdirdin.
Ordunu gücləndirdin,
Məkkəyə belə getdin.

Sən bu gün olmasan da,
Əsərlərin yaşayır!
Həm çiçəkləndirdiyin
Azərbaycan yaşayır!

Sonra imzamı və tarixi də əlavə etdim: Sevindik Nəsiboğlu. 5-ci sinif şagirdi, gənc yazar. 05.09.2018.

Beləliklə, həmin gün həyatımın ən yaddaqalan anlarını yaşayırdım. Yəqin ki, bu təəssüratları olduğu kimi yazmaq çətindir. Hər halda mənim üçün yazdıqlarım bir təskinlik idi. Sonra iki şeir kitabımı da Muzeyə hədiyyə etdim.

*Ulu Öndərin ailəsi ilə birlikdə
uşaqlıq illərinin xatirəsi
xalçanın ilmələrində*

Çox həyəcanlanır və sevinirdim, iki şeir kitabımı Ulu Öndərimizin bu möhtəşəm Muzeyinə hədiyyə etmişdim!

Təbii, muzey işçilərinin də mənə hədiyyələri oldu. Muzeyin direktoru Ramin müəllim Orucəliyev mənimlə fəxr etdiyini deyib, özünün isə Ulu Öndərə sevgisindən danışdı.

*Heydər Əliyev xarici rəssamın
gözü ilə*

*Muzeyin direktoru
Ramin Orucəliyev
hədiyyəni təqdim
edərkən*

Mənə hədiyyələr verdi. Hədiyyələr aşağıda qeyd etdiyim qiymətliyərdən ibarət idi:

1. Heydər Əliyev Muzeyi haqqında açıqca.

Muzey haqqında məlumatın bir neçəsi həmin açıqçada yazılmışdı.

2. Zərflər.

Çox qiymətli zərflərdir. Mənim zərflərdən xoşum gəldiyi üçün və zərfləri araşdırdığım üçün çox sevindim və həmin zərflərə indi də baxıb sabah birinci illiyi olacaq xatirələri-

mi yada salıram.

3. «İlham - xalqın İnamı» adlı kitab.

Bu kitabda eyniadlı poema var. Oxuyuram. Çox gözəl kitabdır. Həmin kitaba məqalə yazmağı düşünürəm.

4. "Naxçıvan" jurnalı.

Bu jurnalda Ulu Öndər haqqında Naxçıvan məktəblilərinin - şagirdlərinin yazdığı inşalar yer alırdı. Hamısı bir-birindən gözəl, qürurverici, bəzən də təsirləndirici idi. Üz qabığının arxasındakı Hüseyin Cavid məqbərəsinin şəkli məndə soyuq bir təsir yaratdı. Ruhən üşüdüm.

5. "Naxçıvan" kitabı.

Bu kitabda

Naxçıvanın inkişafı barədə geniş məlumat yer almışdır. Təbii ki, 2003-2013-cü illər arasında. Naxçıvanda tikilən məktəblər, yaşayış binaları, səhiyyə binaları, teatr binaları, hər sahə barədə bura-

I Vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva

da məlumat var. Bilirəm ki, bu kitabda qeyd edilən gözəlliyin, firavanlığın yaradılmasında Prezidentimizlə çiyin-çiyinə Azərbaycanımızı, Naxçıvanımızı qurub-yaradan, hər zaman

Prezidentimizə dəstək olmuş, gözəl ana, gözəl nənə, dünya miqyasında öz xeyirxahlığı ilə tanınmış, Azərbaycan Anasının simvolu, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri, Xoşməramlı səfir Mehriban xanımın da böyük rolu olmuşdur. Tarixən belə olmuşdur ki, qurucu, yaradıcı qəhrəmanlarımızın xanımları həmişə onların yanında olmuşdur, olur və olacaqdır. Bu, bizim xalqımızın fəxridir. Naxçıvandan qayıdıandan sonra şəkillərə baxdım. Hələ də özümü Naxçıvanda hiss edirdim. Naxçıvan ziyalılarının yazdıqlarını da oxuyurdum həmin kitabdən. Mənə çox xoş təsir bağışlayırdı. O günləri yadıma salırdım. Ümummillə liderimiz deyərdi:

Qədim Naxçıvan torpağına eşq olsun!

Mən isə deyirəm: Qədim Naxçıvana, bugünkü və gələcək Naxçıvana, bu torpaqdakı Heydər Əliyev ruhuna və Muzeyinə eşq olsun! Günnütə və Günnüt zəfərinə eşq olsun!

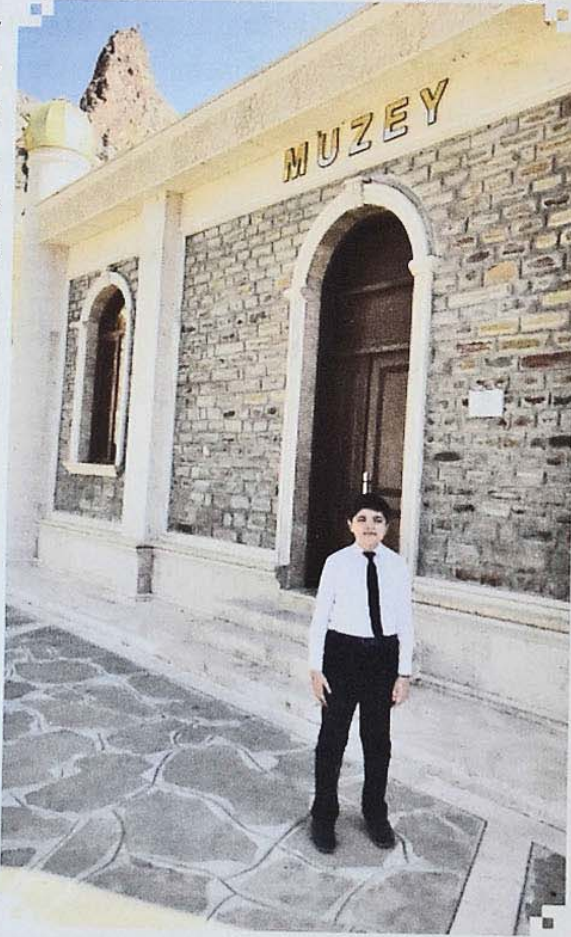
QƏDİMLƏRDƏN QALAN QALA – ƏLİNCƏ QALASI

Əzəmətinə baxarkən ürəyimin fəxrləndiyi, qürurlandığı Əlincə qalasına vaxt məhdudiyyətinə görə qalxa bilmədim. Lakin, arzu etdim ki, mən ora bir gün gəlib çıxaram və yüksəklikdən baxarkən daha da qürurlanaram. Hiss edərəm ki, mən «Şehirli xalat»la qədim dövrlərə uçmuşam, səyahət etmişəm. Eynən təyyarə ilə Naxçıvana uçduğum kimi...

Lakin, ziyarətin əsas mövzusu Əlincə qalası idi.

Möminə Xatun Ana türbəsi təzə idisə, Əlincə qalası ondan

da təzədir, yenidir, baxımlıdır. O, təzəliyini itirməyib, yenə də əvvəlki kimi qürurlanır, qürrələnir, gələn-gedən isə ondan lap heyrətlənir, bəzilərinin də vaxtı, zamanı olmur, mənim kimi. Hamı fəxr edir, yalnız düşmənlər xar olur, qəlbi kədərlə dolur, qoy elə həmişə bizim yüksəlişimizi görüb xəbis ürəklərində kədər daşsınlar. Azərbaycanın tarixinə, memarlığına, oğullarının igidliyinə, yenilməzliyinə, qəhrəmanlığına, elə anam Azərbaycanın dünəninin, bugününün və sabahının özünə biz güvənirik və öyünürük, düşmənlərimizin isə bağı çatlayır, nəfəsi daralır, gözələrində dünya cəhənnəmə dönür, çünki düşməndir. Mən ora ziyarət etməyə hazırlaşarkən tarix, Ustad Şəhriyar demişkən, bir "sinema pərdəsi" kimi gözümün önünə gəldi. Mən birinci kateqoriyaya salınan, Naxçıvanda çəkil-

Əlincəqala muzeyinin önündə

miş "Babək" filmini, Naxçıvanla çox əlaqəsi olan və ona görə də yenə Naxçıvanda çəkilmiş "Nəsimi" filmini, mövzusu Naxçıvanla, xüsusən də Qarabağlarla əlaqəli olan, aşırımları filmə əzəmət verən əzəmətli "Axırıncı aşırım" filmini və motivləri əsasında çəkilən həmin əsərləri... pərdəmin kənarından keçirdim. Bu filmlər mənim zəka ehtiyatımı çox genişləndirmişdi. Əsasən də, Naxçıvanı canlı-canlı olmasa da "görmüş", "səyahət etmişdim".

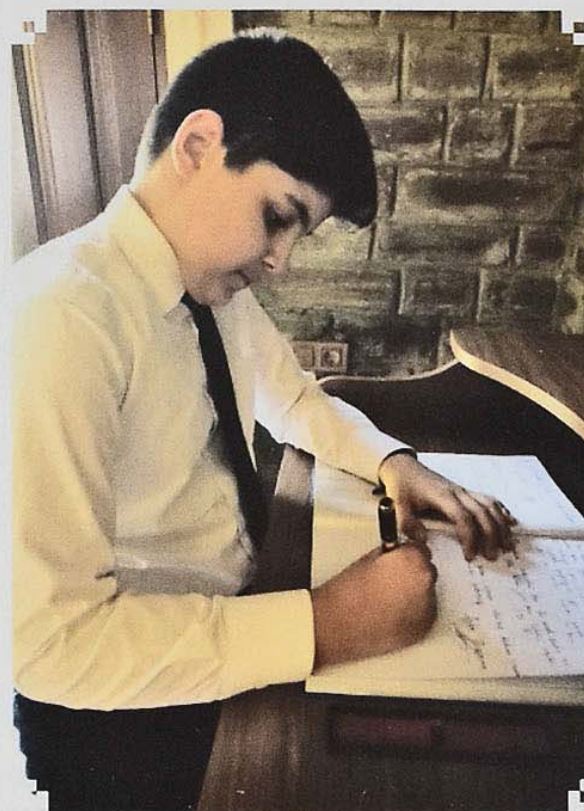
Həmin filmləri çox bəyənmişdim.

Hörmətli şair, yazıçı, publisist, iyirmidən çox qiymətli kitablarını mənə hədiyyə etmiş vətənpərvər ziyalı Əli Rza Xələflinin "Söz və qan" kitabında müəllifin şəhidin ölüm xəbərini eşitməsi haqqında bir bölmə var. Orada şəhidin əmisi, şair Xanəli Kərimli ilə Əli Rza Xələfli arasında söhbət gedir. Əli Rza Xələfli danışmağa başlayarkən Xanəli Kərimliyə "Poeziyamızın Əlincə qalası" deyə müraciət edir. Xanəli Kərimli də öz növbəsində Əli Rza Xələfliyə "Poeziyamızın Xudafərin körpüsü" - deyə müraciət edir. Qeyd edir ki, hörmətli Əli Rza müəllim əslən Cəbrayıl rayonundandır və Xudafərin körpüsü hazırda işğalda olan həmin rayonun tale payına düşmüşdür. Xanəli Kərimli həqiqətən də poeziyada Azadlıq haqqında ən çox şeir yazan şairlərimizdən biridir. Özü də Naxçıvandan, Mahmudabadandır. Yəni, demək istədim ki, Əlincə qalası poeziyamızda necə işlədilir. Çox yaxşı, yatımlı və yerində. Mövzudan kənara çıxmaqda məqsədim bir mövzu üzrə oxucularımı yormamaqdır. Ürəyim doludur, neyləyim. Mən Anam Naxçıvanın elə gözəl yerlərini gəz-

dim ki, təkrarçılıq kimi olmasın, amma bu anları heç vaxt unutmuram və heç vaxt da unutmayacağam. Mən Naxçıvan səfərimi yavaş-yavaş yekunlaşdırıraqdım. Ona görə ki, bizi tələsdirən olmasa da artıq vaxt azalırdı və verilən imkandan biz ailəlikcə mümkün qədər istifadə etmək istəyirdik. Amma bu sui-istifadə deyildi. Çünki bu xüsusiyyət bizim soyumuzda olmamışdır...İstər ata soyumda, istərsə də ana soyumda... Yəni mənim genimdə....

Muzeyin direktoru Kamal Gülmalyev ilə

Sonda mən muzeyin direktoru Kamal müəllim Gülmalyev ilə söhbətləşdim. O, mənə öz yaradıcılığı və hürufilik barədə fikirlərini söylədi. Kamal müəllimlə xoş söhbətimiz oldu və bununla da, mən hürufilik, xüsusilə də Nəimi və Nəsimi barədə əlavə məlumat-

**Muzeyin xatirə kitabına ürək
sözlərini yazarkən**

irlərin çoxu hürufilik haqqında idi və ömrünü hürufiliyə həsr edən bir şəxsdən bu şeirləri dinləmək mənə çox xoş idi...

lar toplaya bildim. Kamal müəllimdən, muzeyin eksponatlarından aldığı məlumatları Kamal müəllimin yaradıcılığından mənə hədiyyə etdiyi "Hürufinamə" adlı kitab daha da zənginləşdirdi. Mən də buna görə, öz yaradıcılığımın "Dünyamın Azərbaycan" və "Hərdən uçmaq istəyirəm" adlı 2 şeir kitabımı muzeyə hədiyyə etdim. Kitabı oxuduqda isə hər dəfə bu görüşümü zəxirələrimə xatırladım.Şe-

BİR NÖMRƏLİ MƏKTƏBDƏ

Mən təhsili, maariflənməni çox sevirəm və özümü də elə maarifçi sayıram. Yəni, balaca maarifçi, bu yaşım da öz yaşd-
larım nəyi isə öyrətməyi, izah etməyi özümə borc bilirəm, vətəndaşlıq borcu, sözsüz ki, əgər bacarımsa, hər bir halda buna var gücüm ilə cəhd edirəm. Ona görə də Naxçıvanın heç olmazsa bir məktəbinə belə getməmək mənim üçün böyük qəbahət olardı. Mən Naxçıvanın şəhər 1 nömrəli məktəbinə getmək qərarına gəldim. Hələ dərslər başlamayan vaxtı məktəbi görmək istəyirdim. Bundan 12 gün sonra isə dərslər başlayacaqdı. Məktəbin dəhlizlərində şagirdlərin səmindən ağız deyəni qulaq eşitməyəcəkdi. Mən Naxçıvanda təhsilin vəziyyəti ilə maraqlanmaq istəyirdim. Çünki təhsil Naxçıvana həm də Mirzə Cəlilin, Şərq Şekspirinin və digər dahilərin mirası kimi verilmişdi. Təhsil onların arzusu idi, ən çox da Mirzə Cəlilin. Keçmişlərdə cəhalətin geniş yayıldığı yerlər indi maarifçilik qoxusu verirsə, bunun sübutunu mən niyə görməməliyəm. Axı Naxçıvan da mənim yurdumdur.

Mən Naxçıvan şəhər 1 №-li tam orta məktəbində qonaq oldum. Bu məktəb gözəl binası və hər cür şəraiti olan çox böyük məktəb idi. Məlumatım var idi ki, Naxçıvan şəhər 1 №-li tam orta məktəbdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin Prezidenti, hörmətli Rəvnəq müəllim Abdullayev təhsil almışdır. Məktəbin direktoru Aytən xanım Bəktəşi hətta özü dəhlizdən çıxdı, çox mehribanlıqla və gülərüz pilləkən-

Naxçıvan şəhər 1 nömrəli orta məktəbin önündə

lərdə mənə və ailə üzvlərimi qarşıladı. Belə qənaətə gəldim ki, Azərbaycanın ən qonaqpərvər şəhəri elə Naxçıvandır, çünki yaşadığım yaş həddində bunu başqa yerlərdə görməmişdim. Aytən xanım Bəktəşi mənə gözəl və möhtəşəm təhsil ocağı və öz Bəktəşilər şəcərəsi haqqında məlumat verdi. Mənə məlum oldu ki, onun kök-soyu Bəktəşi olub və elə soyadları da Bəktəşidir. Aytən xanım özüm haqda verdiyim məlumatları diqqətlə dinlədi, necə oxuduğumu soruşdu, cavabımdan məmnun qaldıqdan sonra mənə uğurlar arzuladı. Həmçinin “Dünyamsan Azərbaycan” və “Hərdən uçmaq istəyirəm” adlı şeir kitablarımı hədiyyə olaraq mehribanlıqla qəbul etdi. Aytən xanım dedi ki, yeni tədris ilində sənə və şeir kitabların haqqında şagirdlərə məlumat verəcəyəm. Çox sevindim və bildim ki, 1 nömrəli məktəbin şagirdləri də mənim haqqında məlumat alacaqlar. Naxçıvanda belə qənaətə gəldim ki, burada həyat gözəldir, mehribanlıqdır, sakitlik-

dir, hər bir iş öz axarı ilə gedir, insan yaşamaq üçün can atır, həyat, yaşamaq maraqlıdır, təkimi həmişə belə də olsun... Hər şey yaxşıdır, cinayət və cinayət törədənlər burada, demək olar ki, yoxdur. Bunları Aytən xanım dedi və öz növbəsində mənə Naxçıvanı bir daha dərinləndən tanıtdı. Mən isə öz növbəmdə hörmətli Aytən xanım Bektaşıya göstərdiyi səmimiyyətə və xoş qarşılamağa görə dərin təşəkkürümü bildirdim.

1 nömrəli orta məktəbin direktoru Aytən Bektaşi ilə görüş zamanı

Çox sağ ol, Şərqi qapısının, Mirzə Cəlilinin, Şərqi Şekspirinin, Şərqi böyük elinin bir nömrəli arzusu! Səni gördükdən sonra çox sevindim və məktəbdə elə bildim ki, həmin dahilər var və müəllimlik edirlər. Onların ruhu şaddır.

NAXÇIVANQALA

Növbəti ziyarətim adətən özünü Naxçıvanqala muzeyi yox, Naxçıvan qalası kimi tanıtdırmağa çalışan və elə tanıtdırmağı bacaran bir yer - Naxçıvanqala Tarix-Memarlıq Muzey Kompleksi oldu. Muzey Kompleksinin direktoru hörmətli Rəhim müəllim Rəhimov və muzeyin əməkdaşları mənə çox mehribanlıqla qarşıladılar, yaradıcılığımın maraqlandırdılar. Muzey haqqında mənə geniş və dolğun məlumat verdilər. Muzey Kompleksi tarixi eksponatlarla zəngin idi. Orada Ələddinin sehirli çırağını xatırladan bir çıraq var idi. Həmin çırağa baxarkən o saat həmin cizgi filmi xatırladım. Sonra bir qılınc gördüm. Bəzən sözün əvəz etdiyi, bəzən sözü əvəz edən, kəsəri olan, lakin yerində kəsən, düşmənlərin bağırını əzən, dostlara dayaq, namus, qeyrət, kişilik, varlıq simvolu olan bir qılınc gördüm... Səfəvinin qılıncı, Əfşarinin qılıncı, Babəkin qılıncı idi bu qılınc. Zəfərlərdə yuxarı qalxan, çox zaman olmayan məğlubiyyətlərdə enən bir qılınc... Kəsərli qılınc... Basatın qılıncı, həmişə təbirim olan köhnəliyinə köhnə, lakin təzədən təzə olan, təzə Ərtoğrulun dəmirçisinin əlindən çıxan bir qılınc... Köhnə qılınc... Təzə qılınc... Bəs qılıncın tutanı hanı, hanı o zirehi göz deşən ərlər, ərənlər?. Həmin ər yox idisə də, göz deşən zirehi, silahı burada idi. Ruhü Mannadan aşan, lakin Xətəinin əsgərinin döşünü örtən bir zireh idi. XVI əsrin zirehi idi. Hər igidin gözünü qamaşdıran, hər xainin gözünü bəbəklərinə qədər deşib kor edən bir zireh idi... Ruhü ya

Tomrisin sinəsini örtürdü,
ya da Ərtoğrulun... Ya Xə-
tainin, ya Nadir Şahın! Ya
da ərə dönmüş nər Naxçıva-
nın... Bir Naxçıvan gəlini ilə
bir Naxçıvan bəyi yox idisə
də, onların paltarları var idi. Elə
bil Naxçıvanda zəngin ailə-
si, kasıb ailəsi fərqi olmayan
bir toy idi. Paltarlar şüşəni
qırırlar, bəy ilə gəlin olaraq
onlar rəqs edirlər. Bütün var-
lı-kasıb paltarları da ona əl
çalır... İçində Mannanın Zi-
rehi də var ki, həmin zireh
kimin gözlərini deşmir ki?..

*Naxçıvanqala muzeyində
ekspozitlərə baxarkən*

O, həmin paltarın ruhunu
belə bilməyərək, bir dəfə də olsun
geyməyərək həmin paltarın
və həmin milli dəyərlərin özlərinə
aid olduğunu deyənlərin bir
gün köçdüüyü yerin hakiminin
taxtını tarac edib həmin taxtda
oturanın gözünü deşir, təzə
paltar... Köhnə paltar...

Bu muzeyin hər bir ekspozitə çox
qədim və maraqlı idi. Mu-
zeylə tanışlığım tarix sahəsində
daha çox məlumat əldə etmə-
yimə və biliklərimin zənginləşməyinə
kömək etdi. Sonda adə-
tim üzrə şeir kitablarımı muzeyə
hədiyyə etdim. Muzeyin xatirə
kitabına isə «Dünyamsan, Azərbaycan»
şeir kitabımda çap olun-
muş "Naxçıvanımsan" adlı şeirimdən
bir neçə bənd yazdım:

*Naxçıvanqala muzeyinin direktoru Rəhim müəllim Rəhimov
və muzeyin əməkdaşları ilə xatirə şəkli çəkdirərkən*

Qədim Abidələr naxışlarındı,
Naxışlar içində gülüstanımsan.
Türbələr Tanrıya baxışlarındı,
Sən memarlar yurdu Naxçıvanımsan.

Hər vaxt ziyarətin nə qədər xoşdur,
Səndən gəndə olmaq əbəsdür, boşdur,

Konlüm sənə doğru uçan bir quşdur,
Ulu öndər yurdu Naxçıvanımsan.

Səyyahlar yolunu salıbdı səndən,
Şairlər ilhamın alıbdı səndən,
Gözəl xatirələr qalıbdı səndən,
Cavid, Bəhrüz yurdu Naxçıvanımsan.

Naxçıvanqala Tarix Memarlıq Muzeyinin əməkdaşları şeir kitablarıma baxıb təəccübləndilər, sevindilər və mənə uğurlar arzu etdilər. Muzeyin direktoru hörmətli Rəhim müəllimə və muzeyin dəyərli əməkdaşlarına təşəkkür edib muzeydən sevinə-sevinə ayrıldım. Sağ ol... Köhnə qala... Təzə muzey...

40 İL DUZDAĞDA

Növbəti səyahət edəcəyim yer hamımızın yaxşı tanıdığı-mız, milyonlarla insana şəfa vermiş bir məkan - Naxçıvanda yerləşən Duzdağ Fizioterapeya Mərkəzi oldu. Mərkəz 1979-cu ildən kəşf olunmuş, girişdən 300 metr məsafədə, 110 metr dərinlikdə yerləşmişdir. Vikipediyadan oxumuşdum ki, mərkəzin yeraltı şöbəsi 9 şaxtadan ibarətdir.

Duzdağ haqqında çox eşitmişdim. Bura çox maraqlı və ecazkar yer idi. Əldə etdiyim məlumatla görə Duzdağ şaxtalarından ibarətdir. Tanış olduğum şaxta ikinci şaxta idi. Tunnelin hər tərəfi duzla örtülü idi. Elə bil palçıqdan istifadə olunmadın tavan, döşəmə və divarlar duz salları yönulməqlə

onlardan hörülmüşdü. Çox soyuq idi, amma buna baxmayaraq rahat nəfəs almaq olurdu. Buranı istifadəyə hazırlayan vaxt yönulmuş duzları vaqonla daşıymışlar. Həmin vaqonları daşıyan trosların izləri açıq-aydın tunnelin ortasından döşəmə və ya tavanda görünürdü. Divarlarda vaxtı ilə burada müalicə almış heykəltəraşın "Dağ keçisi", "Bozqurd" və digər rəsm əsərləri var idi. Əsərlərə diqqətlə baxıb fikrə gedirdim. Deyirdim görənlər bu şəkilləri heykəltəraş duz üzərinə necə həkk edib? Belə məlum olurdu ki, heykəltəraş bu rəsmləri duzu yonaraq həkk edir, həm də duzu yonan vaxtı onun yönulmuş qırıntıları ilə nəfəs alırmış.

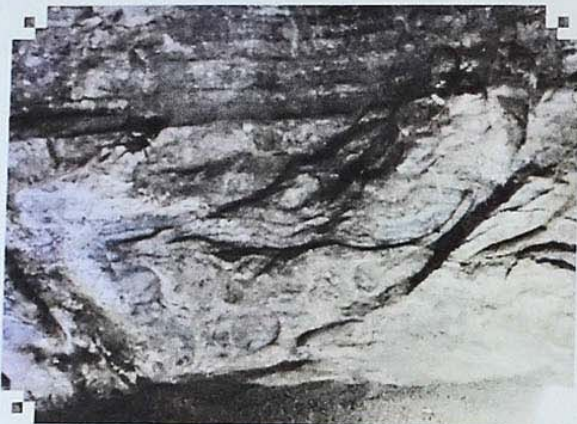
Bir də ki, deyilənə görə Birinci şaxta Şah Abbasın vaxtından fəaliyyət göstərirmiş. Naxçıvanı bu gözəl təbiətinə və abidələrinə görə "Dünyanın 8-ci möcüzəsi" adlandırardım.

Sürücü-bələdçidən də bir çox məlumatlar əldə etdim.

Duzdağ Fizioterapiya Mərkəzinin önündə

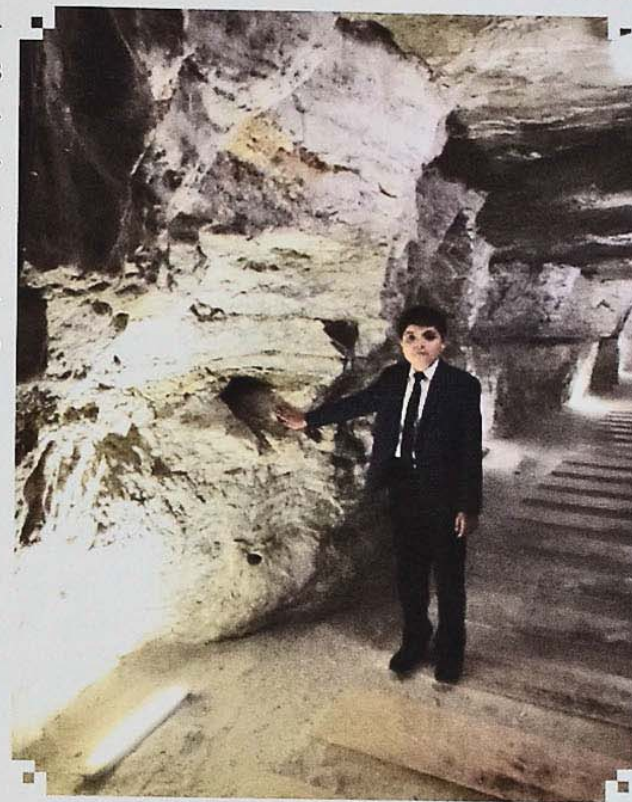
Onun deməsinə görə burada ecazkar səsə malik muğam ustası, xalq artisti Alim Qasimov dincəlib, arabir oxuyarmış. Neçə gün sə qalib, sonra Bakıya qayıdıb. Sürücü də

gənc yaşlarında Duzdağda işləyib, təcrübə yığıbmış. Atası da ona kömək edərmiş, çünki atası Duzdağda düz 40 il işləyibmiş. 60-cı illərdən 2008-ci ilə qədər. Mən heyrləndim, çox heyrləndim, 40 il Duzdağda, tuneldə, yer altında və yer üstündə olmaq, özlüyümdə bunu çox çətin hesab edirəm. Lakin elə də çətin deyil. Onsuz da 40 il qürbətdə işləmir bu şəxs, öz doğma yurdunda, Naxçıvanda işləyir, yurdun yerinin altı da gözəldir, üstü də, bununla fəxr edərdim, yəqin ki, həmin şəxs də burada işləməsi ilə qürur duyurmuş.

Tunel duz iyi verirdi, elə bil bu duzun ətri tamam başqa, gözəl idi. Tuneldə kafe də vardı. Kafe də duz iyi verirdi.

Ağac materiallardan hazırlanmış oturacaqlar, masalar vardı. Televizor da qoyulmuşdu tuneldə. Mən kafeyə girdim, oturdum və bir fincan çay içdim, kəklikotulu çay. Anam mənə dedi ki, bu eşitdiklərini dəftərə yaz. Əminə yazarsan haradasa dərc edər, ya da hamı bilər ki, Naxçıvandan əli-boş qayıtmamısan. Əvvəlcə şeir ilə bitməsini düşündüyümüz Naxçıvan xatirələri ideyası bax elə Duzdağda başladı. Burada qeyd etdiklərimi mən həmin gün dəftərə yazmışdım. Duzdağ özü bir möcüzədir ki, Naxçıvanı daha da möcüzəli, ecazkar edir. Kim heyran olmasın belə möcüzəli yurda. Kim sevməsin belə gözəl yurdu. Sevməməyə haqqı varmı?

Mərkəzin tunelində

SİĞMAZAM!

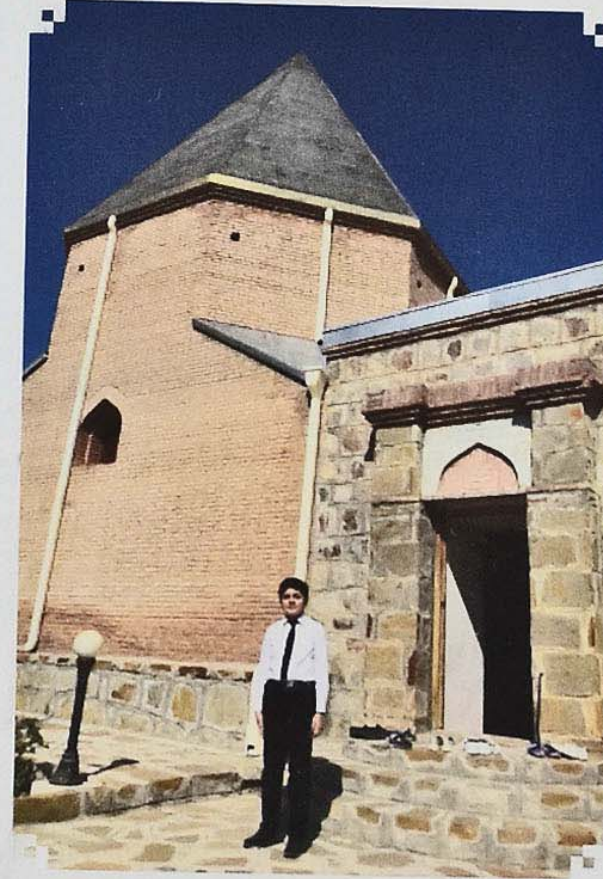
Sözlərimin yetərsiz olduğu dayanacaqlardan biri oldu bu yer... Bütün dini üləmaların, turistlərin və ümumilikdə isə insanların dərgahi-ziyarətgahı olan bir yerdi bu yer... Ruhunda Hələb var, Hələbdəkinin də ruhunda Naxçıvan var... “Sığmazam”, - deyir Hələbə, ruhu gəlir Naxçıvana, Naxçıvanda-kının könlü olur xərabə, o istəyir getsin Hələbə və o da “sığmazam”, - deyir Naxçıvana və ruhu gəlir Hələbə, Suriyaya... Dərgah olsa da hürufilərə, onun aqlında sığmamaq var yenə. Sıgmır ziyarətgaha, sığmaq istəmir, cahan olmaq istəyir... Lakin yenə də sıgmır... Cahan içində olduğu cahandan cismi şəkildə ayrılır, ona görə də sığmaq istəmir, ruhən. Sığmaq istəyir cismən. Fəzanın Fəzlullahı, Nəsiminin Nəimisi. Nəimi, Nəsimi... Adlar bir az qohumdur, elə deyilmi? Bəlkə də, çox qohumdur... Onların ruhu bir-birlərinə sıgmır. Ruhlar ayrılmır, sıgmır, ruhlar ölmür. Lakin onları həm cismən, həm də ruhən öldürmək istəyirlər və o gündən qorxurlar ki, bir muğali-əzəm hindi deyə ki, Nəsimi əslən hinddir, Nəimi ilə birlikdə. Deyə ki, mahnıları bizim mahnı üstə oxunur.

Lakin mən onu ziyarət etdiyim vaxt bunlar yox idi. Nə Sami Yusif oxuyurdu, nə də... O oxuduqdan sonra nədənsə sahib çıxmağa başladıq həmin sığmamaq istəyinə... Bəs əvəl niyə sahib çıxmadıq ki, indi həmin təlxək-tülxək oxuyur həmin şeiri təlxək mahnısının üstə. Yenə adına hörmət elə-mirdi, barı Seyid Nəsimiliyinə hörmət eləyərdilər.

Nəimi Nəsimidən çox tanınır. Təəssüf etmirəm, çünki

bunu hamıdan çox elə Nəimi özü istəyirdi. Onun ruhu indi Nəsimiyə görə şaddırmı, yoxsa narahatdırmı, bilmirəm, lakin o, bunu Nəsimidən çox istəyirdi. Onun fikri belə idi, şagird əgər ustasını ötürsə, deməli o, əsl şagirdidir. Əgər ustad şagirdini ötürsə, deməli o, yaxşı təhsil vermir şagirdinə, onu yaxşı öyrətmir.

Nəimi Naxçıvanlı deyil, lakin ruhən Naxçıvanlı olmuşdur. O, indiki İranın

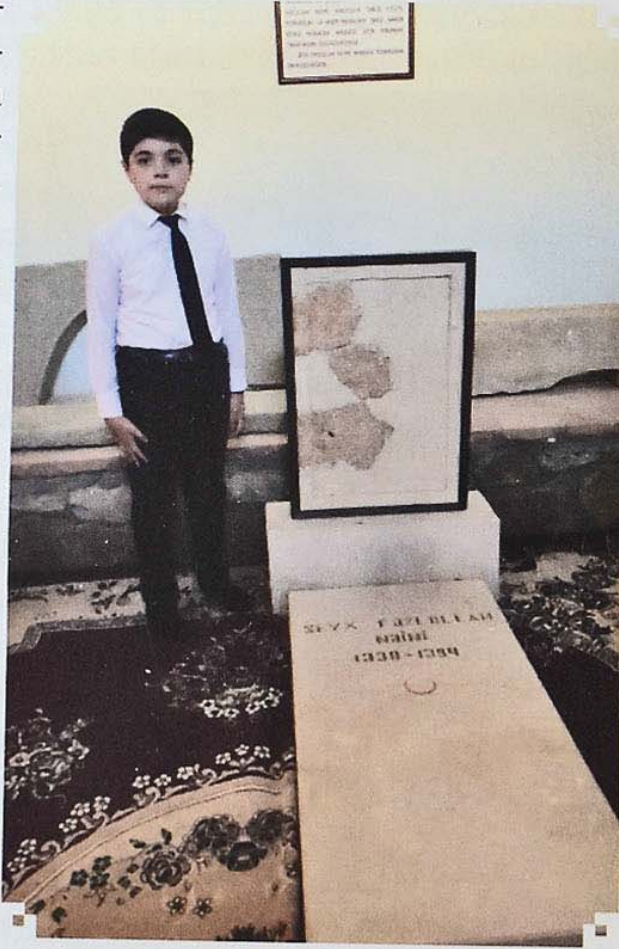

Nəiminin məqbərəsi önündə

Gürgan şəhərində doğulmuşdur. Əslən Əstərabadlıdır. Elə ona görə də onu həm Fəzlullah Nəimi, həm də Fəzlullah Əstərabadı kimi tanıyırlar. Sonra Əstərabad dəyişildi, oldu Astərabad. XIV əsr Azərbaycan bədii-fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi, hürufilik təriqətinin banisi, Şərq elminin sanisi, səlisi, Seyid İmadəddin Nəsiminin müəllimi, Di-

van, Cavidannamə, Ərşnamə, Məhəbbətnamə, Novnamə və sair əsərlərin müəllifi Nəimi hürufiliyi yaradıb təbliğ etmiş, elə bunun üçün və Teymurilər ilə siyasi mübarizə apardığına görə Miranşah tərəfindən edam olunmuşdur. O, Xanəgahda dəfn olunub. Nəimi haqqında 5-ci fəsildə yazmayacağam, çünki Nəimi Əstə-rabadidir, Naxçı-vani deyil. Ona görə də burda bir az yazmaq istədim.

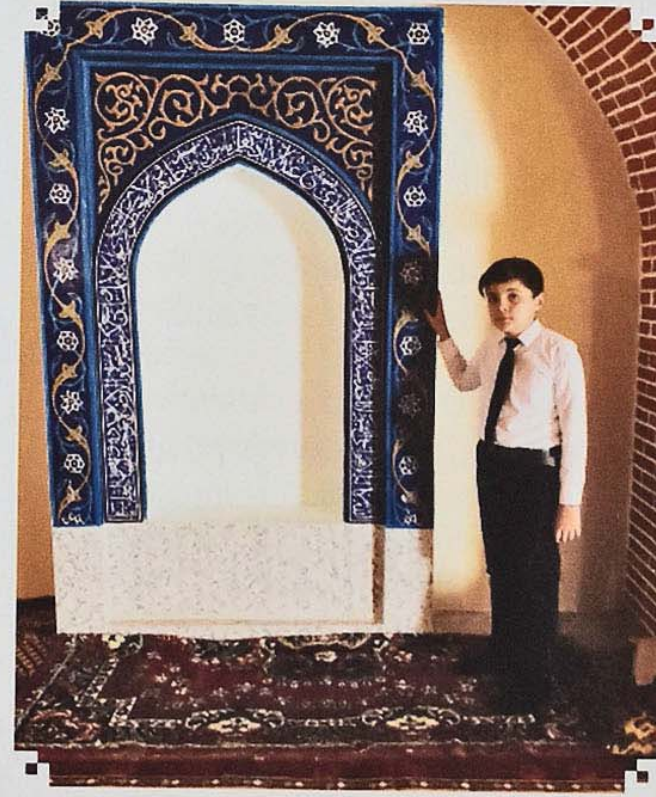
Mən Nəsimi filmini hardasa 6 yaşında kompyuterə köçürmüş və baxmışdım. 1973-cü ildə çəkilən bu filmdə Nəimi rolunu görkəmli aktyorumuz İsmayıl Osmanlı canlandırır. İsmayıl Osmanlı həqiqətən də, Nəimiyə oxşayırdı. O, Nəimi rolunu elə obrazlı aparırdı ki, filmə

Nəiminin məzarını ziyarət edərkən

baxarkən onun İsmayıl Osmanlı olduğunu unutmuşdum. Nəimini o zaman tanımışdım.

Ziyarətgaha çatdıqda Yusif ibn Küseyir və Nuh türbəsinə bənzəyən bir türbə gördüm. Həmin türbəni həm də Kamal Gülmahyevin kitabında görmüşdüm, türbənin içərisinə girdim. Ora ziyarətgah kimi bir yer yox, elə ziyarətgahın özü idi. İçəridə də ziyarət edənlər var idilər. Onlardan biri də mən idim.

Məqbərənin içərisində

Türbə, elə yazımdan da bildiyiniz kimi, Xanəgah türbəsi idi. Orada ziyarətgahların girişinə bənzəyən bəzəkli bir giriş qapısı var idi. Lakin ona giriş qapısı demək olardı. Nəiminin məzarının olduğu otağa girdim. Məzarın arxasında qədim qəbir daşları, önündə də mən var idim. Nəimi-

nin məzarını gördüm və xəyalım onun edam olunduğu vaxta uçmuşdu, xəyalımda onun kəsilmiş başına, həqiqətdə isə məzarına baxırdım. Xəyalımda kəsilmiş baş olan yer önümdə məzardır, yanında ağlayan Nəsimi isə Hələbdə uyuyur... Nəimiyə bağlı hisslərimə qapıldığım üçün yüksək pafosla «Naxçıvandır» şeirimdən Nəimiyə aid bəndi söylədim və bir də gəlmək üçün oradan ayrıldım:

Qurbanam o ada mən, onu görsəm məst olaram,
Tariximdə Cavid yurdu, Cəlil yurdu Naxçıvandır.
O elə oğullar verib, onlar haqda danışaram,
İgidlikdə Cəmşid yurdu, Heydər yurdu Naxçıvandır.

O, elə bir yer idi ki, Nəimini öldürdülər,
Elə bil ki, tək onu yox, Nəsimini öldürdülər.
Vətənimin sevincini, xoş dəmini öldürdülər,
Böyük memar Əcəminin vəfat yeri Naxçıvandır.

NUH PEYĞƏMBƏRİN MƏZARÜSTÜ TÜRƏSİ

Naxçıvanda Nuh peyğəmbərin məzarüstü türbəsini ziyarət etdim. Türbənin eramızdan əvvəl VI minilliyə aid olduğu bilinir. Türbənin içərisində onun keçmiş görüntüsünü əks etdirən şəkil, İrəvan quberniyasının qədim Naxçıvanının təsvir olduğu şəkillər, Gəmiqaya rəsmləri, “Naxçıvan və Nuhun qəbri” adlı fotosəkil, Gəmiqaya-Nuhun gəmisinin quruya oturduğu yeri təsvir edən fotosəkil, Nuhun gəmisinin keçdiyi yerləri özündə əks etdirən bütün şəkillər divardan

asılmışdır. Həmçinin Rusiyanın İrandakı Səfirliyinin əməkdaşı olan Vasili Borozdinyanın 11 may 1817-ci il tarixli səfər qeydlərindən bir nümunə də çərçivəyə salınmış və divardan asılmışdır. Nümunədə bu sözlər qeyd olunmuşdur: “...Köhnə Qalanın yanında yerə batmış və çox da böyük olmayan günbəzin qalıqları görünür. Əhali arasında gəzən rəvayətə görə, bu günbəzin altında müqəddəs Nuh peyğəmbər dəfn olunmuşdur”.

Divarda, həmçinin Nuh peyğəmbərin qəbri haqqında maraqlı qeydlər əks olunmuş, çərçivəyə alınmışdır. Bu çərçivədəki qeydlərə görə, Nuhun qəbri - Naxçıvanla bağlı olan və burada geniş yayılmış “Nuh tufanı” əfsanəsində göstərilir ki, Nuh peyğəmbər yer üzünü su basacağı barədə Allah-təaladan xəbər tutaraq bir gəmi düzəltmiş, öz ailəsini və hər canlıdan bir cüt götürüb gəmiyə mindirmişdir. Səfər zamanı gəmi Naxçıvanın şərqindəki İlandağa (əfsanəyə görə İnandağa), Ordubaddakı Ələngəz dağına və Araz sahilindəki Kəmki dağlarına toxunub keçmiş, Gəmiqayada quruya oturmuşdur. Nuh gəminin toxunduğu dağlara ad vermişdir. Bu əfsanə Nuh tufanı haqqında qədim Şumer əfsanələri ilə bu və ya digər dərəcədə səsleşir və onların hamısının bir kökdən olduğunu göstərir. Alimlərin (Avstraliya etnoqrafı Elkin) fikrincə, hər bir əfsanə müəyyən hadisə ilə bağlıdır. Tədqiqatçıların qənaətinə, tufan Ağrı dağında vulkan püskürməsi ilə əlaqədar Dəclə və Fərat çaylarının daşması nəticəsində baş vermişdir. Deməli, Ağrı dağına yaxın olan Araz çayında, daha doğrusu, Naxçıvanın özündə də güclü daşqın olmuşdur. Mənbələrə

əsasən, əfsanənin süjeti hələ eramızdan əvvəl dördüncü minillikdə məlum imiş. O, ikinci minilliyin ortalarında şumerlər tərəfindən yazıya alınmışdır. Naxçıvanda yazılmış əfsanəyə görə, Nuhun gəmişi Gilançayın yuxarı axarındakı Gəmiqayada quruya çıxmışdır. Rəvayətə görə, gəminin qalıqları indi də buradakı "Ayı çuxuru" deyilən yerdə qalmaqdadır. Digər rəvayətə görə isə Nuhun və qarısının qəbri Naxçıvandır.

Nuh Peyğəmbərin türbəsi önündə

Ə.Hüseyni isə Gəmiqayada Nuhla bağlı qədim yazı olduğunu göstərmişdir. Naxçıvanda "Nuhdaban" adlı qədim kəndin xarabalıqları, Nəhəcir (qədim adı Nuhəcir) dağ və kəndi var.

Nuh peyğəmbərin məzarüstü türbəsindəki eksponatlara baxarkən

dir. Yaxşı ki, gəlib gördüm. Gəlməyə dəyər."

Həqiqətən də Nuh peyğəmbərin türbəsini gördüyümə çox sevinmişdim. Türbənin mehriban və güləruz kollektivinə dərin təşəkkürümü bildirib türbədən ayrıldım.

XVI əsr ərəb coğrafiyaşünası Əl-Əşrəfi Nuhun gəmisinin və qəbrinin Naxçıvanda olduğunu qeyd etmişdir. Bütün bu məlumatları çox diqqətlə oxudum, türbədə olan eksponatlara isə çox maraqla baxdım. Həqiqətən də görməyə dəyərdi.

Bütün bu təəsüratlarımdan sonra türbənin qonaqlar kitabına bu sözləri yazdım: "Naxçıvan möcüzəli yerdir. Adamı təəcübləndirən elə Nuh peyğəmbərin qəbri-

YEDDİ ADAMIN İZİ

Mən dinin ocaqlarından, maraqlı yerlərindən və ən əsası da, Qurani-Kərimdə yazılan yerlərindən biri olan Əshabi-Kəhfə getməzdən qabaq Əshabi-Kəhf haqqında məlumat topladım.

Müqəddəs Qurani-Kərimin bu məsələ ilə birbaşa bağlı olan surəsi “Əl-Kəhf” surəsidir. Qeyd etdiyimiz kimi, dünyanın bir sıra bölgələrində “Əshabi-Kəhf” adı ilə tanınan mağaralar vardır ki, onların da Qurani-Kərimdə adı keçən mağara olduğu iddia edilir. Mağaranın yerləşdiyi yerin xüsusiyyətləri Müqəddəs Qurani-Kərimin “Əl-Kəhf” surəsinin 17-ci ayəsində belə açıqlanır: “Baxsaydın, günəşin mağaranın sağ tərəfindən doğub meyil etdiyini, sol tərəfdən onlara toxunmadan batdığını, onların da mağaranın genişcə bir yerində olduqlarını görürdin”. Mağaranın içərisinə girəcəkdən baxarkən girişdən sağ və sol nəzərdə tutulur, məhz Culfadakı “Əshabi-Kəhf”də içəri girən (baxan) adamın sağ (bu nisbətdə mağaranın sağ tərəfi) gündoğana düşür. Müqəddəs Qurani-Kərimdəki bu fikirlər mağaranın Culfada olmasını sübut edən amillərdən biridir. “Beləcə insanları onlardan xəbərdar etdik ki, Allahın vədinin haqq olduğunu, qiyamətin şübhə götürməz olduğunu bilsinlər. Bu sırada onlar aralarında Əshabi-Kəhf in vəziyyətini araşdırırdılar. Dedilər ki, “Üzərlərinə bir bina tikin. Rəbbləri onları daha yaxşı bilir”. Onların vəziyyətinə vaqif olanlar isə “Bizlər kəsinliklə onların yan başlarında bir məscid tikəcəyik” dedilər”. Culfada yerləşən Əshabi-Kəhfdəki indiki məscid də qeyb olanların yaxınlığındadır.

Mağaranın quruluşu, təbii coğrafi şəraiti ilə tanışlıq buranın ilkin yaşayış məskənlərindən biri olmasını söyləməyə imkan verir. Mağarada qışın soyuğundan, yayın istisindən qorunmaq üçün hər cür şərait var. Son illərə qədər mağaranın girəcəyindən çıxan bulaq içməli suyu tam təmin edə bilirdi. İndi isə bulaq qurumuşdur. Mağaradakı təbii sığınlaqlar ayrı-ayrı otaqları xatırladır. Uzun illər yandırılmış tonqalların təsirindən divarlar xeyli qaralmışdır. Buranın təbii girişi çox çətin keçilə bilən, sürüşkən qayadan ibarətdir ki, bu da mağaradakıları düşmənlərin və vəhşi heyvanların hücumundan qoruyurdu. Ərazi bütövlükdə qayalar və daşlardan ibarətdir, o cümlədən burada çoxlu ağac və kollar da vardır.

Mənim maraqlandığım şəxslərdən biri olan Nənəsim, yəni Turan Cavid dahi Şekspirimiz olan Hüseyn Cavid barədə xatirəsində maraqlı bir məqam da qeyd etmişdi. Belə ki, Turan Cavid 1992-ci ildə Əshabi-Kəhf ziyarət gahını ziyarət etmiş, orada göydən damcı düşəndə çox arzulardan ən əsasını arzulamışdı: Hüseyn Cavidin Naxçıvanda məqbərəsinin olmasını. O, bunu 1992-ci ildə arzulamamışdı, 1948-ci ildən, Hüseyn Cavidin qara xəbəri çatandan arzulamışdı. Arzusunun reallaşacağını o damcıdan sonra bildi. Nənəsim həmin il “Qayıdış” sənədli filminə çəkildi. Həmin filmə o, Cavid planeti haqqında növbəti dəfə ürəyini boşaltmışdı.

Onun arzusu reallaşdı, artıq 1996-cı ildəndir Hüseyn Cavid Məqbərəsi Naxçıvanın əsas abidələrindən, demək olar ki, rəmzlərindən birinə çevrilib.

Kompleksdə ilk dəfə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin tapşırığı və qayğısı ilə 1998-ci ildə abadlıq-bərpa işləri apa-

rılmışdır. Zəvvarlar üçün hər cür şərait yaradılmışdır. “Əshabi-Kəhf” ziyarətgahı yer səviyyəsindən çox yüksəkdə və qayalıqların arasında yerləşmişdir. Ziyarətgaha ölkəmizin hər yerindən, xarici ölkələrdən çoxlu sayda zəvvarlar, turistlər və qonaqlar gəlir.

2000-ci ildə bu möhtəşəm ziyarətgaha “Əshabi Kəhf” sənədli filmi çəkilib. Filmin rejissorları Xamis Muradov və Tofiq Məmmədov, ssenari müəllifi Zaur Məhərrəmov, operatoru Rəfael Salamzadə, səs operatoru Kamal Seyidov olub.

Bu gün “Əshabi-Kəhf” ziyarətgahı dini-mədəni abidə kompleksi Azərbaycanda tanınmış dini turizm obyektidir. Hər gün yüzlərlə insan bu ocağa gələrək ziyarət edir, Allah yolunda qurbanlar kəsilir. İlin hansı dövründə olursan ol, burada əcnəbi turistlərə rast gəlmək mümkündür. Son illərdə “Əshabi-Kəhf”də iki dəfə abadlıq, bərpa işləri aparılıb, zəvvarlar üçün rahatlıq yaradılıb, 13 km məsafədə rahat yol salınıb, məscid tikilib, kitabə qoyulub. 2007-ci ildə aparılan quruculuq işləri daha da genişləndirilib, ziyarətgahda köşklər memarlıq baxımından fərqlənən tikililərlə əvəz olunub. Ziyarətgahın ərazisində “Qonaq Evi”, “Bələdçi otağı” və hədiyyələr mağazası da fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın bölgələrindən və müxtəlif müsəlman ölkələrindən bu dini ocağa gələn zəvvarların sayı ildən-ilə artır. Kompleks bu gün zəvvarlıq mərkəzinə çevrilib.

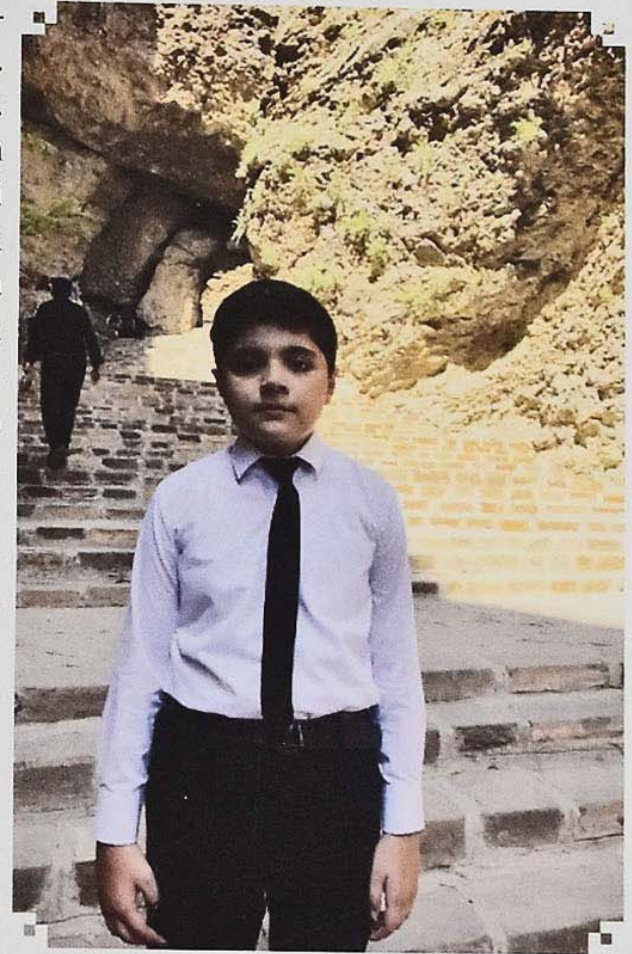
Mən bu qədər çox məlumatın mənə bəs etmədiyini anladım və o möhtərəm ziyarətgahı ziyarət etmək qərarına gəldim. Günü səhər yola düşdük.

“Əshabi-Kəhf”ə doğru gedərkən çoxlu arzular seçirdim.

Lakin, həmin arzuları deməyəcəyəm. Arzuları deməzlər. Orada damcıların necə düşəcəyini xəyal edirdim. Çox arzularım vardı ora üçün. Hamısı da yavaş-yavaş gerçəkləşəcəkdi. Nə deyək, şükür Yarıdana!

“Əshabi - Kəhf”ə çatarkən lövhədə bu ziyarətgah barədə yazılar və insanların qazanmaması gərək olan günahlar və qazanması gərək olan savablar yazılmışdı.

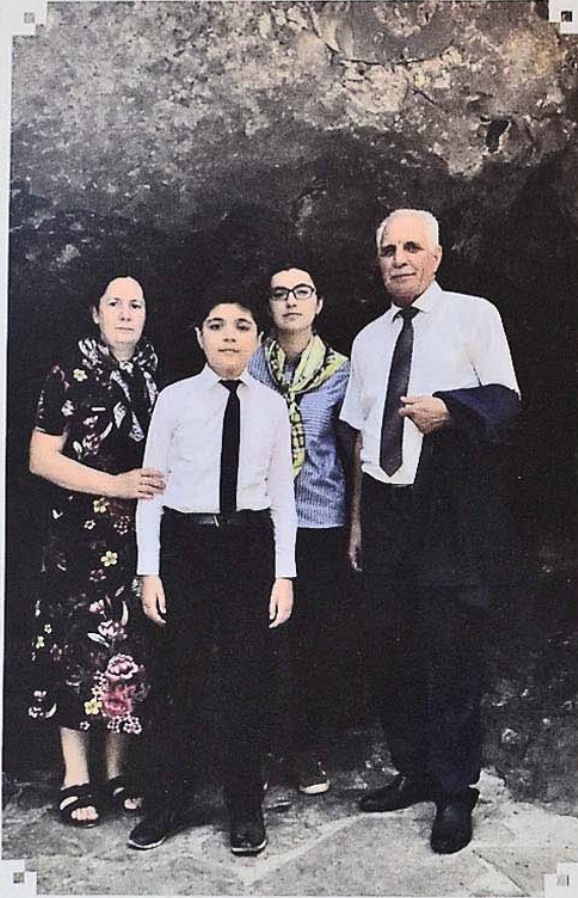
Ziyarətgaha getmək üçün çoxlu pilləkənlərdən keçmək lazım idi. Qədim Çin səddindən də əzəmətli və tarixi görünən ziyarətgah o qədər uca idi ki, getmək üçün neçə pilləkənlərdən keçib ora qalxmaq lazım idi. Mən yorğunluq hiss etmirdim, halbuki, bura gələndə yorulmuşdum. Elə bil ziyarətgah mənə tükənməz güc

«Əshabi-Kəhf» ziyarətgahında

vermişdi. Məndə elə ruh yüksəkliyi var idi ki, bu müqəddəs yeri tez ziyarət etmək üçün pillələri yuxarıya yüyürdüyümə görə narahat olan valideynlərim hətta mənə xəbərdarlıq da etdilər. Tələsməyimin səbəblərindən biri də vaxtın məhdud olması idi. Yeni tədris ilinin başlaması yaxınlaşdığından az qalmışdı Naxçıvandan qayıtmağıma. Belə bir deyim var: "Hər dəqiqənin öz hökmü var" Ona görə əlimdə olan ziyarət şansını reallaşdırmağa tələsirdim.

"Əshabi-Kəhf"i ziyarət etməmiş gedən deyildim. O Müqəddəs Ziyarətgahın damcısı müqəddəs əl kimi başımda, daşları qızıl qələm kimi əlimdə olmalıydı. Pilləkənləri mənə Cənnətə boylandırmalı idi. Damcıları Batabatdan süzülməliydi. O Ziyarətgah mənə xeyir-dua verməliydi. Elə bir xeyir-dua ki...

Ailə üzvləri ilə birlikdə müqəddəs «Əshabi-Kəhf» ziyarətgahında

Həmin xeyir-dua ilə mən əla və uğurlu həyatımı axarı ilə sürə bilim.

Axır ki, "Əshabi-Kəhf"ə çatdım. Buradakı qayalıqlar və damcılar mənə heyrətə gətirirdi. Qayalıqlarda zülmədən qaçıb burada neçə il uyuyan YEDDİ ADAMIN İZİ vardı. YEDDİ ADAMIN İZİ.

Bu yeddi adam yeddi oğul idilər, "Əshabi-Kəhf" in qoynunda bir oğul kimi məskən salıb Allahın buyruğu ilə uyumuşdular. Kaş həmin yeddi adam ölməyəydi. Neçə min il uyuduqdan sonra ayılırdı və Naxçıvanın indiki halından feyzyab olardı. "Ölülər"dən "ölülərin" feyzyab olmadığı bu zəmanədə yeddi adam Naxçıvandan feyzyab olardı. Naxçıvanın İslam Paytaxtı olub necə çiçəklənməyindən uzun - uzadı eşidəydi.

Kiçik daş parçasını qayalığa yapışdırarkən çox çalışdım, axır ki, daş yapışdı. Mənim arzumun yerinə yetəcəyi bundan bəlli idi. Çox sevindim.

Turan Cavid kimi damcının düşməyini gözləyirdim. Damcı düşmürdü ki, düşmürdü. Mən bu anı çox səbirsizliklə gözləyirdim ki, birdən damcı başıma düşməyə başladı. Sevincək oldum, bilmədim nə edim sevincimdən. Şükür edib və çox sevinib, Vətənimizin və xalqımızın xoş günü üçün dua edib oradan ayrıldım.

Tanıdıklarımın bir çoxlarının oranı ziyarət etmək istədiklərini eşitmişəm. Mən bütün istəyənlərə Müqəddəs "Əshabi-Kəhf"i ziyarət etmələrini məsləhət görməklə bütün xoşniyyətli arzularının həyata keçməsinə Ulu Tanrıdan diləyirəm. Amin!

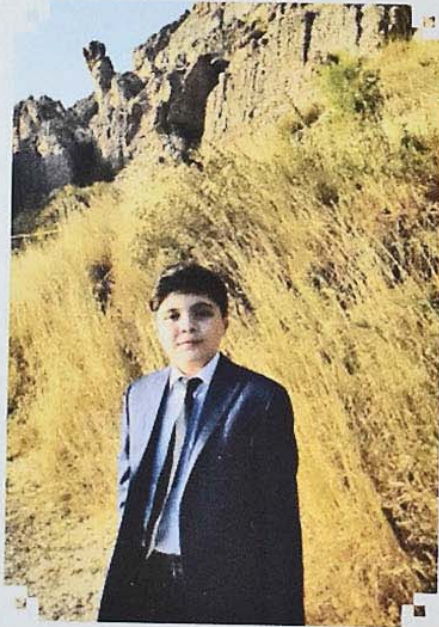
AXIRINCI DAYANACAQ

Batabat gölünün kənarında

ilə üzümə yayırdı. Çox gözəl mənzərə yaranmışdı. Zorbulağın suyu isə buz kimi soyuq, güzgü kimi parlaq idi.

Şahbuz rayonu ərazisində yerləşən Batabat gölüne və Zorbulağa da səfərim baş tutdu. Batabat gölü dağların qoynunda füsunkar təbiətdə yerləşməyi ilə gözəl mənzərə yaratmışdır. Batabat gölünü seyr edəndə “Üzən ada”nı da görmək olurdu. Günəşin batmağına az qalmışdı. Günəş öz şüalarını Batabat gölü vasitəsi

Zorbulağın yaxınlığında

UNUDULMAZ NAXÇIVANIM

Səni görən gündən mən bu anadək,
Hər yerini mən yadımda saxlaram.
Düşündünmü oğul unuda biləcək,
Səni heç vaxt unutmaram, Naxçıvan!
Gəldim görüşünə, az çəkdi lakin,
Heç nə olmaz, görüşünə gələrəm.
Nələr qalmayıb?.. görə bilmədiyim,
Gör nələr var, mən yenə də görərəm.
Ancaq, bir şeyə görə mən yanırım,
Yanacağam, çünki, yaxın deyilsən.
Bir arzusən gələ bilməyənlərə,
Mağıl xəritədə baxın deyirsən.
Gecə hamilədir, bunu bilirsən,
Sabah nələri doğacaq, bilirsən.

Bəli, Molla Pənah Vaqif əbəs yerə deməyib ki, gecə hamilədir, sabah nələri doğacaq, bilmirik. Doğacaq Qarabağlı Azərbaycanı. Doğacaq Qafanlı Azərbaycanı. Doğacaq bununla Naxçıvana magistral yolla, dəmir yolu və nəhayət arzu edən milyonların, o cümlədən mənim piyada getmək yolumu. Doğacaq bununla Naxçıvanın mühasirədən çıxmasını. Doğacaq, bunları doğacaq. Doğacaq mənim çoxlu sayda Naxçıvana gəlişimi. Doğacaq o qədər kitabları... O qədər şeyləri... Doğacaq, sabah olsun...

Hə, artıq gəzintinin sonluğunun başlanğıcı başlayırdı.

Artıq ziyarətim sonlanırdı. Macəram bitirdi. Vaxt belə bitirmiş, çox tez... Elə bil bir dəqiqənin içində gəzmisən Heydər Babanın büstündən Batabatacan... Elə bil bir dəqiqəyə gəzmişdim o boyda tanınmış yerləri... Elə bil bir dəqiqəyə qurtardım bu gəzintini (lakin, bir dəqiqəyə qurtara bilmədim Naxçıvan xatirələri kitabını). Elə bil bir dəqiqəyə kəşf etdim Naxçıvanın nə qədər təmiz olduğunu, elə yaradıldığı kimi də gözəl qaldığını, möcüzəli və tarixi yer olduğunu... Hər şey bir dəqiqədə bitdi. Nə təəssüf, vaxt bitirdi. İnanırsınız, mən bir dəfə də olsun Naxçıvan gəzintimi sonlandırmaq istəmədim. Heç vaxt, heç vaxt yorulmadım. O qədər heyran oldum ki, Naxçıvana. Razi qalmaqla qalmadım, lap dərəcəsinə də keçdim. Mən hətta, ömrü boyu Naxçıvanda qalmaq, “40 il Duzdağda” işləmək istəyərdim. Orada həyat sürmək istəyərdim o vaxtkı fikrimlə. İndi həmin fikirlə elə də razılaşmıram, lakin Naxçıvana səyahət etməyim və edəcəyim hər zaman ağılımdadır və xatirəmdə qalacaqdır da.

Mən gəzdiyim bütün yerləri yadıma saldım və həm sevinc hissi ilə, həm də təəssüf hissi ilə Naxçıvandan qayıtmağa hazırlaşırıdım.

Bir də, mən «Təbriz» mehmanxanasının kollektivinin bizə necə diqqət və qayğı göstərdikləri haqqında mütləq yazacağam. Yazmasam haqsızlıq olar.

“Təbriz” mehmanxanasından mən çox razı qaldım. Mənə elə otaq verdilər ki, Naxçıvanı uzaqdan Küseyirinəcən gördüm. Hər dəfə həmin mənzərəni görüb yatmaq, oyanmaq və elə sadəcə baxmaq məni çox sevindirirdi. Naxçıvanı belə

gördükcə özümü təyyarədə hiss edir və demək olar ki, Naxçıvanın mərkəzini görürdüm. Qiyabi də olsa görmədiyim yerləri görürdüm. Hətta, Möminə Xatun Türbəsində olarkən mən «Təbriz» mehmanxanasını uzaqdan da olsa görürdüm. Çünki «Təbriz» mehmanxanasının bizə ayrılmış otağının və daha yuxarı mərtəbələrin pəncərəsindən Möminə Xatun türbəsini görmək olardı.

Mehmanxanada restoran da var idi. Restoranda bizə yüksək səviyyədə qulluq göstərirdilər... Çox çeşidli və keyfiyyətli yeməklər gətirirdilər, lakin, biz qənaətcilliyə üstünlük verirdik. Onlar bizim mehmanxanada əla istirahət etməyimiz üçün əllərindən gələni etdilər. Soyuducuda da hər zaman yemək və sərin içkilər olardı. Otaqda yatarkən az qala yuxuma girəcəkdi Naxçıvan...

Naxçıvanda olarkən “Təbriz” mehmanxanasının rəhbəri hörmətli Bəkir Başdan və mehmanxananın əməkdaşlarından xüsusi diqqət və qayğı, səmimiyyət, mehribanlıq gördüm. Hörmətli Bəkir Başa və mehmanxananın əməkdaşı Elnur müəllimə öz şeir kitablarımı hədiyyə etdim. Onlar mənə təşəkkür edib, uğurlar arzu etdilər. Bir gün sonra Elnur müəllimi yenidən mehmanxanada gördüm. O, mənə dedi ki, şeir kitablarını ailəmizlə bir yerdə oxuduq. Mən oğluma “Azərbaycanımızsan”, “Anam Azərbaycanım”, “Ulu Öndər” və sair şeirlərini əzbərləməsini məsləhət gördüm. Mən çox sevindim və əməyimə böyük qiymət verdiyinə görə Elnur müəllimə dərin təşəkkürümü bildirdim.

«Təbriz» mehmanxanasından ayrıldım və onunla da orada qaldığım vaxtlar xatirəyə çevrildi...

Nəhayət, mehmanxananın xüsusi maşını ilə aeroportta doğru yol aldım. Qəlbimdəki hisslər o qədər idi ki... sözə çevirsən neçə səhifə edər... Qayıdış, ayrılıq təəssüf dolu idi... Lakin, gəliş də öz sözünü deyirdi, deməliydi də, gələcəkdə mən bir dəfə də. İndi də inanıram, vaxt olsa, gələrəm, qucağam Naxçıvanımı bir dəfə də.

Mən belə səfalı yerdən qayıtdığım üçün, yeni mövsümdə bir də görməyəcəyim üçün pis olurdum. Özümü çox yaxşı hiss edirdim Naxçıvanda. Görəsən Naxçıvana bənzəyən bir mühitdə yaşayacağammi?. Sanmıram. Yuxuma gələcəkmi

«Təbriz» mehmanxanasının əməkdaşı
Elnur müəllimlə

Naxçıvan? Bir də gələcəyəmmi Naxçıvana? Mütləq.

Biz aeroportda idik. Üç gün əvvəl qapısını açıb ilk dəfə görmüşdüm Naxçıvanı. Məhz bu qapını açdıqdan sonra mən Naxçıvanı ilk dəfə gördüm. İndi həmin qapıdan içəri keçdikdə Naxçıvanı daha görməyəcəyəm. Daha geniş planlarım gələn səfərə qalır.

Üç gün əvvəl xoşbəxtlik partlayışı yaşayarkən, üç gün sonra Naxçıvanı tərk edən Cavidə dönmüşdüm lap. O daha görməyəcəkdi Naxçıvanını. Mən isə görəcəkdim Naxçıvanımı. Bu müvəqqəti ayrılıqdan ayrılmağı arzulayırdım. Naxçıvanın bizdən sərhədlərlə, yağlı düşmənlə ayrı olmadığını görürdüm gələcəkdə... və içəri keçdim. Vaxt azlığını təmsil edərək bir saniyəlik Naxçıvana həsrətlə baxıb aeroporta, uçuş hissəsinə girdim. Aeroportda mənə anam dedi ki, mənə «Şərq qapısı» qəzetinə tanıtılmış, kitabımı da redaksiyaya çat-

 <p>ŞƏRQ qapısı</p>	<p>Ünvan: AZ-7000, Naxçıvan şəhəri, "Təbriz" küçəsi 1.</p>
	<p>Telefonlar: Məsul katib: 545-62-47 Şöbələr: 545-81-44, 545-51-18 Müxbirlər: 545-75-21, Faks: 544-52-52 E-mail: serqqapisi@nakhchivan.az</p>
<p>Baş redaktor: MEHRİBAN SULTANOVA</p>	

Naxçıvan MR-ın aparıcı qəzetlərindən biri

dırılmışlar. Bu mənə böyük sevinc bəxş etdi. Təsəlli deyildi, təsəlliyyə səbəb yoxdur ki... Yeri gələndə təsəlli vermək lazımdır...

Mən təyyarədə idim artıq... Əlim-ayağım yerdən üzülürdü... və o andan Naxçıvan üçün darıxmağa başladım. Gözəl

günlərin darıxmağı can alan olur. Lakin hər günü gözəl eləmək üçün səbəblər çoxdur. Ona görə də Naxçıvanı hələ də gördüyümü deyib gözümü pəncərədən ayıra bilmirdim.

Artıq İran səmasında uçurduq. Naxçıvan qalmışdı o tayda. Əl salladım Naxçıvana. Bir də gələm, bir də qucaram səni, yenə gələm qoynuna, yenə gəzərəm səni, yenə yazaram səndən, Naxçıvanım. Bu yazdığım sözləri mən o vaxt dedim və bundan sonra Naxçıvanı görə bilmədim. Təyyarədə yenə anam, bacım və mən ön cərgədə yanaşı oturmuşduq. Atam isə eyni qaydada bizimlə bir cərgədə, lakin başqa istiqamətdə pəncərənin önündə, onun yanında bir nəfər azyaşlı oğlan və pəncəyin yaxasında deputat nişanı olan bir kişi əyləşmişdi. Atam həmin kişi ilə söhbət edirdi. Onlar o qədər səmimi, mehriban söhbət edirdilər ki, adama elə gəlirdi ki, uzun müddətdir bir-birlərini tanıyırlar. Həmin kişi atamdan bir az yaşlı olardı, lakin qıvraq görünürdü. Atamla həmin kişinin arasında əyləşmiş oğlan atam oturduğu tərəfdəki pəncərəyə tərəf çox boylanırdı. Görünür təyyarənin pəncərəsindən həmin vaxt üzərindən uçduğumuz İran səmasından tarixi torpaqlarımızı seyr etmək istəyirdi. Atam bunu hiss etdiyi üçün yerindən qalxıb öz yerini həmin azyaşlı oğlana verdi və özü onun yerində əyləşdi. Sonradan mənə məlum olan, həmin oğlanın babası Nazim əmi buna görə atama təşəkkür etsə də atam təşəkkürə ehtiyac olmadığını bildirdi. Atam da Nazim əmi ilə elə mehribanlaşmışdı ki, ona Naxçıvana gəlişimizin bütün incəliklərini danışdı. Elə təyyarədə uçuş da-

vam edərkən mən hər iki şeir kitabıma avtoqraf yazıb Nazim əmiyə verdim. Özünün deməsindən bildim ki, Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, 1990-cı ildən Milli Aerokosmik Agentliyin Naxçıvan şöbəsinin rəisi, eləcə də, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Coğrafiya kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyən Nazim Səfərəli oğlu Balabəyli eyni zamanda Naxçıvan Ali Məclisinin deputatıdır.

Artıq təyyarə Heydər Əliyev adına beynəlxalq aeroporta eniş etdi. Biz Nazim əmi ilə vidalaşmadıq. Çünki, qərara almışdıq ki, aeroportda xatirə şəkli çəkdirək. Belə də etdik. Aeroport binasının içərisində birlikdə foto-şəkil çəkirdik, atamla Nazim əmi bir-birlərinin mobil telefon nömrələri-

Naxçıvan Ali Məclisinin deputatı Nazim Balabəyli ilə Heydər Əliyev Aeroportunda (enişdən sonra).

ni götürdülər və biz sağollaşib ayrıldıq. Ayrılarkən özüm-
də bir darıxma hiss etdim. Elə bil neçə illər tanıdığım əziz
adamımdan ayrılırdım... Bəlkə bunun səbəblərindən biri də
Naxçıvanımdan xeyli uzaqlarda olmağım idi. Nə isə.... Bir
daha ziyarət ümidi və arzusu ilə salamat qal Naxçıvanım və
ruhları bu torpaqda heykəlləşən Naxçıvanlılarım!

NAXÇIVAN TORPAĞININ YETİRDİYİ ŞƏXSİYYƏTLƏR

Naxçıvanda olarkən tək-cə onun füsunkarlığını görmədim,
həm də araşdırma apardım. Naxçıvan mənim araşdırıcı fə-
aliyyətimə müsbət mənada az təsir göstərmədi. Mən çox şeyi
araşdırdım. İlkəri də gördüm, sonları da...

Burada daha çox soylardan və fəxrlərdən danışacağam.
Naxçıvanın ən gözəl yer olduğunu, şəxsiyyətlər və tarixi
cəhətdən çox məlumat verməyə çalışacağam. İnanıram ki, bu
məlumatlardan tək-cə böyükklər yox, həm də yaşıdlarım yetə-
rincə faydalana biləcəklər. Naxçıvan onların da həyatına, dün-
yagörüşünə gözəl təsir edəcəkdir.

Mən inanıram ki, Naxçıvana dəyər verən çoxlu uşaqlar,
gənclər olacaq. Onlar Naxçıvanı gəzəcəklər, məlumatlarını
və biliklərini daha da artıracaqlar. Pis vərdişlər yadlarına belə
düşməyəcək. Onlar tarixlərini öyrənəcəklər. Şah İsmayıl Xə-
tai 14 yaşında tarix öyrənməyib, tarix yazdısa, deməli, bizim
gənclərdə də həmin enerji var.

Bu kitab ürəyimdəki hisslərimi kağız üzərinə boşaltma-
ğımdır. Mən burada ürəyimdə qalan Naxçıvanı yazmışam.
Naxçıvanın necə güllük-gülüstanlıq olduğunu gəzməyənlər
yeni kitabımda çox yaxşı görəcəklər və onlar da mənim əvvəl
və həmişə arzuladığım kimi Naxçıvana getməyə, bu yerləri
görməyə can atacaqlar.

Burada ürəyimdə, beynimdə, yaddaşımda qalan məlumat-
ları oxuya biləcəksiniz. Lakin, mən birinci olaraq Müstəqil
Azərbaycanın qurucusu, banisi, hamımızın babası, Ulu Ön-
dərimiz Heydər Əliyev haqqında yazmaq istərdim. Bilirəm
ki, Ulu Öndərimizin dəyərli nitqləri kitablara yığılıb, eləcə
də, Onun barəsində saya gəlməyən həcmdə əsərlər yazılmış-
dır. Onu da bilirəm ki, qədimi deyimlərdəki kimi, meşələri
qələm, ümmanları mürəkkəb etsən, Ulu Öndərimizin həyatı
və fəaliyyətindən yazmağa bəs etməz. Eləcə də, özüm özlü-
yümdə fikirləşirəm ki, Ulu Öndərimiz haqqında yazmaq üçün
meşələri qələm, dənizləri və ümmanları mürəkkəb etmək im-
kanım olsa belə, indiki yaş həddimdə ona layiq yazmağım
üçün söz ehtiyatım o zirvəyə çatmır. Ona görə də, inanıram
ki, gələcəkdə Ulu Öndərə layiq əsər yaratmaq üçün zəngin söz
xəzinəm yarandıqda bunu edəcəyəm. Hələlikdə isə bu il “Asi-
ya Fakt İnoxəbər” saytında paylaşılmış Ulu Öndərimizə həsr
etdiyim «Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam» adlı esse-
mi sizin nəzərinizə çatdıracağam. Ümid edirəm ki, bu sizin
üçün darıxdırıcı olmayacaq.

MƏN FƏXR EDİRƏM Kİ...

“Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!” Bu söz öz kökü, öz soyu, öz boyu ilə fəxr edənlərin sözüdür. Hər bir vətənpərvər bunu ürəkdən, içdən deyir. Lakin bu sözü və Azərbaycanı dünyada tanıdan ulu öndərimiz Heydər Əliyevdir!

Heydər Əliyev xalqımızın yaddaşından silinməyəcək əsl bir liderdir. Dünya azərbaycanlılarına diqqət göstərən Ulu Öndər Heydər Əliyev dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların lideri idi. Heydər Əliyev həmişə öz ana vətəni olan Azərbaycanın yarasını sağaltmağa çalışıb.

Mən hələ də donub qalırım ki, Heydər Əliyev bu qədər qəhrəmanlığı 50 ildə necə edə bilib?! O, çətinliklərə necə sinə gərib?! O, müstəqil, ancaq yaralı dövləti necə qura, dirçəldə bilib?! Maneələri necə aşdı?! Bir azərbaycanlının bunu etməsi üçün çox maneələri aşması, maneələrə hazır olması lazımdır. Bu sınaqlardan keçən, xalqının xoş gələcəyi, rifahı üçün öz canını qurban verməyə hazır olan və Vətən üçün İlhamlanan, Oğul böyüdən bir Qəhrəman, sözsüz, cənnətin ən gözəl yerindədir. O, elə mərtəbədədir ki, həmin mərtəbəni heç bir kəs ötə bilməz. Naxçıvan onun anası idi. Ona çox şey öyrətdi. Vətən üçün hazır olmağı, memar olub müstəqil Azərbaycan tikməyi, qurmağı, dirçəltməyi...

Naxçıvanın aşırımlarını görəndə o, bildi ki, həyat da bu Naxçıvan aşırımları kimi, hazırlıq tələb etdirəndir. Heydər Əliyev və Azərbaycan manifestinin başlanğıcı Naxçıvan idi. Naxçıvanın türbələri onda memarlığa həvəs yaratdı.

1969-cu ilə qədər o, Vətən üçün hazırlaşdı. Düz 50 il əvvəl artıq bu mübarizəli yolda o da vardı. O an Naxçıvanın, Bakının, Bütün Azərbaycanın sevindiği an idi. O gün Azərbaycanın bayramı idi. Onun gələcəkdə nə edəcəyini isə bir özü, bir də Allah bilirdi. Xalq onu başçı seçməkdə düz et-

Heydər Əliyev pambıq tarlasında. Ötən əsrin 70-ci illəri

mişdi, çünki Azərbaycanı o düzəldəcəkdi. Tək o! Azərbaycanı tək o anlayacaqdı. Tək o! Heydər Əliyev Manifestinin ən əsas nöqtələrindən biri idi 1969-cu il!

13-ü uğursuz rəqəm hesab edirlər. Lakin Heydər Əliyev bu 13 ildə çox uğurlu işlər gördü. Çünki onun siyasəti bu ölkəni tanıtdı, yüksəltdi. Onun siyasəti uzaqgörən və uğurlu idi.

1982-ci il də bu manifestin əsas səhifələrindən idi. O, SSRİ Nazirlər Sovetinin sədr müavini olmuşdu. Uğurlu siyasəti onu Moskvaya qədər gətirmişdi. Onun uğurlu siyasətinə həsəd aparənlər da var idi.

Bu həsəd manifestin ən tanınmış uzaqgörənliyinə səbəb olmuşdu. Heydər Əliyev Qorbaçovun məkrli planlarını uzaqgörənliklə bildi və vəzifədən imtina etdi. İl isə 1982 deyil, 1987 idi. Uzaqgörən Heydər Əliyev bildi ki, onlar xalqın başına oyunlar gətirəcək. Ona görə də vəzifədən çıxdı.

1991-ci il! Artıq ölkə, vətən ağır günlərini yaşayırdı. Ermənilər havadarlarının köməyi ilə Azərbaycanın başına min oyun açırdı. Heydər Əliyev Naxçıvana qayıtmışdı. O, beyni, fikri, düşüncəsilə əsl siyasi xadim idi. O, sonra gördü ki, respublikanın başı bələdadır. Əvvəl Naxçıvanın taleyini həll etdi. Əsgərlər üçün ərzağı, silahı İrəvan tərəfdən yox, İran tərəfdən gətirdi. Onun Naxçıvanda etdiyi dəyişikliklər mənə Naxçıvanı bir daha sevdirdi. Naxçıvanda hər şey yaxşı idi. Lakin təkə Naxçıvanın yox, bütün Azərbaycanın ona ehtiyacı vardı.

15 iyun 1993-cü il! Azərbaycanın Qarabağdakı sarsıntılardan, dövlətin içində yaranan xaosdan qurtulduğu ilk gün! Bakı ilk dəfə xoşbəxt gününü yaşamağa başladı. Sonradan onun adı veriləcək aeroportda hamı onu qarşılamağa gəlmişdi... Leninsiz Meydanda (Azadlıq Meydanı) plakatlar o qədər idi ki... Hamısında kiril əlifbası ilə "Heydər Baba! Heydər Baba!" yazılmışdı. Bir də Heydər Əliyevin o gözəl şəkli! Təyyarə artıq Bakıda idi. Dayanmışdı. Qapı açıldı. Hamı səbirsizliklə onu

gözləyirdi. Və nəhayət, o gəldi!

15 iyun 1993-cü ildə Heydər Əliyev Azərbaycana, onun rəhbərliyinə yenidən qayıtdı.

Heydər Əliyev Milli Məclisin sədri seçildi. O gündən Məclisdəki bütün diplomatiya diletantlarını məclisdən kənarlaşdırdı.

Artıq 4 ay keçmişdi. 10 oktyabr 1993-cü il gəlmişdi. Milli Məclisdə hamı bu şəxsiyyəti gözləyirdi. O artıq 13 ildə yaratdıqlarını yenidən edə bilərdi. O, yeni Azərbaycanın memarı idi. O şəxs and içəcəkdi. And içəcəkdi ki, Azərbaycanı qoruyacaq! Azərbaycanın memarı olacaq!

O gəldi! O Şəxs Heydər Əliyev idi! Gəldi, and içdi, bayrağını öpdü!

Azərbaycanın ən xoş günü idi! Çünki Azərbaycan oğluna əmanət idi! Yəni, Heydər Əliyev artıq Azərbaycanın Prezidenti idi!

O, bu illərdə çox şey etdi. Hər şey ilə maraqlandı. Gənc-lər ilə, iqtisadiyyat ilə, memarlıq ilə... O, Naxçıvanda Hüseyn Cavid məqbərəsini tikdirdi. Şeirlərini oxuduğu şəxsə dəyər verdi.

Uzaq ölkədə Səməd Vurğunun Azərbaycan şeirini dedi. Bir kövrəlmə hissi duyuldu onda. Axı Vətəni çox sevirdi!? Axı Vətəni üçün hər bir şey etmişdi!?

Heydər Əliyev gənc kadrlarla da maraqlandı. Onları xaricdə təhsil almağa göndərdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin liderləri seçdiyi yolla getdi.

Hər dəfə erməni millətçilərinə qarşı oldu. Yurdunun əsgər-

Fəxri Xiyabanda Ulu Öndərin məzarını ziyarət edərkən, 2019-cu il

lərini, cəsur vətən oğullarını erməni millətçiləri ilə döyüşmək üçün çağırırdı! Çağırırdı Horadizə! Çağırırdı Qarabağa! Sonra isə Horadiz azad olundu. Ordakı erməni bayrağını isə Cənab Prezidentin göstərişiylə polis-lərimiz, hərbcilərimiz endirdi!

Dili və kökü ilə fəxr etdiyini əzəl başdan söyləmişdim. Dilini və kökünü yad ünsürlərdən qorumaq üçün çalış-

dı. Onun ən əsas və ən məşhur sözü də bu oldu: “Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!”

2003-cü il 12 dekabr! Hamı bir təyyarə gözləyirdi... Hamı hüzn içində idi... Hamı ağlayırdı... Çünki gələn Heydər Əliyevin ruhu idi, nəşi idi! Heydər Əliyevin nəşi ABŞ-dan Ohayodan Azərbaycana gətirilmişdi. Canından da çox sevdiyi

Vətəndə dəfn olunacaqdı. Həmin gün bizim ən böyük hüznümüz, yasımız idi. Öz xalqı, türk dünyası Heydər Əliyevi son mənzilə yola salırdı. Heydər Əliyev Fəxri xiyabanda dəfn olundu. Son baxış... Son mənzil... Son vida...

Heydər Əliyev vəfat edəndən sonra elə bildilər ki, Azərbaycanda yenidən xaos olacaq. Ancaq Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaqdı. Çünki Azərbaycan Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin oğluna, siyasi varisinə - İlham Əliyevə əmanət idi!

Mən Ulu Öndərimizə sevgimi 3 il bundan qabaq “Ulu Öndərimiz” adlı şeirimlə bildirmişəm.

Naxçıvanın hər yeri mənə əziz olub, olacaq da. Doğma yurdu sevməmək olmaz. İllah da belə gözəl, səfalı olduğu, igid ərlər, vəfalı, namuslu xanımlar yetirdiyi üçün... sevməmək olmaz.

DEMOKRATIYANIN BEŞİYİ - NAXÇIVAN

İndi deyəcəksiniz ki, demokratiyamızın təməli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən danışacağam. Lakin yox. Təəccüblənməkdə haqlısınız, çünki bilirsinizmi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisində bir Türk Cümhuriyyəti yaranmışdır. Hətta Hüseyn Cavidimiz ana Naxçıvanı tərk edərkən, sonuncu dəfə Araz Türk Cümhuriyyəti hüdudlarını keçərək gəlmişdir.

Bəli, bu dövlət - Naxçıvanda qurulmuş ilk demokratik respublika - Naxçıvan demokratiyasının təməlini qoyan dövlət - Araz Türk Cümhuriyyəti idi. (ATC).

Araz Türk Cümhuriyyətinin dövlət bayrağı, 1919-cu il

Araz Türk Cümhuriyyəti dövlətinin gərdişi Naxçıvanın gərdişinə oxşayırdı və əbəs yerə diplomatlar demirdi ki, tarix təkrarlanır. İndi Naxçıvan Azərbaycandan coğrafi baxımdan ayrı düşmüş, lakin onun tərkibində olan muxtar dövlətdir.

Erməni mənfurları, qaniçənləri Naxçıvanı işğal etməsin deyə Araz Türk Cümhuriyyəti 1918-ci ilin 3 noyabrında müvəqqəti olaraq qurulmuşdu. Çünki bu dövlət qurulmasaydı ermənilər Yaycı kəndindən daha da irəliləyəcək, terror və bandit dəstələrinin başçısı A.Ozanyan Naxçıvanı Ermənistanın ərazisi elan edəcəkdi. Araz Türk Cümhuriyyətinin ərazisi 8696 kv.km təşkil edirdi. Cümhuriyyətin mərkəzi Naxçıvan şəhəri idi. Onun ərazisinə Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz və Ordubad mahalları, Sərdarabad, Uluxanlı, Vedibasar, Qəmərli, Mehri və sair bölgələr daxil idi.

Onlardan Dərələyəz və onun yaxınındakı səfalı yerlər

faktiki olaraq mənfur düşmənlərin işğalı altındadır, adları da dəyişdirilib. Mən o yerləri görməyi arzulayıram, öz əzəli yurdum kimi, lakin görə bilmirəm, istəyim elə istək kimi də qalır...

ATC-nin rəhbəri Əmir bəy Əkbərzadə, Müdafiə naziri İbrahim bəy Cahangirzadə idi. Bu o İbrahim bəy idi ki, sonradan sürgün olundu və sürgün bitdikdən sonra da Türkiyəyə köçdü. Ədliyyə Naziri Məmməd Bəyzadə, Dəyanət (Din İşləri) Naziri isə Xoca Müfti Əkid Əfəndi idi.

Araz Türk Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə əlaqələri axsatmırdı.

Vikipediya dan aldığım məlumatlara görə Ordubad Milli Komitəsinin sədri Mir Hidayət Seyidzadənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri Fətəli

Araz Türk Cümhuriyyətinin əsgərləri, 1919-cu il

xan Xoyskiyə göndərdiyi 1918-ci il 22 dekabr tarixli bəyanatından bəlli olur ki, bölgədə siyasi birliyin - Araz Türk Respublikasının yaradılması təşəbbüsü ilə Naxçıvan, Şərur müsəlmanları çıxış etmişlər və onların təklifi ilə bu prosesə ordubadlılar da qoşulmuşlar. Mir Hidayət Seyidzadə bu mühüm təşəbbüsü dəstəkləmələrini aşağıdakılarla əsaslandırmışdı:

Tiflisə və Gəncəyə yolların bağlanması;

Türklərin Ordubaddan getmələri ilə əlaqədar olaraq şəhərə yardım - ərzaq gətirilməsinin dayandırılması;

Bir sıra əngəllərin təşkilatı (Milli Komitəni) zəiflətməsi və kimə tabe olmağın, kimdən göstəriş almağın bilinməməsi;

Naxçıvan və Şərur müsəlmanlarının da bu cür vəziyyətə düşər olmaları və müsəlman - Araz dövlətini yaratmaq qərarına gəlinməsi;

Araz hökumətinin də Gəncə Hökuməti, yəni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə yaxınlaşmaq istəməsi.

Cümhuriyyətin bayrağı sadədir, indiki Türkiyə bayrağına oxşayır, lakin onda hər bayraqda olmayan əzəmət var. Cümhuriyyət böyük tarixi əhəmiyyətə malik idi. Onsuz Naxçıvan da olmazdı.

Son məlumatlarım olaraq:

1. Araz Türk Cümhuriyyətinin əhalisi bir milyon nəfər idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin isə o vaxtkı əhalisi sadəcə 2 milyon 862 min idi.

2. Araz Türk Cümhuriyyəti Bakıda fəaliyyət göstərən bir sıra ictimai, siyasi qurumlarla da sıx əlaqələrə malik olmuş-

dur. Onun nümayəndəsi P. Bayrambəyov İrəvan quberniyası ictimai xadimlərinin 1919-cu il yanvarın 2-də keçirilən müşavirəsində iştirak və çıxış etmişdir. P. Bayrambəyov öz çıxışında keçmiş İrəvan mahalı müsəlmanlarının faciəli durumu və Araz Cümhuriyyətinin yaranması tarixi barədə ətraflı məlumat vermişdi. Həmin müşavirənin qərarında Ermənistan Respublikasında türk-müsəlman əhaliyə qarşı yeridilən soyqırım siyasətinə son qoyulması üçün tədbirlər görülməsi, bu məqsədlə də bölgəyə qarışıq tərkibli komissiya göndərilməsi, Bakıdakı ingilis general-qubernatoru Tomsonla müzakirələr aparılması, müvafiq qurumlara memorandumlar verilməsi və sair nəzərdə tutulurdu. Keçmiş İrəvan quberniyası müsəlmanlarının yenidən yaradılan "Həmyerlilər" cəmiyyətinin toplantısında (1919-cu il, 6 yanvar) isə Mirabbas Mirbağirovun xüsusi səlahiyyətlərlə bölgəyə ezam olunması və P. Bayrambəyovun Azərbaycan Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski ilə görüşünün keçirilməsi razılaşdırıldı. Qaçqınlara ayrılan bir milyon manat vəsaitdən 900000 manat Naxçıvana aparılmaq üçün P. Bayrambəyova verilmişdi.

3. Araz Türk Cümhuriyyətinin geniş səlahiyyətlərə malik olan və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinə ezam edilən xüsusi nümayəndə heyəti 1919-cu il martın 8-də Naxçıvandan Bakıya gəlmişdi. Tərkibinə görkəmli şair və dramaturq Hüseyn Cavidin də daxil olduğu həmin nümayəndə heyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərliyi ilə müəyyən məsləhətləşmələr aparmışdı. Özünün çox ağır iqtisa-

di-maliyyə vəziyyətinə baxmayaraq, AXC 1919-cu ilə aid dövlət büdcəsində yalnız Ələt-Culfa dəmiryolunun tikintisində 100. 026. 000 çervon vəsait ayırmışdır. Tarix səni unutmayacaq, Naxçıvan Muxtar Respublikamın sələfi, bünövrəsi olan Araz Türk Cümhuriyyəti!

NAXÇIVAN PLANETİNDƏN DÜNYAYA

Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsi 1926-cı ildə, Naxçıvanda isə 1932-ci ildə yaradılıb. Azərbaycan radiosundan sonra regional ilk radio - Naxçıvan Radiosu olub.

Naxçıvan radio və televiziya sahəsində Azərbaycandan sonra ilklərə imza atıb.

Belə ki, Azərbaycan Televiziyasından sonra ilk televiziya məhz, Naxçıvanda qurulub. Adı da Naxçıvan Televiziyası, Naxçıvan TV olub. Naxçıvan Televiziyası 1963-cü ildə yarandı. Televiziyanın çəkdiyi ilk film “Uzunömürlülər diyarı” adlı film olub. Film 1965-ci ildə çəkilib. Qısametrajlı sənədli filmdir və bu filmə Naxçıvanın uzunömürlülərindən danışılır. Film M.Fərəco-vun ssenarisi əsasında çəkilmişdir.

Naxçıvan Televiziyasının loqosu

Naxçıvan Televiziyasının dünəni haqqında məlumat bu qədərdir. İndi isə Naxçıvan Televiziyasının və Radiosunun bu günündən danışaq. Naxçıvan Televiziyası indi elə inkişaf etmişdir ki, nə qədər yazsam az olar. Sayta araşdırmaq üçün baxıram, kataloqlar o qədər çox və xəbərlər o qədər zəngindir ki, baxanda mütləq bunların da adını çəkmək istəyirəm.

Televiziyanın saytında diqqətimi çəkən “Naxçıvanşünaslıq” kateqoriyası oldu. Bu kateqoriyada Naxçıvan haqqında yazılmış kitablar var. Arzu edir və istəyirəm ki, onların içində “Naxçıvan xatirələri” kitabı da olsun.

Hələ həmin kitabların PDF-i də verilmişdir. Sayt, görünür, həm də bilik mənbəyidir. Mən bunu alqışlayıram və çalışaram ki, bu kitabları da araşdırıb bir məqalə ərsəyə gətirəm.

Həmin mövzulardan biri də “Ədəbiyyat” kateqoriyasıdır. Bu kateqoriyada mən adını yeni eşitdiyim Seyid Səbrinin adını görürəm. Molla Pənah Vaqifin adını görürəm. Dahi Şekspirimiz Hüseyn Cavidin müəllimi Sidqinin adını görürəm. Həyəcan məni bürüyür. Hamısını oxumaq istəyirəm. Sonra Mirzə Cəlili görürəm.

Ən başlıcası isə Naxçıvanın uzunömürlüsü olan, ədəbi irsimizi yaşadan Əli Səbri Qasimovun adını görürəm və sevinirəm ki, bu nəhənglər Naxçıvan TV-də yaşadırlar və unudulmur. Kateqoriyada Üzeyir Hacıbəylinin, Məmməd Arazın, Firudin bəy Köçərlinin əsərləri də yer alıb. Biz belə məqalələri oxuyub maariflənməliyik!

Naxçıvanın İslam Mədəniyyətinin paytaxtı olmasına aid bir bölüm vardır, bir il keçsə də paytaxtdır o, sözsüz, olmalıdır

da. Bu kateqoriyada isə həmin mövzuya bir çox xəbərlərdə toxunulur. Bu isə əladır.

Saytda tariximiz də yada düşür. Bunun sübutu “Naxçıvan 17 noyabr 1990-cı il” başlıqlı xəbərdir.

Mən «Nuhçıxan» qəzetinin saytına da baxdım.

Bir xəbər məni lap həyəcanlandırdı. O xəbəri mütləq yazmalıyam: “Ermənilər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən uğurlu diplomatı haqda ARXİVLƏRİ AÇDILAR»

NUHCIXAN <<https://nuhcixan.az/>> Modern. az-a istinadən xəbər verir ki, 1918-1920-ci illərə aid arxiv sənədlərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İrəvandakı nümayəndəsi Məmməd bəy Təkinski haqda maraqlı qeydlərə rast gəlinib. Çar ordusunun generalı Rəhim bəy Naxçıvanskinin Türkmənistanına yürüşü zamanı övladlığa götürdüyü Məmməd bəy 1919-cu il yanvarın 29-dan həmin ilin oktyabrın 10-a qədər İrəvanda AXC-nin rəsmi nümayəndəsi olub.

Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, Ermənistan ərazisində qurulmuş Ararat Respublikasının rəsmiləri bir-biri ilə yazışmalarda Məmməd bəy Təkinskinin fəaliyyətini diqqətdə saxlayırmışlar. O, fəaliyyətə başladığı gündən ermənilərin xüsusi müşahidəsi altında olub.

“Yerevana gəldiyi gündən türkyönümlü səfir Məmməd bəy Təkinski nəzarətə götürülmüşdü. Onun məqsədi Ermənistan-dakı müsəlmanların ayağa qalxmasını təmin etmək və ordu haqqında ətraflı məlumat toplamaq idi” - deyə arxiv sənədlərində qeyd olunub.

Ermənilər diplomatik toxunulmazlıq statusu olan Təkinski-

nin ordu, hərbi-siyasi dairələr barədə gizli məlumatlar toplaya bildiyini, həmin vacib sənədlərin Bakıya göndərildiyini etiraf edirlər. Diplomatin ən böyük xidməti isə Şərur-Naxçıvan bölgəsinin Ermənistanla birləşməsinin qarşısının alınması idi. Belə ki, yerli müsəlman əhali ilə sıx əlaqədə olan Məmməd bəy Təkinski onları müqavimət göstərməyə sövq edə bilmişdi.

1919-cu il iyunun 7-də Məmməd bəy Təkinski AXC xarici işlər naziri M.Y.Cəfərova məktubunda yazırdı:

“Denikin başçılıq etdiyi Könüllü Ordunun uğurlu irəliləyişi halında İrəvan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı düşmən mövqe tuta bilər. Ona görə də Şərur-Naxçıvan bölgəsində ermənilərə təhlükə yaratma-lyıq. Tərəfimdən atılmış addımlar nəticəsində Şərur-Naxçıvan və Ordubad bölgəsi Milli Şuranın simasında birləşərək, mənimlə müntəzəm əlaqə yaradır”.

Diplomat Məmməd bəy Təkinski

Məmməd bəy Təkinskinin yazışmalarını oxuyan Ermənistan xüsu-

si xidmət orqanları bu bərədə baş nazir Aleksandr Xatisova məlumat ötürürmüşlər. Arxiv sənədlərində rəsmi İrəvanın in-triqaları nəticəsində Məmməd bəy Təkinskinin 1919-cu ilin oktyabrında İrəvanı tərk etməyə məcbur qaldığı qeyd olunub.

Məmməd bəy Təkinski Bakıya döndükdən sonra AXC hökumətində xarici işlər nazirinin müavini postunu tutur. 1920-ci ilin aprelində Qırmızı Ordu Bakını zəbt etdikdən sonra Məmməd bəy Təkinski siyasi səhnədən uzaqlaşdırılır.

O, 1937-ci il repressiyaları zamanı güllələnib - Vüqar İsmayilov”.

«Nuhçıxan»da belə xəbərlər maariflənməyə, gözümüzün və beynimizin açılmasına səbəb olur. Xəbər üçün Vüqar İsmayılova təşəkkür edirəm.

Çox sevdiyim və pərəstiş etdiyim aktyorumuz Məmməd Səfa əbəs yerə demir: - Mən hesab edirəm ki, Naxçıvan televiziya bu gün Azərbaycan teleməkanında ən gözəl, ən səmimi, ən baxımlı telekanallardan biridir, çünki burada həqiqətən çox istedadlı insanlar çalışırlar. Bu televiziyanın verilişləri səviyyəsinə və mövzusunə görə bir çox kanallara nümunə ola bilər. Bir söz var, ailənizin televiziya. Mən deyərdim bu ifadə Naxçıvan televiziya üçün daha uyğundur.

Naxçıvan radiosunu dinlədikcə yadıma bu radionun yaranma tarixi düşür, ona görə də ruhən və mənən dincəlirəm.

Mən iki cümləylə məqalə-məlumatı bitirirəm.

1. Naxçıvan TV-nin amalı Naxçıvan - Azərbaycan Planetiylə Dünya Planeti arasına əlaqə körpüsü yaratmaq. Bu əla və alqışlanandır!

2. Bu yolda Naxçıvana da, Nuhçıxana da, Naxçıvan TV-yə də, 104.1 FM-ə də uğurlar arzulayıram! Bu yolda təki yorulmayasınız!

NAXÇIVANDA TANINAN SOY - KƏNGƏRLİLƏR

Bəli, Naxçıvanda bu soy tanınan, nüfuzlu soylardan biridir. Bu tanınmış soy realistlər, qəhrəmanlar yetirən, Naxçıvanın tərəqqisinə bütün gücü, varlığı ilə kömək edən Kəngərli soyudur.

Çar ordusunun zabiti, vəkil
Məmmədqulu bəy Kəngərinski

Kəngərli soyu istedadla, zəhmətsevər nümayəndələri ilə özünü tanıtmışdır. Hər bir budağıyla tanınmış bir çinardır Kəngərli soyu. Soyu-kökü Qaradağdan Qarabağa yayılan bir eldir, elatdır, Naxçıvanın dirəyidir. Qaradağlı Xəlil Ağa Oğuzlar demişkən, “Boy boylayıb soy soylamasaydı”

Kəngərli eli nəinki tanınar, heç olmazdı, daha doğrusu, heç yaranmazdı da...

Bu soy Səfəvilər dövründən indiyədək inkişafdadır. Görün indi nə qədər yaşı var bu çinarın.

Gəlin 500 ildən çox yaşı olan bu soyu yaddaşımızda səhifələyək.

Kəngərli soyu 1500-cü illərdə Səfəvilər imperiyasının tərkibində olan Qaradağ bölgəsində yaranıb. Soyun nümayəndələri həm də Astrabadda idi. Bu Kəngərli soyu Səfəvilərin çox rəğbətini qazanıb. Səfəvilər bu elin nümayəndələrini çox yaxşı tanıyırdılar. Şah Abbas, Şah Təhmasib və Şah Xudabəndə onların tanınmış nümayəndələrinə vəzifələr vermişdilər.

Şah Təhmasib Xəlil ağanı və Cəfər ağanı çox yaxşı tanıyırdı. Xətənin oğlu hətta Cəfər ağa ilə görüşmüş və onu Cəfər sultan elan etmişdi.

Kəngərli elinin nümayəndələri Naxçıvan üzünü 1603-cü ildə görmüşdülər. Kəngərliləri Naxçıvana Şah Abbas göndərmişdi. İlk Naxçıvanı görənlərdən biri də Mahmud Sultan idi. Mahmud Sultanın oğlu Nadir Sultan Şah Səfinin dövründə Naxçıvanın hakimi təyin edilmişdi.

Nadir bəyin yaxın qohumu Murad bəy I Şah Təhmasibdən öncə sultan, sonra xan titulu almışdı. Məhəmməd Xudabəndənin şahlığı dövründə seçilən əmirlər sırasındaydı. Kəngərli oymağının ünlü oğullarından biri də Muradxan bəy idi. Muradxan bəy sultan titulu ilə 1668-ci ildən Naxçıvan vilayətinin hakimi olmuşdu. Muradxan bəyin Əliqulu

bəy adlı oğlu vardı. Əliqulu bəy Şah Abbasın hakimiyyəti illərində Gürcüstana yürüş etmişdi. Öncə sultan, sonra xan titulu almışdı. Atasından sonra Naxçıvana hakim təyin olunmuşdu. Kəngərli oymağının tanınmış əmirlərindən biri də Murtuzaqulu xandır. Murtuzaqulu xan Astrabad vilayətinin hakimi olmuşdu. Murtuzaqulu xanın Səfiqulu xan, Vəliqulu xan, Heydərqulu xan, Abbasqulu xan adlı oğulları, Şahşərəf xanım, Fəxri xanım, Nəşidə xanım, Sitarə xanım, Xurşidbanu xanım və Soltan xanım adlı qızları vardı. Səfiqulu xan Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin hakimiyyəti dövründə Naxçıvanın hakimi olmuşdu. Kəngərli oymağının adlı-sanlı oğullarından biri də Əliməhəmməd bəy idi. Əliməhəmməd bəy oymaq başçısı olmuşdu. Əliməhəmməd bəyin Məhəmmədkərim bəy adlı oğlu vardı. Məhəmmədkərim bəy II Şah Abbas Səfəvinin hakimiyyəti illərində sultan titulu ilə Kəngərli oymağına başçı təyin edilmişdi. Onun soyu sonralar Kərim-sultanlı adlandırıldı. Yəni də Kəngərli oymağının adlı-sanlı oğullarından biri də Məhəmmədrza bəy olmuşdur. Məhəmmədrza bəy əvvəlcə sultan, sonra xan titulu almış, 1678-ci ildən 1691-ci ilədək Naxçıvanın hakimi olmuşdu. Pak əqidəli olduğundan Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin hakimiyyəti dönəmində xəlifətülxülafa vəzifəsinə yüksəlmişdi. Kəngərli oymağı Ustaclı elinin tərkibindən çıxıb müstəqil elə çevrilmişdi. Kəngərli elinin bəydili, qaracadağlı, yurdçu, qaradolaq, sarvanlar, xalxal, pırhəsənli, qızıllı, ağabəyli, salahlı, həməni, qaraxanbəyli, hacılar, cəmşidli, bilici, qızılqışlaq, cağatay, qaracallı, kəlfirli, ərəfsəli, əlixanlı, qarabulaqlı, qarահəsən-

li, rəiyyətli, tatarlı, bulaqarlı, didvarlı, ələkbərli, kərəmpa və başqa oymaqları vardı. Kəngərli eli Naxçıvanda müstəqil xanlıq qurmuşdu.

Kəngərli eli Rusiyada da tanınırdı. Rusiya generalı Yermolov Naxçıvana 1816-cı ildə səfər edərkən bilir və hey-rətlənir: Nadir bəydən sonra Naxçıvanın hakimi düz üç əsr Kəngərli elinin nümayəndələri olub. Bunu bəzi rus alimləri də öz əsərlərində qeyd edirlər.

İndi isə keçək bu çinarın budaqlarına. Axı budaqları ol-mayan və ya bilinməyən çinar payızda geyimini soyunan çinardan daha pis görünür və acı təsir bağışlayır. Biz isə bu əzəmətli çinarın budaqlarını əzbər bilməliyik.

1. Azərbaycanın görkəmli və dahi dramaturqu, yazıçısı Mirzə Cəlil "Ölülər" pyesini bu adama həsr edib.

Bu adamın adı İsgəndər bəy deyil... Bu qəhrəmanımızın adı Paşa Sultanovdur. Bu adamın haqqında sən demə, filo-logiya elmləri doktoru, professor, əmim Asif Rüstəmli də araşdırma aparmışdır. Mən çox sevindim. Tez oxumaq istə-dim. İndi isə oxuduqlarımdan yadımda qalanları yazıram ki, həmin məlumatlar ilk olaraq hörmətli akademikimiz İsa Həbibbəylinin və professor Asif Rüstəmlinin birgə yazdıq-ları «Ədəbiyyatşünaslıq elminin məbədi» (2018, 484 səh.) kitabında Asif Rüstəmli tərəfindən araşdırılıb. Qeyd etdik-lərimi də müəllifdən icazəsi alındıqdan sonra ona istinadən yazıram.

Ədəbiyyat İnstitutunun repressiya dönməndə Azərba-y-can dili şöbəsinin kiçik elmi işçisi vəzifəsində çalışan Paşa

Sultanovun xidmətləri barədə bir neçə cümlə məlumat üçün yer ayrılmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

Paşa Ələkbər oğlu Sultanov 1868-ci ildə Naxçıvanda məmur ailəsində anadan olub. 1887-ci ildə Gəncə Klas-sik Gimnaziyasını gümüş medalla bitirib. Qafqaz təqaüdü alıb və Odessa Universitetinin Hüquq Fakültəsində təhsil alıb. 1891-ci ildə oranı bitirib. Gəncə-də və Şimali Qafqazda məhkəmə sistemində çalışıb. Yekaterino-dar Dairə Məhkəməsinin mülki bölməsinin üzvü vəzifəsində də yüksəlib və bu vəzifədən 1918-ci ildə təqaüdə çıxıb. 1918-19-cu illərdə Rostov şəhərinin notariu-su olub. Lakin azadlığı əlindən alınıb və 16 fevral 1920-ci ildə Gürcüstan Menşevik Hakimiyyəti tərəfindən Sovetlərin nümayəndə-si kimi həbs edilib. Günahsız Paşa Sultanov Kutaisi və Ba-tumi türmələrində saxlanılıb. Gürcüstan Sovetlər tərəfindən işğal olunduqdan sonra 19 mart 1920-ci ildə o da həbsdən azad olunub. Yəni Paşa bəyi Sovetlər qurtarıb. Hələ üç ay Gürcüstanda qalıb. Sonra 1920-ci il sentyabrın 20-si Bakıya gəlib və Batum konsulluğunun katibi, sonra konsulu olub. 1921-ci ilin dekabrında konsulluq ləğv edilib. 1922-ci ilin yanvarından 10 aprelinə qədər Bakı şəhərinin Xalq notariu-

Hüquqşünas və dilçi Paşa Sultanov

su olub, 10 aprel 1922-ci il - 4 sentyabr 1928-ci illərdə Dövlət Notarial kontorunun müdiri olub. Yəni dövlətin notarial işinə nəzarət edib. 17 sentyabr 1928-ci ildə ikinci dəfə əmək əlili olaraq təqaüdə çıxıb. Lakin dözə bilməyib və işləmək istəyib. 1920-ci ilin axırları Mikrobiologiya və Gigiyena İnstitutunda çalışıb. Maraqlıdır, hüquq ixtisaslı olduğu halda Mikrobiologiya işində çalışıb. 1932-ci il 15 sentyabr - 1933-cü il fevral tarixlərində Az. DETİ-də elmi işçi, 1933-cü ilin fevralından isə akademiya sistemində və dilçilik sahəsində çalışıb. O, türkcə-rusca lüğət tərtib edib və həmin lüğət sayəsində bir çox adam rus dilini öyrənib. Türk-rus dilləri də orada müqayisə olunur.

Paşa Sultanov təkcə hüquqşünas və mikrobioloq deyildi. O, həm də təkcə rus dilini bilmirdi və türk-rus lüğəti tərtib etməyi də sadəcə onun rus dilini bilməyinə işarə deyildi. O, poliqlot idi, dilçi idi, çox dil bilirdi. Fransız, fars, latın dilini, hətta qədim yunan əlifbasını və dilini belə lüğət vasitəsilə bilirdi. Belə bir azərbaycanlı poliqlot var idi ki, indi çoxu onu tanımır.

«Bakinskiy raboçiy» qəzetinin xarici şöbəsinin müdiri Yevgeni Lavrov Paşa Sultanovu və naxçıvanlıları çox yaxşı tanıyırdı. Hüseyn Cavidin qardaşı Əlirza Rasizadə Lavrovla çalışmışdı. Lavrov bu barədə belə yazırdı:

“1921-ci ildə Batumidə Azərbaycan Xarici İşlər Komissarlığının (indiki Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin) İnformasiya şöbəsinin müdirliyində oldum və o vaxt konsul olan Paşa Sultanov ilə görüşdüm. Şahidi

olduqlarıma əsasən deyə bilərəm ki, Sultanov işgüzar əhval-ruhiyyədə, dövlət mənafehinin müdafiəçisi kimi mənə güclü təəssürat yaratdı. Çox çətin şəraitdə, bir dilim çörəyə ehtiyacı olduğu zamanda Sultanov dövlətin hər qəpiyinin keşiyində dayanırdı. Yadımdadır, paltar və ayaqqabısı köhnə idi, hətta evdən işə getməyə çətinlik çəkirdi. Mən Bakıya qayıdanda bu barədə Komissarlığa məlumat verdim. Mənim təklifim hörmətlə qarşılandı. Şəraitin çətinliyinə baxmayaraq Konsulluğun fəaliyyətində nizam-intizam gördüm.” (Yevgeniy Lavrov)

Sultanovun həmkarı, dilçi Qulam Bağırzadənin məlumatında qeyd olunur ki, “Sultanov 1 fevral 1933-cü ildən 9 oktyabr 1936-cı ilədək Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda 1-ci dərəcəli elmi işçi olmuşdur. Hazırda Rusca-türkcə coğrafiya terminləri lüğəti üzərində işləyir. O, hətta musiqi və coğrafiya elmi sahələrinə aid terminlərin toplanmasına böyük vaxt sərf edib.”

Əməyinin 3-cü başlanğıcında olan, 1-ci elmi şəxs Paşa Sultanov çox əmək sərf etdi, çox uğurlar qazandı, lakin 1937-ci il adlı qanlı-qadalı zamanlarda o, işindən azad olumasını özü istədi və buna aid bir ərizə də yazdı. Bəlkə də onu güllələyəcəkdilər, bəlkə də yox. Lakin o, xəstəliyi ilə əlaqədar ərizə yazmışdı.

İstinad bu qədər idi. Lakin mən Asif əmimin ondan sonrakı dediklərini yazmaq istəyirəm. Birinci mən Paşa Sultanovun Mirzə Cəlilin «Ölülər» əsərində Kefli İsgəndərin prototipi olduğunu dedim.

Haşiyə: Asif əmim dedi ki: - Sevindik, o, prototipdir, lakin yarımprototipdir. Yəni o, Kefli İsgəndər obrazının tam prototipi deyil. Kefli İsgəndərin digər prototipi də var. O, indiki Ağcabədi rayonunun Hüsülü kəndindən idi. Mirzə Cəlil həyat yoldaşı Həmidə xanım ilə birlikdə Ağcabədinin Kəhrizli kəndində yaşayarkən Hüsülədəki həmin İsgəndər Hacı Məhəmməd Həsən oğlu ilə dəfələrlə görüşmüşdür. İsgəndər savadlı şəxs olub, əkib-becərdiyi üzüm sahələrinin məhsulundan şərab hazırlayıb içirmiş. Bu hal müsəlman əhali arasında birmənalı qarşılanmırdı. Çox vaxt sərxoş olduğu üçün ona xalq arasında Kefli İsgəndər də deyirmişlər. Əmimdən eşitdiyimə görə, hətta hüsülülü kefli İsgəndər Mirzə Cəlilin həyat yoldaşı Həmidə xanımın qohumu olub. Hüsülü kəndinin 1886-cı il əhalinin siyahıyaalınmasında İsgəndər Hacı Məhəmməd Həsən oğlunun 32 yaşı var idi.

C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərindəki Hacı Mir Bağır ağa, Hacı Həsən ağa və onun oğlu Kefli İsgəndər Hüsülü kəndinin sakinləri idi və tarixi şəxsiyyətlər olublar.

... Kəngərli elinin Paşa Sultanov kimi dəyərli ziyalılarını unudulmamalı, alimlərimiz tərəfindən araşdırılaraq gənc nəslə çatdırılmalıdır. Paşa Sultanovu hamı tanımalı və yaşıatmalıdır.

2. Sədrəddin xan Ustaclı - Astrabad bəylərbəyi olub. Düz 11 il. Bu onun sübutudur ki, Naxçıvana köçməmişdən əvvəl Astrabadda da Kəngərlilər yaşamışdır.

3. Naxçıvanskilər – Cəmşid Naxçıvanski – mən Naxçıvanskiləri ayrıca yazmaq istəmədim, çünki onlar Kəngərli

elinə mənsubdurlar. Əgər Kəngərli elinə mənsubdurlarsa, niyə onların da adlarını çəkməyim?!

Naxçıvanskilər də Kəngərlilər kimi tanınmış şəcərə olub və hətta Kəngərli ailəsinə mənsubluqdan çıxaraq öz ailələrini tanıdıb və yaşadıblar. Cəmşid Naxçıvanski 10 avqust 1895-ci ildə Naxçıvan şəhərində general Hüseyn xan Naxçıvanskiyə qardaşı, istefada olan rotmistr (kapitan) Cəfərqulu xan Naxçıvanskiyə ailəsində anadan olmuşdur. 1915-ci ildə Ukrayna-

Cəmşid Naxçıvanski

da hərbi təhsilini aldıqdan sonra hərbi xidmətə başlayır. Ştaps-rotmistr (qərargah kapitanı) rütbəsinə layiq görülmüşdür. Cəmşid Naxçıvanski hərbi şücaətinə görə 1917-ci il 15 apreldə «Müqəddəs Anna ordeni»nin 3-cü dərəcəsi, həmin ilin 22 avqustunda isə «Müqəddəs Georgi ordeni»nin 4-cü dərəcəsi ilə mükafatlandırılmışdır. Cənub-Qərb cəbhəsi dağıdıldıqdan sonra ştaps-rotmistr Cəmşid Naxçıvanski başçılıq etdiyi süvari alayı ilə birgə Azərbaycana qayıtmışdır. 15 sentyabrda Türk-Osmanlı qardaşlarımızın qoşunları və Azərbaycan Əlahiddə Korpusu ilə birgə Bakının daşnak ermənilərdən ibarət olan və ingilislərə arxalanan “Sentrokaspi Diktaturası”qüvvələrindən təmizlənməsində iştirak etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda Cəmşid Naxçıvanski

inamla vuruşmuşdur. Səmədbəy Mehmandarovun 24 mart 1920-ci il tarixli əmri ilə I süvari tatar alayının komandiri, podpolkovnik Cəmşid Naxçıvanski II Qarabağ süvari alayının komandiri təyin edilmişdir. O, həm də jurnalist olaraq fəaliyyət göstərmişdir. «Hərbi bilik» qəzetində baş redaktor olub. Fəhlə-Kəndli Qızıl Ordusunda kütləvi repressiyaların başladığı bir dövrdə Cəmşid Naxçıvanski 20 may 1938-ci ildə antisovet təşkilatın işində iştirakda günahlandırılaraq üçüncü dəfə həbs edilmişdir. 26 avqust 1938-ci ildə Lefortova zindanında SSRİ Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının sədri Vasili Vasilyeviç Ulrixin sədrliyi ilə keçirilən səyyar məhkəmə iclasında o, Sovet hökumətinin devrilməsi məqsədilə sui-qəsdə iştirakda və casusluqda günahkar hesab edildi. Əmlakı müsadirə edilməklə o, güllələnmə cəzasına məhkum olundu və hökm dərhal icra edilməli idi. Elə həmin gün Cəmşid Naxçıvanski güllələndi. O, Moskvadan 26 km aralıda Kaluqa şosesi yaxınlığında sabiq xalq komissarı Henrix Yaqodanın keçmiş «daça»sında, «Kommunarka» adlanan gizli obyekt adı ilə tanınan, Stalin repressiyasının bir çox qurbanlarının uyuduğu qardaşlıq məzarlığında dəfn olundu.

4. Qönçəbəyim - şairə. Xanəli Kərimli və Ceyhun Orucəliyev kimi Qönçəbəyim və Cəmşid Naxçıvanski söz və qanın qovuşuğunda idilər. Şahzadə İbrahim dastanındakı Bəyim dilindən söylənilən şeirlərin bir qismi Qönçəbəyimindir.

5. Vikipediya qeyd olunanlara istinad edərək yazıram:

«Məmmədqulu bəy Kəngərlinski 1864-cü ildə Naxçıvan şəhərində doğulmuşdu. İlk təlim-tərbiyəsini atasından, ibtidai təhsilini isə xüsusi müəllimdən almışdır. O zaman təbii məktəb olan ev tərbiyəsini lazımınca qurtarıb, xaricdə oxuyacaq yaşa çatan vaxt atasının oxuduğu yerə daxil olaraq Tiflis hərbi məktəbinə - kadetlər korpusuna daxil olur. Sonra təhsilini davam etdirmək üçün Sankt-Peterburq hərbi Mixaylovski ali topçu məktəbinə daxil olur. Burada 1882-ci ildə unter-zabit rütbəsinə yüksəlir.

Xeyli vaxt zabitlik rütbəsində olub millətə, dövlətə, vətənə hüsnü-rəğbətlə xidmət göstərir. İlahi istedadı və insani ləyaqəti sayəsində hamının hörmətini qazanırdı. Bacarıq və qabiliyyətinə görə ştabs-kapitan mənəsinə keçirildi. Millət və vətənə bir an xidmətdən geri qalmadı. 1893-cü ilə qədər əsgəri qulluqda xidmət etdi. Dövlət və vətənə bayraq və qılıncla göstərdiyi xidmətlərini bir az da elm və qələm ilə göstərmək fikrinə düşdü.

Ştabs-kapitan rütbəsində olarkən istefa verib vətənə qayıdıb. Bir-iki il vətənində, doğulduğu yerdə - Naxçıvanda qaldıqdan sonra İrəvan şəhərinə gedib. Canından əziz sevdii millətini görüb, ən çox nələrə möhtac olduğunu öyrənib. Bilib ki, İrəvan quberniyasının müsəlmanları dilsizlikdən, elmsizlikdən, dövlətin, qanuni hökumət məmurlarının hüquqlarını bilmədiklərindən hər an bir müsibətdən digər bəlaya düşər olurlar. Bilib ki, ən əvvəl bacarıqlı bir vəkil olub, millətə xidmətə buradan başlamaq lazımdır. Bu arzu ilə bütün qüdrət, bacarıq və qabiliyyətini sərf edib vəkillik

imtahanına hazırlaşmış. Az vaxt içində qanuni şəkildə vəkillik ixtiyarını alıb. Bir az əvvəl nə cür mükəmməl bir topçu zabiti idisə də, indi də bacarıqlı, məharətli bir vəkil oldu. Demək ki, qılınc ilə qələmi birləşdirdi. Fəzl və qeyrəti, sidq və nəcabəti sayəsində az vaxtda çox şöhrət qazandı. Peterburqdakı adlı-sanlı vəkillərə müraciət edəcək adamlar mərhumun qüdrətli nitqindən, hüquqi məlumatından istifadə etməyə başladılar. İş və iqtidar söz, vəd olaraq qalmadı. Tez bir vaxtda əməklə meydana çıxdı. Böyük şəhid İrəvanda şöhrətli, diplomlu böyük-böyük vəkillərin qarşısında öhdəsinə götürdüyü böyük və çətin işləri həmişə müvəffəqiyyətlə həll edirdi. Fəzl və bacarığına əlavə edilən alicənablığı, millətpərvərliyi, rəhmdilliliyi mərhumun adına hər kəsin ürəyində yer ayırdı. Bir çox vəkillər kimi pula, dövlətə əsla tamah salmayıb öz mənən və cismən nəcib və nəcibzadə olduğunu bürüzə verdi. Könlü tox, niyyəti ali, ümidi böyük, fikri geniş idi. Nitqinin gücündə, ağıl və kamalda nə mərtəbə nümunəyə layiq qeyrətlilikdə o dərəcə təqdirəlayiq idi. Hər gün evinə bir çox fəqir, yoxsul müsəlmanlar gəlib ərz-hallarını pulsuz yazdırardılar, dərdlərinə pulsuz dərman alardılar. Bu qədər məşğuliyyəti olsa da camaatın elə bir işi olmazdı ki, mərhum həmin işin mərkəzində olmasın. Bu səbəb ilədir ki, ülvi məqsədli şəhid belə ciddi, əhəmiyyətli bir xidmətdə məşğul ola-ola millət övladlarının tərbiyə və təhsilini əsla yaddan çıxarmazdı. Millətin salamatlığını və tərəqqisini düşünür, birinci qapı, on birinci vasitə zamanının tələbinə görə açılacaq məktəb olduğunu bilirdi. Axırda

vəkillik işinin ağırlığına baxmayaraq Qafqazda birinci dəfə müsəlman «Leyli» məktəbi - pansion açdı. Zabitliyi, vəkilliyi ilə bərabər pedaqoq silkinə də girdi. Ömrünü müəllimlikdə çürüdüb Qafqazın bu qədər böyük şəhərlərində bir müsəlman pansionu açma bilməyən müəllimlərə ən yaxşı bir nümunə oldu. Pansionunu az bir vaxtda tərəqqi dərəcəsinin ən üst mərtəbəsinə çıxardı. Günlərinin bütün saatlarını gah vəkillikdə, gah məktəb müfəttişliyində, gah da millət müşavirəliyində keçirərdi. Axırda həmin ilin mart ayında İrəvan müsəlmanlarına vəkalətən Peterburqa getməyi lazım bildi. Bu əhəmiyyətli və bu böyük iş qeyrətli və bilikli bir ağıl sahibinə möhtac olduğundan o mərhuma həvalə olunması üçün qərar verildi. Bu xüsusda elə bir şəxs gərək idi ki, bu nazik və məsulliyətli işi öhdəsinə götürüb vəzifəsini layiqi ilə ifa edə idi. İranlılara bu barədə əsla zəhmət olmadı. Zira gözlərinin qabağında dağ kimi səbatlı, aslan kimi cəsur, Xızır kimi sirlər açan, həqiqət kimi zəhmətkeş Məhəmmədqulu bəy var idi. Mərhum ümumi camaatın ittifaq və seçkisi ilə bir neçə yoldaşla Peterburqa getdi. Millətin hər növ ehtiyacını şəxsən kərəmətli canişin qraf Voronsov cənabına söyləyib, daxiliyyə vəzifəsinə ərz-hal etdi. Biçərə millətin hüququnu hökumət idarələrində mühafizəyə ixtiyar sahibi olmaq üçün dili və qələmi ilə çalışdı. Məqsədi hər halda müsəlmanların hüququnu başqa qonşuları və ermənilərlə bərabər səviyyədə etmək idi. Mərhumun ali xahişi məhz Qafqaziyada təkcə rəhbərlik və böyüklük edən ermənilərə xoş gəlmədi. Ölüm kağızları yazdılar. Öldürmək, şəhid et-

mək xəyalına düşdülər. Mərhumu Peterburqdan gələndən sonra gözləyirdilər ki, hər tövr olsa öldürsünlər. Mərhum işin bu cəhətini də başa düşmüşdü. Lakin bir neçə araqarışdıran erməninin divar dalına girib alçaqlar kimi onu öldürəcəklərindən qorxmadı. Bu işləri bilə-bilə yenə vəkilliyini, məktəbini davam etmək istədi. Lakin bir kimsədən kömək, dadına çatan görmədi. Axırda çarəsiz məktəbi bağladı, vəkilliyi də boşladı. Parisə getməyə, oradan millətə özge yolda xidmət etməyə məcbur oldu. O millət aşıqı, o qeyrət sahibi istərdi ki, bacısı oğlu Heydəri və başqalarını Parisə aparmaqda qafqazlılara bir təlim-tərbiyə qapısı da açsın. İstərdi ki, Qafqazdan ora tələbə getməyinə vasitə olub bir dairə içində sığınub qalan müsəlmanlara elm və hünər mənbəyi olan Fransa dövlətinin paytaxtı Paris şəhərini tanıtdırsın. Elə bu fikirlərlə də avqustun 25-də İrəvanı tərk edib Tiflisə getdi. Orada lazımı işlərini görüb bacısı oğlu Heydər ağa ilə Batuma yollandı ki, gəmi ilə Parisə getsin. Batumda gəmi biletini alıb bir saat sonra yola düşməsinə intizar oldu. Bu arada dostlarına açıq məktub yazmaq istədi. Bir dükandan bir qədər açıq məktub alıb bəzi dostlarına aşağıdakı məzmununda kağızlar yazdı: “Batumdayıq. Bilet aldığımız. Bir saat sonra firəng gəmisinə minib Parisə yollanırıq. Vətənim, millətim heç vaxt yadımdan çıxmıyacaqdır. Xidmət məkan və yer ilə deyil, insanın özüylədir...” Bu axırıncı məktubunu poçt qutusunda buraxıb oradan yemək yeməyə gedəcəkdə ki, terrorçu erməni komitəsi tərəfindən göndərilmiş üç nəfər alçaq erməni gizləndikləri divarın

dalından çıxıb qəflətən o millət fədakarını xəncərlə parça-parça doğrayıb qaçdılar. Yüz illərlə İrəvan quberniyasının təkə yetirdiyi, qafqazlıların fəxr edəcəyi bu qeyrət mücəssəməsi hələ 41 yaşında ikən bir neçə erməni terrorçunun xəncəri ilə doğrandı. Cənnətlik şəhidin mübarək bədəni iki gün Batumda qaldıqdan sonra sentyabrın 1-də Batum müsəlmanlarının, İran konsulunun və başqa bəyazdələrin iştirakı və bacısı oğlu Heydərin müşayiəti ilə Tiflisə göndərildi. Tiflis camaatı mərhumun cənazəsini çox böyük ehtiramla təntənəli surətdə vağzalda qarşıladılar. Oradan böyük dəstə ilə məscidə aparıb sentyabrın 2-də öz doğma bacısının yanında torpağa və əbədi mənzilə təslim etdilər. Məmmədqulu bəy Səkinə xanım Məşədi Məmmədqulu qızı ilə ailə həyatı qurmuşdu.

Bu yazıdakı məlumatların, deyə bilərəm ki, hamısı viki-pediya faydalanma yolu ilə əldə edilmişdir.

Mən də Bəhrüz Kəngərli haqqında bu kitabda düşüncələrimi yazmışam, istəyənlər oxuya bilərlər:

Cəmşid ilə Qönçəbəyim bütünleşib qovuşuqda,
Məmmədqulunu öldürdü ermənilər qarışıqda.
Haqq, ədalət sevən hər kəs Paşalara rəhmət dilər,
Xalqı üçün mərd yaşayan insanlara cənnət dilər.
Sağlam ruhlu Kəngərlilər düşmənlərdən öc alacaq,
Vətəninə sevən cəsur Ustaclılar ucalacaq.
Sevindiyəm, mən sevirəm anam, ulu Naxçıvanı,
Onun şöhrət-şanı üçün başlamışam bu dastanı...

31.08.2019.

RASİZADƏLƏR VƏ SİLİKON VADİSİ

Onlar vaxtsız gediblər, vaxtsız getməsəydilər, nələr yara-da bilərdilər, ancaq onların yaşamaları da önəmlidir - 20 il, 40 il, 59 il... Əsas odur ki, onlar bu illərdə nə ediblər, nələr öyrədiblər, necə ad-san qazanıblar, necə soylarını ucaldıblar?. Mənim fikrimcə, hər hansı bir turistə Naxçıvan desəniz, o, sizə ən azı Rasizada deyə cavab verəcəkdir. Çünki bu soyun kökləri Amerikanın elm, mədəniyyət beşiyi - Silikon vadisinə qədər gedib çatmışdır. Onlar sübut etmişlər ki, mövhumat diyarından çıxan Silikon vadisinə çata bilər. Əsas odur ki, həmin soyun kökü sağlam olsun, bəlkə, kök sağlam olmadı, həmin şəxs nəinki Silikona, heç öz kəndlərinin kənarına da gedib çata bilməzdi. Şükür ki, Rasizadələrin kökü sağlam olub, onlar Azərbaycan, Naxçıvan və Rasizadə adını dünyaya duyurmağı bacardılar. Kök sağlamdır, çünki, həmin kökün sağlam geni var. Gəndən gələn bacarıqlar, qabiliyyətlər və duyğular görün kökü necə sağlam çıxarır, həm də uzaq Amerikaya aparır. Silikon vadisinə gələn bir şəxs o zaman görəcək həmin Rasizadəni və deyəcək ki, siz Naxçıvandırsınız. Mən bilirəm ki, o da fəxr edəcək. Fəxr edəcək ki, Rasizadə adını bir vaxtlar Soyuq müharibədə rəqibi olduğumuz Amerikaya bildirmişik. Bildirəcəyik də. İstanbulda hər kim ki Kızılkayalara rast gələcək, deyəcək, suyunuz şirin gəlir, bəlkə də siz Azərbaycan türküsiniz. Sonra isə ağına gələcək və deyəcək ki, siz Rasizadələrdənsiniz. O, fəxr edə-

cək və deyəcək ki, nə yaxşı ki, dünyada səsimiz var bizim! - Rasizadələrin!

Və yenə Ankarada Türkiyə millət vəkili bir Azərbaycan türkündən hansı məlumatı bilirsiniz deyə soruşacaqdır. O, bir misra deyəcək: «İblis! O böyük ad nə qədər calibi-hey-rət!» Sonra həmin soruşan söz kəsmədən fikirləşəcək ki, bu şeir Cavidin - Şərfin Şekspirinindir, həmin Şekspir isə Rasizadədir, naxçıvanlı, Azərbaycan türküdür. Həmin Azərbaycan türkü sevinməlidir, Azərbaycan türküdür və sevinir də. Deyir ki, nə yaxşı ki, Rasizadələr var, onlar öz soylarının şərəfini qorudular, Azərbaycanı sevdilər və tanıtdılar...

Çox uzaqlara getmədən, ən yaxşısı, mən Rasizadələr haqqında yazmağa başlayım.

Cavidin «Nənəsim» deyə sevdiyi qızı Turan xanım deyər-di ki, biz Şahtaxılıyıq. Şahtaxılı Molla Abdulla burada böyük soy yaratmaq fikrindəydi, necə deyərlər, boy boylay-ıb, soy soylamaq fikrindəydi. Bu soyun kökünün uzaqlara dayanmasını, bu soyu bütün dünyanın tanımasını istəyirdi. Lakin bunu necə edəcəyini bilmirdi. Belə cəhalətli Şərfdə, kökünün Amerikaya dayanmasını istəyən bir soy əcdadı... Bilirsinizmi necə çətin bir işdir?! O bacara bilərdi (bacardı da, o, kökü Silikon vadisinə dayanan bir soyun əcdadı olma-ğı bacardı). Onun ümidi var idi, lakin bu ümidi dəfn edən cəhalət qoxuyan torpaq idi. Məscid həmənlə məscidmi? Araya soxulub molla, xristianlarda da keşiş. Quranın ilk tövsiyəsi «Oxumaq, öyrənmək» idisə, müsəlmanlar oxumurdular, öyrənmirdilər, öyrətmirdilər, danırdılar bu kəlamı, danırdılar,

eşitmək istəmirdilər. İndi belə halda de ki, köküm Amerikaya dayansın, bir soyluyam, lakin görəcəksən ki, heç qonşu kənd də tanımır. Onun ağılında bu vəlvələlər, bu düşüncələr boy boylayırdı, soy soylayırdı. Dəli olacaqdı az qala. Soyunun hər bir adamını öldürəcəkdilər, sonra şaxsey-vaxsey, vaxsey-şaxsey... Dəli olacaqdı az qala. Bu millətlə, bu tarixlə.

Lakin ümidi də var idi, dəli olmanın, mövhumatçılığın zamanı deyildi. Zamanı idi, lakin Abdulla üçün deyildi. O, «oxu, öyrən» kəlamını danmayacaqdı...

Başladı addımlara yavaş-yavaş, ağır-ağır. Şahtaxtidən Naxçıvanın mərkəzinə köçdü, bir il keçmədi, ata olacağı xəbərini bildi və... Ümidi yüksəkliklərdən ona əl çaldı... Ümidi boyladı Amerikadan, Bakıdan baxdı ona, onun evinə, hamilə həyat yoldaşına...

...Qucağına aldı körpəsini, sonra ikincisini, sonra üçüncüsünü... Düz altı il çəkdi soyun budaqlarının doğulub böyüməsi. Sonuncu budağın doğuşu zamanı ortancılın iki, birincinin altı yaşı var idi. Hamıdan çox birinci - Məhəmməd sevinirdi. Ağılı da kəsirdi, ona görə Hüseyin doğulmasından daha çox sevinirdi. Hüseyin doğularkən onun dörd yaşı var idi. O vaxt onun ağılı çox da kəsmirdi, lakin indi o, ağılı kəsən uşaq idi, körpəni əlindən buraxmırdı.

Məhəmməd və Hüseyin atalarının yanına qaçdılar, Molla Abdulla eyvanda hamının görəcəyi şəkildə uşağını qolları arasına alaraq, sanki balaca aslan tutmuş kimi hamıya göstərdi. Hamı ona baxırdı. Ümidi də yenə Amerikadan ona əl çalırdı. O, ümidə baxdıqca coşdu, axırda qışqırdı:

- Ay camaat, Babəyə oxşayan Buğday doğulub, baxın, Aslan doğulub, Şah Aslanın Şahənşah Aslanı doğulub! Boy boylayacağam, soy soylayacağam. Bu uşaq mənim boyumu boylandıracaq, soyumu soylandıracaq övladlarımdandır! Bu, uşaq deyil, bu, kişidir, aslandı, nərdi. Baxın o təpəyə, ora Amerikadır, ordan əl çalır mənə ümidim. Silikon vadisindən əl çalır mənə.

- Qağa, Sulukon nəmənə şeydir?..

- Nəmənədir, nəmənədir, Qasım... O, mənim ümidimdir. O, məni dünyaya tanıdacaqdır. Bir əcnəbi bu Məhəmməddən dini öyrənəcək, bir əcnəbi bu Hüseyindən şeiri - sözü öyrənəcək, Bu... Bu... Bu Əlirzadan isə əsl dövlət xadimi olacaq... Hamı onun tabeliyində işləyəcək, Bani (birinci) olacaq, sani (ikinci) olacaq, əl-səlis (üçüncü) olmayacaq. Bu Əlirza mənim körpəmdir. Bu gündən adını mən verdim, bəxtini Allah versin... Allah versin... Bax, Əlirza, sevincdən dəli olub atan... Bax bir, o təpəyə bax, o ümidə bax... Tanrı sənə ömrünü çox versin... Tanrı sənə bəxtini versin... Tanrı versin... Allah versin...

Lakin duası qəbul olmadı Molla Abdullanın... Duası qəbul olmaz hamının... Lakin o, qərarlı idi. Bu Əlirza çox yaşayacaq, - deyirdi. Lakin heç 40 yaşını da görmədi Əlirza... Əlirza Rasizadə Bakının ucqar yerinə ezam olunmuşdu. Burada iqtisadi işlər aparacaqdı... Lakin dağ çayından keçdi. Çay daşan dönəmində idi. Ona görə də Əlirza ona tab gətirə bilmədi... Yıxıldı, başı qayaya dəydi, ciyərinə su doldu və... 39 yaşında, 1923-cü ilin 30 noyabrında həyata gözlərini

əbədi yumdu. Eyni tədbiri Molla Abdullanın ruhu etdi. Xoş gəlmisən, - dedi və başladı tədbirinə. Əlirza bir şeyə də təəs-süflənirdi, hələ bir ayı tamam olan qardaşı qızı «Nənəsim»i - Turan Cavidı görmədiyinə görə...

Əlirza Rasizadə haqqında bir məlumat müəmmalı və qalmaqallıdır ki, rusdilli vikipediya Əlirza Rasizadənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti stenoqrafçısı, tanınmış fotoların fotoqrafı olduğu haqqında məlumata rast gəlinə də, filologiya elmləri doktoru, professor Asif Rüstəmli özündə AXC-yə aid dəftərçə olduğunu, orada AXC-də işləyənlərlə bir yerdə stenoqrafçıları da yazıb. Həmin adların içərisində Hüseyn Sadıqın, Cəfər Cabbarlının, Əbdül Vahab Yurdseverin adlarını gördüyünü, lakin Əlirza Rasizadənin adını görmədiyini qeyd edir.

Əlirza Rasizadə Üzeyir Hacıbəyli və Nəriman Nərimanov ilə bərabər Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. Üzeyir Hacıbəylinin də Rasizadələrlə tanışlığı Əlirza Rasizadə və Ərtoğrul Cavidin sayəsində olmuşdur. Onun mənəvi və həqiqi müəllimi görkəmli şair, dramaturq, pedaqoq Mirzə Cəlil olmuşdur. Sonra o da satira yolunu tutmuş və «Zənbür»

İctimai xadim Əlirza
Rasizadə

(1918-1920), «Kommunist» (1920-1923), «Kaspi» (1905-1911), «Zarya Vostoka» (1922-1923), «Azərbaycan» (1918-1920), «Molla Nəsrəddin» (1906-1914), «Baraban» (1912-13), «Kafkazskaya kopeyka» (1910-16), «Znamya Truda» (1917-19), «Bakinskiy Raboçiy» (1917-1923), «Məşəl» (1919-20) və sair kimi qəzet və jurnallarda «Kantor» ləqəbi ilə yazılar yazmışdır. «Kantor» ləqəbini Əlirza bəy təsadüfən götürməmişdir. Kantor «Rasi» sözünün mənası ilə bağlıdır. Belə bilinir ki, ilk dəfə «Kaspi» qəzetində, sonuncu dəfə isə «Bakinskiy Raboçiy» qəzetində çalışıb. İlk Molla Nəsrəddinçi olub. Təsadüfi deyil ki, Mirzə Cəlil onun ustası olub və o da, Mirzə Cəlil də Qoridə oxuyub. Mirzə Cəlil Əlirzanın ailəsinə baxıb və «Anamın kitabı»nı yazıb. Yəni, elə bil Əlirzanın bütün həyatı Mirzə Cəlillə əlaqəlidir.

Qeyd etdim ki, o, «Kantor» ləqəbi ilə satirik felyetonlar yazıb. Rasi «uzun oxuyan» deməkdirsə, kantor «kilsədə uzun oxuyan» deməkdir. O vaxtlar isə Kantor tanınırdı. Hamı işini ora verirdi, süründürməçilikdən sonra iş ləğv edilirdi. Hətta Cəfər Cabbarlı da bu barədə «Kantorçularımız» şeirini yazıb. Bu şeirin kantorçularla bərabər Əlirza Rasizadəyə həsr olunub-olunmadığı isə naməlum olaraq qalır.

Əlirza Rasizadə satira silahından bərk yapışırdı. O, «Ağ adamın yükü» adlı satirik sözündən istifadə edirdi. «Ağ adam» maarifçilər, «yük» isə baş yaranlar idi. Əlirza atasının yolunu gedirdi, mövhumatı lənətləyirdi. Lakin buna baş qoşan yox idi. Kimə deyirdin, elə bil daşa deyirdin.

Əlirza təhsili mütləq öyrətmək istəyirdi, o, inanırdı. İna-

nırdı ki, mütləq elə bir dövr, zaman olacaq ki, hamı təhsilə maraq göstərəcək. Başyarmanı, sinədöyməni heç kəs görməyəcək. Amma biz keçdik 1915-ci ilə. Mühəribənin ən qanlı-qadalı vaxtlarına. O zaman isə Əlirzanın ailəsində bayram idi, böyük bayram. Çünki 30 yaşlı Əlirza 15 yaşlı Səkinə Məmmədova ilə evlənirdi. Böyük toy idi... Lakin Səkinə bilmirdi ki, 23 yaşında necə bir hadisə ilə üzləşəcək... Hələ ki toy idi.

1916-cı ildə isə Abdullanın ruhunu qanadlandırıb uçura-
caq hadisə oldu. Rasizadə çinarının Silikon vadisinə yolu başlanırdı.

Əlirza Rasizadənin oğlu doğulmuşdu. O, oğlunu layiqli vətəndaş, rəhbər, nazir görmək istəyirdi. Elə də oldu.

Şamil Əlirza oğlu Rasizadə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı naziri oldu. O qədər tanınan oldu ki, ziyafətlərinə Müslüm Maqomayev, Niyazi Tağızadə gəlirdi. Onun kitabları da var və hal-hazırda Milli Kitabxanada saxlanılır. Əlirza Rasizadənin bir tərcüməsi də var Milli Kitabxanada, adı «Tomas Mordan Leninədək»dir.

O, «Müqəddəs Stanislav», Azərbaycanın Əmək Ordenu ilə təltif edilmişdi. Qırmızı Əmək Bayrağı Ordenini isə ölümündən sonra verilib. Hamısı da maarifləndirmə işlərinə görə.

Onun haqqında bir çox xatirələr yazılıb; Səməd ağa Ağamalıoğlu, Dadaş Bünyadzadə və başqa şəxsiyyətlər yazıb. Lakin mənim oxuduğum Vikipediyanın da səhvləri var. İngiltərənin arxivindən Bakını almaq istəyən ingilis generalı

Lionel Danstervilin “Danstervil” xatirəsinə elektron variantda baxdım. Axtar bölməsinə “Əlirza, Rasizadə, Naxçıvan” və sair sözlər yazdım, çox ələk-vələk etdikdən sonra Lionel Danstervilin Əlirza Rasizadəni tanımadığını və onun haqqında xatirəsində yazmadığı həqiqəti ilə tanış oldum. Vikipediya Əlirza Rasizadə məqaləsinin xatirələr bölməsində isə Lionel Danstervilin Əlirza Rasizadə haqqında kiçik də olsa bir xatirə yazdığı qeyd edilmişdir. Bu, səhvdir!

Əlirza Rasizadəni görməyən, vəfat etdiyi il doğulan, lakin yenə də onun haqqında eşidən, Şərqi Şekspirinin qızı Turan Cavid yazırdı ki, Əlirza Rasizadə qardaşı Hüseyin Cavid və onun həyat yoldaşı Mişkinaz Cavid ilk dəfə Bakıya apardıqdan sonra özü Naxçıvana qayıtdı. Naxçıvan MSSR-i qurdu. İlk iclasında iştirak etdi. Təhsil yolunda həmişə addımlayacağına and içdi və Naxrevkomun (Naxçıvan Revolyusion (İnqilab) Komitəsi) Maarif komissarı (indiki təhsil naziri) oldu. O, Azərbaycan komissarı olmasa da, Naxçıvanın oldu. O, öz doğulduğu torpaqda işləmək istəyirdi və işlədi də. Ölənə qədər.

Səməd ağa Ağamalıoğlunun, Dadaş Bünyadzadənin, Məmməd Səid Ordubadinin Əlirza Rasizadə haqqında yazdıqları isə mübahisəlidir.

Ondan sonra da Şamil Rasizadə onun yolunu davam etdirmək üçün meydana çıxırdı. Şamil Rasizadə atasız qalanda vur-tut 7 yaş var idi. Ağlı kəsəndən sonra düz 1 il görə bildi atasını. Onlar da Hüseyin Cavidin taleyini yaşadılar. Hüseyin Cavidin ailəsi Cavidə tez itirdi, onların Tumrus adlı körpələri

isə 1921-ci ildə doğuldu, 1924-cü ildə vəfat etdi. Əlirza Rasizadənin ailəsi isə Əlirzayı Caviddən də tez itirdi. Təsəvvür edin, evin bütün yükü 23 yaşlı dul ananın üzərinə düşür. Bir də ki, onlar da Tumrus kimi bir balanı, Cəmilə adlı bir körpəni elə Tumrus yaşda olarkən itirdilər. Lakin belə acı dolu ailənin anası Səkinə və Səkinənin ailəsi ona, Şamilə əsl ata-lıq edirdilər. Şamil belə vaxtda çətinliklərə tez sinə gərirdi.

Sonra Şamil böyüdü, oxudu, aqronom oldu. O, bir kəndin yox, bir ölkənin təsərrüfat komissarı olmaq istəyirdi. Azərbaycanın Ali Sovetinin üzvü oldu. Əvvəl komissarlıqda işlədi, sonra müxtəlif şöbələrin rəisi oldu. Axırda ona sədrdən əmr gəldi: Kənd Təsərrüfatı komissarı vəzifəsindən azad olunsun! Yeni Kənd Təsərrüfatı Komissarı isə Rasizadə Şamil Əlirza oğlu təyin edildi!

Şamil Rasizadə gənc deyildi, ailəli idi, gəncliyini komissar olmağa həsr etmişdi.

Onun sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Əcdadının, atasının amalını, arzusunu reallaşdırma bildi. Gözünü əmrin sonuncu cümləsindən çəkmirdi: Yeni Kənd Təsərrüfatı komissarı isə Rasizadə Şamil Əlirza oğlu!

Şamil bunu bayram bildi, öz

Şamil Rasizadə, 21 yanvar
1980-ci il

soyunun bayramı. Ruhları daha da şad etmək üçün böyük tanrıya dualar etdi.

Şamil Rasizadə Qarabağ atçılığını da bərpa etmişdi. Onun başlıca addımlarından ən əsası və ən tanınan əməli bu idi. O, Azərbaycanın oğlu idi - Qarabağın oğlu idi. Qarabağda doğulmasa da onu Qarabağla milli dəyərlər birləşdirirdi. O, atların olduğu meydançıqı izləyirdi. Orada bir at var idi ki, şahə qalxır, cövlan edirdi. Özünü tanıdırdı ki, polonu mənə baxdıqdan sonra yaradıblar. Sizin polo dediyiniz çövkəndir, çövkən. Onun gözü doldu atın Qarabağ atı olduğunu gördükdən sonra. Dedi ki, mütləq bu at tanınmalıdır, çoxaldılmalıdır. Bu at bir gün elə at olmalıdır ki, dünya stadionu bu ata baxmalıdır.

Şamil Rasizadə 1980-ci ildən ömrünün sonuna qədər durğunluq dönəmi yaşadı. Yorulmaz olduğu işindən təqaüdlə çıxdı. Dönəm iqtisadiyyat cəhətdən

Şamil Rasizadə doğmaları ilə

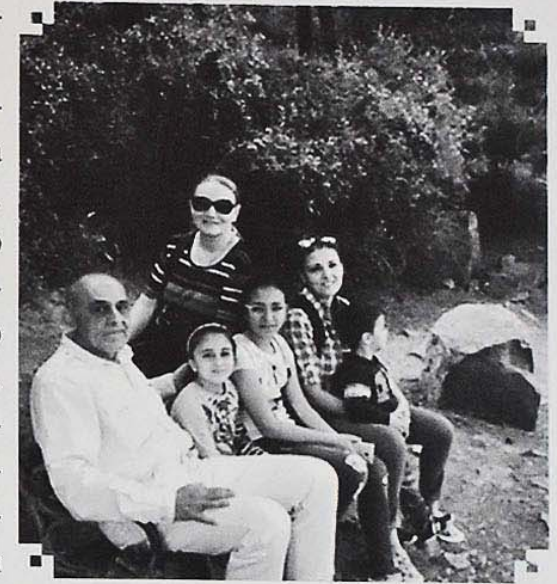
Şamil Rasizadənin «Xalqlar Dostluğu» ordeni alması münasibətilə keçirilən ziyafətdə, 1978-ci il

böhranlı dönmə olduğu üçün çox yoxsullaşdı, tez qocaldı. 1980-ci illər vəziyyəti yaxşı idi. O, “Azər nəşr”in təsərrüfat şöbəsində işləyirdi. Bir hadisəyə sarsıldıqdan sonra saçını lap tez ağardı. Yoldaşı Bilqeyis xanım 1981-ci ildə vəfat etdi. Mənim analıq hissəminə min dastan qoşmağa müvəffəq olacağım anası Səkinə xanım 1985-ci ildə vəfat etdi. Bu sarsıntılar ona mənəvi və psixoloji təsir edirdi. 1990-cı illərdə yoxsul oldu. Lakin əziyyətlə 1 yarım kürə ötəyə - Amerikaya gedən və orada oxuyan oğlu ona pul göndərdi. Və artıq Silikon vadisinə uzaq yol qalmırdı...

Şamil Rasizadə 1 iyul 1993-cü ildə vəfat etdi. Onun öyrətdikləri, işçiləri, əməlləri və ən əsası - yolu, həyatı vardı. Bu yolda addımlayan, onun şagirdləri olan və onun əməllə-

rinə dəyər verən də Rasizadədir.

Düz oxudunuz, Əlirza. Adı Əlidir, mən ona Əlirza demək istəyirəm. Şamil Rasizadə ilə Bilqeyis Rasizadə-Vəliyevanın 1947-ci ildə ilk övladları doğuldu. Onun adını Əli qoydu. Şamil artıq nəsil-dən-nəslə keçən bu rəvayət və həqiqət olan məlumatı bilirdi. Ona görə də oğlunu qaldırdı və hamıya göstərdi Qulunun etdiyi kimi.

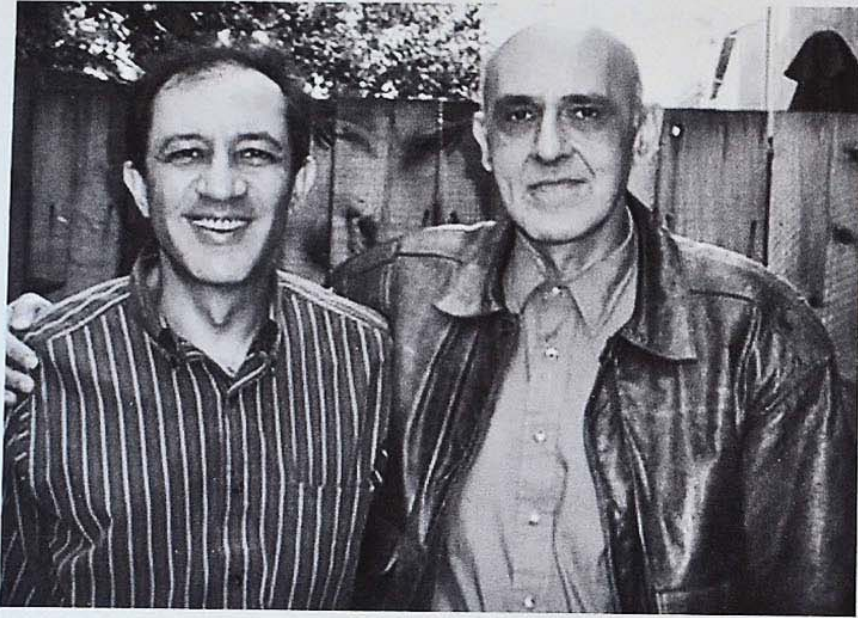

Əli Rasizadə ailəsi ilə, Böyükada, 2017-ci il

Əlirza Rasizadə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində təhsil alıb. Sonra bir müddət dosent və kafedra müdiri, professor olub. O vaxt Amerikaya və ya Asiyaya getmək qadağan idi, lakin, Əlirza ona görə Elmlər Akademiyasının Yaxın və Orta Şərqi Xalqları İnstitutuna işə qəbul edilir.

1983-1990-cı illərdə Moskvada işləyir. Yevgeni Primakov-la görüşür və onun tövsiyəsi ilə Xarici İşlər Nazirliyinin müşavirlər qrupunun üzvü olur.

1991-ci ildə SSRİ dağılır və Əlirza nəhayət, bu zaman istəyinə nail ola bilir. Soyunun ən ucqar nöqtədə, belə demək olar ki, qərargahını qurur. Çünki o, Rasizadədir və uzaq ölkə-

*Sağdan: Oqtay Rasizadə və qardaşı Əli (Aleks)
Rasizadə, Silikon Vadisi*

də - Amerikada yaşayır. Artıq nail olub istəyinə Məşədi Qulu. Bəzi soyların əcdadları narahat ikən indi Məşədi Qulu rahat, xürrəm uyuyur.

Əlirza Rasizadə mənim üçün 2-ci Lütfi Zadədir. Çünki onun da kəşfi olub. Artıq dövr dəyişir, zaman dəyişir. Əl-Xarəzmi əvvəl alqoritmin atası idi, indi alqoritmin atası Əlirza - Alek Rasizadədir. Onun Rasizadə alqoritmi var ki, Amerikada tanınır.

O, bunu nəyə görə etmişdi? Atasının ruhunu şad etmək üçün.

Çünki atası min bir əziyyət ilə onu oxudub Moskvaya və

Amerikaya göndərmişdi. İqtisadi çətinliklərdən atasını xilas etmək üçün ona maddi yardım göndərirdi. Əlirza Rasizadənin alqoritmi sadəcə neftçilərə şamil olunurdu. Ümumi şəkildə alqoritm belə görünür: neft və qaz hasilatının və ya qiymətlərinin aşağı düşməsi, xəzinəyə neft dollarları axınının sinxron azalması, yerli valyutanın devalvasiyası, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin dollar hesablanmasında azalması, dövlət aparatında ştatların, idarə və təşkilatların ixtisarı, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin düşməsi, məhsullar, mallar, xidmətlər və daşınmaz əmlak qiymətlərinin dollar ekvivalentində azalması, idxalın və gömrük yığımlarının azalması, özəl sektorda ümumi müflisləşmə və işçilərin kütləvi ixtisarı, vergi bazasının sıxılması, büdcə işçilərinin maaşları və sosial müavinətlərinin kəsilməsi, kütləvi işsizlik və əhalinin yoxsullaşması, ölkənin üçüncü dünya dövlətləri arasındakı qanuni yerinə düşməsi...

Yəni, Rasizadə dedikdə Əlirza Rasizadənin nəslə də yada düşür. Rasizadə dünyasının Əlirza Rasizadə qitəsi var. Belə də nəzər yetirin. O zaman biləcəksiniz, Naxçıvan daha necə övladlar yetirib, vətənimiz, millətimiz, müstəqilliyimiz, bütövlüyümüzə nəminə yetirir və yetirəcəkdir...

“ÖGEY ANA”NIN MÜƏLLİFİ – HƏBİB İSMAYİLOV

...Uşaq vaxtı mənim üzündə böyük əzəmət, zəhm və ciddilik görüb çəkdiyim 5 şəxs var idi: Hindistanın “Allahı” lal Məhər Baba, Asəf Zeynallı, Cəfər Cabbarlı, Fikrət Əmirov və Həbib İsmayılov.

Həbib İsmayılov çox zəhmli kişi idi. Üz cizgilərindən bəlli idi böyük zəhmət çəkdiyi, heç nədən qorxmadığı, filmlərdə həqiqəti və realizmi təbliğ edən realist olduğu. Üzündən bəlli idi əzəməti və elə əməlidən də. Ciddi kişi idi Həbib İsmayılov.

Bir film var ki, məzmununu hamı əzbərdən danışa bilər. Təəssüf ki, müəllifi onu ssenari olaraq yazıb, roman olaraq yox. Roman olaraq yazsaydı, hamı oxuya, film ilə müqayisə

*Rejissor və ssenarist Həbib
İsmayılov*

edə bilərdi.

Pis olmağa ehtiyac yoxdur, «Ögey ana»nı hamı tanıyır, hamı o filmə baxıb. Kim tanımır İsmayılovu, «ögey ana»nı? Deməli, nə Həbib İsmayılovu tanıyır, nə Nəcibə Məlikovanı, nə də Ceyhun Mirzəyevi. Çünki, onların zirvəsi olub «Ögey ana» filmi.

Qeyd etdiklərim eynən «Böyük dayaq»a da şamil olunur. Kim ki, Qaraşı tanımır, onda Həsən Məmmədov zirvəsini tanımır. Çünki, Həsən Məmmədovu kinoya 1962-ci ildə Həbib İsmayılov «Böyük dayaq» filmi ilə gətirib. Ələsgər Ələkbərovun da son filmi bu film olub.

Bəs kim idi Həbib İsmayılov? Tanınmayan rejissor, ssenarist, yoxsa, hamının adını əzbər bildiyi zirvə?

Mən deyərdim, Azərbaycan kinosunu zirvə edən şəxs - Həbib İsmayılov.

İsmayılov Həbib Ələkbər oğlu 21 fevral 1906-cı ildə Naxçıvanda dünyaya gəlib. 1931-ci ildə Moskvada Dövlət Teatr İnstitutunun rejissorluq və aktyorluq fakültəsini bitirib. 1931-1943-cü illərdə bir çox teatrlarda rejissor və aktyor olub. Düz 12 il teatrda işləyib, lakin, sonra kino işçilərinin tövsiyəsi və özünün istəyi ilə kino sənətinə gəlib. Onun başlanğıcı və parlaması elə burdan, 1944-cü ildən başlayıb.

Qarşısına qoymuşdu arzusunu və məqsədini - Azərbaycan kinosunun sənədli film və ya Sovetləri bəzəyən süjetlər zirvəsində yox, əsl maraqlı və 100 il keçsə də unudulmayacaq filmlər zirvəsində olmasını (Düzdür, «Ögey ana» 61, «Böyük dayaq» 58 yaşındadır, lakin, 158, 161 il keçsə də, unudulmayacaq. Mən

buna inanıram). Ancaq, film həyatına süjetlə başladı hamının istəyi ilə. 1944-cü ildə ilk filmini çəkdi - "Cəfər Cabbarlı" filmini. Filmdə Cabbarlının daxması, şeirləri, pyesləri də göstərilmişdir. Operator Vladimir Zbudskidir. Film saxlanılıb.

Həmin il çəkilən, ikinci filmi olan - "SSRİ-nin himni" saxlanılmayıb. Saxlanılsa da, mən izləməmişəm.

Beş il durğunluq dönəmi yaşandı. Həbib İsmayılov filmlərində bir istək həyata keçirmək arzusundaydı - Naxçıvan mövzusu, Naxçıvanın əbədiləşdirilməsi. Beş il o, bu istəyini bəzi aydınlara söylədi. Aydınlar qəbul etdilər, nəhayət, 5 illik əziyyət bəhrəsini verdi, 1949-cu ildə "Sovet Naxçıvanı - Şərqi qapısı" adlı film çəkildi. Aydınlar da istəyirdi bunu, Həbib də. Filmin operatoru 1935-ci ildə Cəfər Cabbarlının dəfnini lentə alan Seyfulla Hacıəbdüloğlu (Bədəlov), rejissoru böyük naxçıvanlı və azərbaycanlı Həbib İsmayılov, ssenari müəllifləri - M. Rəhman, Abbas Zamanov, Hüseyn İbrahimli idi.

Bəzi süjetləri kənara buraxıb keçirəm 9 il sonraya. Həbib İsmayılov axır ki, süjetlərdən qurtula bilir və uzunmetrajlı və hamının məzmununu yaxşı bildiyi bir film çəkmək arzusuna doğru irəliləməyə başlayır. O, çox yaxşı bir mövzu seçir və bu mövzuyla əlaqədar ssenari yazır. Ssenarinin məzmunu anası vəfat edən bir uşağın yeni ögey anaya isinişmə prosesindən bəhs edir. Ssenari işindən yorulur və özünə köməkçi olaraq ssenarist Anna Yanı seçir. Anna Yanın da köməkliyi ilə ssenari bitir və artıq film çəkilməlidir.

Və elə Həbibin rejissorluğuyla film çəkilir. Baş rolda 2 nəfər seçilir. Qalır bir baş rol. O da uşaq roludur. Həbib İsmayılov

yılov 11 yaşlı bir uşaq görür Ağdamda ikən. Adını soruşur - adı Ceyhundur. O, uşağı bəyənir, onu İsmayılov roluna çəkir. Bir də bilir ki, Ceyhun əvvəl də kinoda çəkilib, «Görüş» filmində.

1958-ci ildə film çəkilir və «Ögey ana» adı ilə bütün SSRİ-də məşhurlaşır. Beləcə, Həbib İsmayılov SSRİ və Azərbaycan kinosunda möhürünü vurur. Mən Həbib İsmayılovun ilk zirvəsindən yazmaq istəyirdim. Onu da qeyd etdim ki, Həsən Məmmədovu tamam-kamal kəşf edən Həbib İsmayılov olub. Əməkdar incəsənət xadimimiz Həbib İsmayılov 1966-cı ildə vəfat edib.

TƏHMASİB QARDAŞLARI: ATATÜRKDƏN SARABSKİYƏ QƏDƏR

Sizə iki qardaş haqqında məlumat vermək istəyirəm. Onlar elə qardaşlar olublar ki, fəaliyyətlərində kimlərlə görüşməyiblər ki? Sarabski, Hüseyn Cavid, İsmayılov Dağıstanlı, Süleyman Rəhimov, Flora Kərimova... O qədər çox tanınmış şəxsiyyətlərlə görüşüblər ki... Onlar çiyin-çiyinə işləyiblər; bir qardaş Məmmədhusəyn yazır. O biri qardaş Rza film çəkir və rejissor olur...

Onların fəaliyyətlərini yazmasam olmazdı. Qardaşlar çiyin-çiyinə çalışaraq özlərini zirvə edən ilk doğmalardan biridirlər. Onları Naxçıvan böyüdü, oranın suyunu içiblər. Ona görə də təkcə İlandağ zirvə və ya dağ deyil. Mənim araşdırmalarımda adları yazılan şəxslərin özləri zirvədir, eynən Rza

və Məmmədhüseyn Təhmasib adlı qardaşlar zirvəsi kimi. Qardaşlıq zirvəsi!

Elə araşdırmaçılar vardır ki, bir məqaləsində çox adamdan danışarkən başlayır ən böyüyündən. Biz də ənənəyə sadıq qalaraq başlayırıq ən böyüyündən.

Təhmasib (Bəyzadə ləqəbli) Rza Abbasqulu oğlunun şərəfli yolu başlayır 1894-cü ildən, Naxçıvanın kiçik kəndindən. Onun 70 illik fəaliyyəti isə başlayır 1910-cu ildən. Yeniyetmə Rza gəzməyi çox sevirdi. Buna görə də 1910-cu ildə Tiflisə gedib oranı gəzir. Sonra Tiflis divarlarındakı afişalara sataşır gözü. Müsəlman Aktyorları Cəmiyyətinin təqdim etdiyi tamaşa. Tamaşanın adı məlum deyil. Rza Təhmasib bu tamaşaya baxmaq istəyir. Elə o zamandan teatra marağı yaranır və 16 yaşında fəaliyyətinə Tiflisdə, Müsəlman Aktyorları Cəmiyyətində aktyor olmaqla başlayır.

Truppa yeniyetmə, hələ 15 yaşını təzə keçmiş Rzanın səhnə performansını və izləyici sayğını gördükdən sonra bəzi maneələrə və Rzanın yeniyetmə olmasına baxmayaraq, onu truppaya aktyor götürdülər. Rzanın burada şöhrəti yarandı, o, bir neçə tamaşalarda məharət göstərirdi. Lakin yeniyetmə Rzanın bütün tamaşalarda bir arzusu, bir amalı vardı. O, həmişə, bütün tamaşalarda quruluş verən Ərəblinskiyi görür, bəyəndi. Lakin Rzanın bir sualı vardı ki, özü niyə tamaşalara quruluş verməməlidir ki?!

İllər keçir, gənc Rza bu arzusundan vaz keçmir. Truppa teatr olur, daha doğrusu, teatro. Teatronun afişalarında bir afişa da teatronun mərkəzinin sağ tərəfindəki afişadır.

Cümə günü, saat 19.00-da Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölülər" pyesası (pyesi) Rza Təhmasibin rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulacaqdır. Biletlər ... manata.

Rza Təhmasib həmişə sağ tərəfə baxır, afişadakı o yazıdan gözünü çəkə bilmirdi. Arzusu var idi, o yazıda onu 16 yaşından 30 yaşına qədər tərk edə bilməyən arzusu... istəyi, enerjisi, 16 yaşındakı enerjisi var idi... Qüvvəti var idi, qüvvəti. Bircə şey yox idi. O da Naxçıvan həsrəti. "Ölülər" yazan naxçıvanlıdır, yazılan yer Naxçıvandır, prototip yer Naxçıvandır, Kefli İsgəndərin prototiplərindən biri naxçıvanlıdır (Paşa Sultanov). Hələ rejissor da naxçıvanlıdır... Lakin, tamaşaya qoyulan yer Naxçıvan deyil. Yenə də Naxçıvan həsrəti var... Generalın təbircə, bu pyesadan əsl Naxçıvan iyi gəlir, Naxçıvanın, bir siqareti də yerə atmağa heyfsləndiyin bir yerin siqaret iyi... Rza Təhmasib bu çətin işi öz üzərinə götürdü. Hirsələndi, heyfsləndi, lakin, çox çalışdı.

Və vaxt çatdı. 1920-ci illərin mininci həftələrinin minin-

Ssenarist, kino və teatr rejissoru, diplomat Rza Təhmasib

ci cümə günü, saat 19.00. Hamı yığışıb, salona insanlar sel kimi axır. 10 dəqiqəlik tamaşaçıların söhbətindən, pıçıltılardan sonra, insanı dörd gözlə səhnəyə bağlayan bir musiqi ilə pərdə açılır. İndi kimləri görəcəyik? Tamaşaçıları heyrətlərini gizlədə bilmirlər. Baş rolda, Paşa Sultanovun rolunda (özüm elə yazdım, əslində, Kefli İsgəndərdir - müəllif.) Rza Təhmasibdir, bəli, Təhmasib özüdür.

Necə də məharətlə oynayır. Həm rejissorudur, həm də aktyor. Əsl Ərəblinski enerjisi, ənənəsi!

Yenə illər keçir, çoxunun buzlu cəhənnəmdə itib-batdığı bir ildə Rza Təhmasib bir fərman görür. Şamil Rasizadə kimi, gözlərinə inana bilmir. Sevincindən gözü yaşarır. Özünü həmişə həvəskar bilən Rza artıq özünü bir az təcrübəli hesab edir. Lakin özündən razılıq etmir. Onu ruhlandırın bu kağızda, bu fərmanda yazılmışdı: 1937-ci il tarixli fərman ilə Rza Təhmasib Məşədi Əzizbəyov adına Dram Teatrosunun direktoru təyin edilir.

Rza Təhmasib bundan əvvəl bədii rəhbər də olmuşdu. Lakin direktor olmamışdı.

Bir il keçdi. Nə olsun ki, direktorluqdan azad edilmə fərmanını oxumuşdu. Enerji sönmədi, çünki bir də direktor olacağına inamı var idi.

Direktor olmadığı illər ərzində o, bir neçə gözəl səhnə əsərinin rejissoru oldu, daha heç nə istəmədi. Rejissor idi, bir il direktor oldu... Bundan sonra sadəcə, işini görmək istəyirdi Rza. Və gördü də...

Direktor olmazdan əvvəl film çəkməyi də düşünürdü.

Düşünürdü, Həbib İsmayılov kimi, film istehsalının artdığı dövərdə niyə film istehsalını daha da böyüdüb yeni-yeni, 100 il keçsə də unudulmayacaq filmlər çəkməsin? Film çəkəcəkdi, lakin teatri buraxmayacaqdı.

Hamımızın əzbər bildiyimiz filmlərin rejissoru Rza Təhmasib ilk filminə həvəskar, tanınmayan, saxlanılmayan, sadə görünən, lakin zəngin məna kəsb edən bir film ilə başlayır. "Balıqçılar" filmi ilə. Film 2 hissəlik idi, rejissoru Rza Təhmasib, operatoru dövrün bir çox saxlanılmayan sənədli süjet və filmlərinin operatoru İvan Tartakovski olub. Film maraqlı edən xüsusiyyət onun baş rolda görkəmli şair, yazıçı, dramaturq Cəfər Cabbarlının və rejissor Ağarza Quliyevin oynamasıdır. Əgər film saxlanılsaydı, biz də Cabbarlının aktyorluq məharətini görərdik. Lakin bir şəkil tapılıb filmdən. Şəkildə Cabbarlının harada olduğunu bilmirəm.

Sonra Rza bəy fəaliyyətinə davam edir "Az. SSR-in 15 illiyi" filmi ilə. Bu filmin, dediyimiz kimi, rejissoru Rza Təhmasib olub. Operatorları Seyfulla Hacıəbdüloğlu (Bədəlov) və Camal İsmixanov olub. Film 1935-ci ildə 1 hissəlik, 165 metrlik kinolent kimi çəkilib. Rza Təhmasib bu kinolenti tənqida çalışsa da film saxlanılmayıb və mənasız süjet adı ilə nümayiş etdirilməyib.

Bu filmin tanınmamağına görə Təhmasib heyfəsilənsə də, zəhmətinin bir gün boş getməyəcəyini bilir və rejissorluğuna davam edir, aktyorluğa başlayır.

Rza Təhmasibin fəaliyyətində dost olduğu bir şəxs də Cəfər Cabbarlı idi. Rzanın Cabbarlıya simpatiyası var idi.

Onun pyeslərini sevə-sevə tamaşaya qoyar, quruluşunu verər və ya oynayardı. Özü də Naxçıvanda olarkən Cabbarlının bəzi əsərlərinin tamaşaya qoyulduğunu bilmiş və həmin tamaşalara baxmışdı. Onun Cəfərə simpatiyası rejissoru olduğu “Balıqçılar” filmi ilə dostluğa çevrilir. Cabbarlının aktyorluq məharətini də görən (Anar “Cavid ömrü” filmində bu mövzuya toxunmuşdu) Rza Təhmasib bu filmin çəkilişi zamanı Cabbarlıyla görüşür və onu Balıqçı roluna çəkir. Cabbarlının ilk filmi olan “Balıqçılar”a Cabbarlı bir daha baxdıqdan sonra teatrda yaranan intriqaya görə teatrdan gedir və kinoda fəaliyyətə başlayır. Uğurlu filmləri “Sevil” və “Hacı Qara”dan sonra Cabbarlı “Almaz” filmi çəkməyə qərar verir.

Bu filmi çəkdiyi zaman onu ilk dəfə filmə gətirən Rza Təhmasibi unutmur. Ona görə də, Rza Təhmasibi studiyaya çağırır və onu ilk dəfə kinoaktyor kimi bu filmə həkim rolunda çəkir. Cabbarlı, təəssüf ki, ölüm tez aparır. Film də buna görə 1936-cı ildə başa çatır.

Fəaliyyətində çox adamlarla görüşən Rza Təhmasibin Qara Qarayevlə də sıx əlaqəsi vardı. Təhmasib onun mahnılarını çox sevirdi, çox dinləyirdi. Qarayevə də simpatiyası vardı. Ona görə gənc konservatoriya tələbəsi Qara Qarayevi də kinoya bəstəkar kimi ilk dəfə Rəsul Rza və Əbülhəsənin ssenarisiylə çəkilmiş “Ordenli Azərbaycan” filmi ilə gətirir. Görürsünüzmü, Rza Təhmasib kimləri kinoya gətirib. O vaxtda ki, heç Qara Qarayev balet də yazmamışdı. Birinci kinoya gəlmişdi. Film Azərbaycan kino tarixində ilk filmdir

ki, rejissorlar 4 yerə bölünür və 7 nəfərdir. Baş rejissor Rza Təhmasib, Rejissor Şüa Şeyxov (sevimli müğənnimiz Natəvan Şeyxovanın atası), A.Konstantinov, Qriqori Braginski. İkinci rejissor Azərbaycanın və Şərqi ilk qadın rejissoru Naxçıvanlı Qəmər Salamzadə (bu məqalədə onun həyatından da yazacağam) və Niyazi Bədəlov, rejissor köməkçisi ilk uşaq aktyorumuz Lətif Səfərov (korifey müğənnimiz Şövkət Ələkbərovanın həyat yoldaşı) olub. Lətif Səfərov da ilk dəfə rejissor kimi öz arzusuyla və Rza Təhmasibin rəğbəti ilə bu filmə gəlib. “Bəxtiyar” kimi şedevr bir filmin rejissoru olan Lətif Səfərov bu filmə rejissorluğuna başlayıb. Filmin bəstəkarı təkcə Q. Qarayev deyil, Niyazi Tağızadə və Cövdət Hacıyev də bu filmin bəstəkarı olub.

Sonra Rza Təhmasib Mikayıl Rəfilinin “Səbuhi” əsərini oxuyur.

Əsəri bəyənir və qarşıdan Mirzə Fətəli Axundzadənin 130 illiyi gəldiyi üçün bu əsərin motivləri əsasında hələ Axundzadənin 129 illiyində eyniadlı film çəkir. Rejissoru da özü olur. Sonra yenə yeni bir bəstəkar kəşf edir. Bu bəstəkar - gələcəkdə bir çox tanınan filmlərin mahnılarının bəstəkarı Tofiq Quliyev idi. Rza Təhmasib Tofiq Quliyevi sənədli süjet bəstəkarlığından xilas etdi və Tofiq Quliyevin ilk uzunmetrajlı film bəstəkarlığı bu filmə oldu. Ancaq, bu, Tofiq Quliyevin ilk işi deyildi. O, bundan 1 il əvvəl, 1940-cı ildə Azərbaycan SSR-in 20 illiyinə həsr olunan “İyirminci bahar” filmindəki musiqilərin bəstəkarı idi. Tofiq Quliyev və Rza Təhmasib 1917-ci ildə çəkilən və itən “Arşın mal alan”

filmindən sonra Hüseynqulu Sarabskini yenidən kinoya gətirdilər. Sarabski Rza Təhmasibi Akademik Milli Dram Teatrında keçirilən Sarabskinin yaradıcılığının 30 illiyində görmüşdü. Bunu o, “Köhnə Bakı” xatirəsində də yazmışdı. Lakin təəssüf ki, xatirəni 1939-cu ildə bitirdi və Səbuhidən yaza bilmədi. Bir sevindirici hal da ondadır ki, bu film Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli, 211 nömrəli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında dövlət varidatı elan edilən filmlərin siyahısına daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, Rza Təhmasibin iki filmi dövlət varidatıdır. Deməli, Rza Təhmasib əsər seçməkdə usta imiş. Rejissorluq ustalığı da əlavə olunduqdan sonra olur film dövlət varidatı.

Filmdə baş rollardan Səbuhi rolunda İsmayıl Dağıstanlı, Aşıq Səttar rolunda Sarabski, Şeyxəli rolunda Kazım Ziya, Tubu rolunda Leyla Bədirbəyli və s. aktyor-aktrissalarımız oynayıb.

Filmdə Sarabskinin özünün oxuduğu eyniadlı mahnı da vardır. Bu filmdən sonra Rza Təhmasib daha da ilhamlanır, filmdən enerji alır, lakin bir şey onu daha da üzür. “Səbuhi” filmi çəkildikdən Sarabski Aşıq Səttar rolunda oynayır.

Filmdə “O olmasın, bu olsun” mahnısından sonra pərdə arxasında Sarabski Rza Təhmasibə deyir:

- Sən yaxşı rejissorsan, bu filmə lap mənə 1917-ci ildə çəkdiyim “Arşın mal alan” filmi xatırlatdın. Həmin filmi biz çox yerdə göstərmədik, ona görə də lent köhnəldi, tanınmaz hala düşdü, film saxlanılmadı, Üzeyir bəyin əziy-

yəti itdi. İndi isə bir erməni Üzeyir bəyi ittiham edir, deyir ki, erməni müğənnilərinə yol vermir. Ay oğrular, Üzeyir bəy neyləməliydi, əsərini oğurlayan oğruya yol verəcək, hələ alnından öpəcəkdiniz? Bunlar bizim operettamızı eləyib erməni operettası. Ermənistanda, ermənilər diyarı Fransada erməninin operası adı ilə bu operetta səhnəyə qoyulub. Hələ oğrular film də çəkiblər. ABŞ-da, yeni bir erməni diyarında göstəriblər filmi. Qonorarıyla da ev alıb arsızlar. Təpəsinə də yazdırıblar: “Arşın mal alan”. Sən bunların acığına yaxşı bir film çək. Ssenari yazılsın, film çəkilsin, ilişdirək o oğruların gözünə. Mən bir aktyor tanıyıram. İlk dəfə “Arşın mal alan” çəkiləndə, orada Soltan bəy rolunu cəhalətdən qaçan ilk aktyorlarımızdan məharətlisi və cəsarətlisi Ələkbər Hüseynzadə oynayırdı.

-Hansı, “Almaz” filmindəki Hacı Əhməd?

-Hə, o. Onu da çək o filmə. Məharətli aktyordur, di gəl ki, mənim kimi dumanlı rəflərdə qalmışdır.

-Elə deməyin, Sarabski.

- Onu çək Soltan bəy roluna. Çox da maraqlı alınar. 28 ildən sonra yenidən Soltan bəy rolunu oynayacaq. Sən tək çək, əla alınacaq. Onu ABŞ-a göstərməsək...

- Yaxşı, Sarabski. Bəlkə, kinostudiya bunu plana saldı. Dedi-yindən bir müddət keçdi, 1941-ci ilin planına salındı çəkiləcək film. Lakin müharibə başladı. Amansız müharibə.

Dörd il davam edən Böyük Vətən müharibəsi bütün arzularını puç etdi.

Erməni rejissor “Arşın mal alan” adlı evində kef çəkə-

çəkə yaşadı, öz filminə baxdı, lakin, bizim film düz 4 il gecikməyə məruz qaldı.

Ancaq 1945-ci ildə - 4 ildən sonra Hitler canavarının cəhənnəmə vasil olması ilə müharibə bitdi, dünya güldü Rza Təhmasib qarışıq. O, artıq Sarabskinin arzusunu yerinə yetirəcəkdi.

Kinostudiyada heç də həvəskar olmayan, lakin hələ 2 film çəkən rejissor Nikolay Tuşşenko ilə tanış olan Rza Təhmasib onun da məharətini gördü, onu özünə köməkçi etdi. Nikolay Tuşşenko isə bu filmi çəkdikdən sonra daha bir də film çəkmədi. 1954-cü ildə vəfat etdikdə onun rejissorluğu altında 3 film çəkilmişdi. Rza Təhmasib isə o qədər işlər etdi, o qədər filmlər çəkdi... Az olsa da bəs elədi, çox olsa da...

Rza Təhmasib filmə aktyor və aktrisa da axtarırdı. O, Vəli roluna dövrün gənclərindən olan, aktyor olmaq istəyən, güldürməyi bacaran bir adamı - Lütfəli Abdullayevi çəkdi. Bəzi gözəl səsli müğənnilərimizə və teatr aktyorlarına da burada yer verdi. Çünki, bu film həm də operetta idi. Aktyorlardan İsmayıl Əfəndiyev Rza Təhmasibə bu filmə köməklik etmək istəyirdi. Rza Təhmasibin və Nikolay Tuşşenkonun razılığı ilə ikinci köməkçi rejissor filmə Süleyman rolunu oynayan İsmayıl Əfəndiyev oldu.

Artıq işlər başa çatırdı, yenə də bir rol qalmışdı. Rza Təhmasib ən baş rol - arşınmalçını tapa bilmirdi ki, bilmirdi.

Filmin çəkiləcəyi vaxt az olduğu üçün Rza Təhmasib də həyəcanlanırdı. O, bəzi müğənnilərə, opera aktyorlarına bu rol təklif etdi, onlar qəbul etmədilər. Axırda Rza Təh-

masib bir tədbirdə 30 yaşlı bir gənc adamın səsini dinləyirdi. Onun məlahətli səsini dinlədi və beynində işıq parladi. Əsgər rolu bu gəncə verilməlidir. O, bu səsi sanki, kəşf etdi. Onun səsi mütləq hamı tərəfindən eşidilməliydi, tanınmalıydı. Rza Təhmasib onun adına diqqət yetirirdi ki, unutməsın... Behbudov Rəşid Məcid oğlunun adını.

Lakin Rza buna inanmadı. Rəşid Behbudov kinoda çəkilmək istəmirdi. O, sadəcə, xanəndə olaraq tanınmaq istəyirdi. Rza isə ona xanəndə olacağını, lakin, aradabir filmə çəkiləcəyini dedi. Bununla Rəşidə bir ziyanın dəyməyəcəyini dedi. Rəşid yenə də qəbul etmədi. Rzanın Rəşidə məzəmmətindən sonra...

1945-ci ilin yanvarında film çəkildi. "Arşın mal alan" artıq çəkilmişdi. Artıq "Arşın mal alan" adlı evdəki o oğru arsızlar evlərində rahat otura bilmirdilər. Çünki, bu film tanınacaqdı və 1937-ci ildə çəkilmiş eyniadlı erməni filmi onun yanında heç nə olacaqdı.

Ancaq bir əmma da var idi. Film çəkilmişdi, özü də çox

SSRİ Xalq artisti Rəşid Behbudov

gözəl. Di gəl ki, filmi bəyənmirdilər ki, bəyənmirdilər. SSRİ-nin böyük məmurları filmə baxdılar, mövzunun köhnə və sönük olduğunu dedilər. Onlardan bir rus generalı filmin rejissorunun rus olduğuna baxmadı (heç olmasa, ruslar ruslara kömək edər, işlərini bəyənlər) və Nikolay Tuşşenkoya iynəli söz dedi:

- Bu nə filmdir çəkmisiniz? Belə sönük film görməmişəm. Bu filmdən Sibirin iyi gəlir.

Əvəzində isə Tuşşenko yox, Təhmasib əla və yerində cavab verdi:

- Yoldaş general, film iyləmək üçün çəkilmir, baxmaq üçün çəkilir. Sizə də xahiş edirəm ki, filmi iyləməyin.

Bu əla cavabdan sonra planda 4 il gözlənilən film axır ki, daha gecikmirdi göstərilməyə. 1945-ci ildə film Bakıda və Moskvada, 1949-cu ildə Helsinkidə və Alandda, 29 iyul 1950-ci ildə isə artıq ABŞ-da nümayiş olundu. Rza Təhmasib axır ki, arzusuna çatmışdı.

1946-cı ildə Münəvvər Kələntərliyə, Lütfəli Abdullayevə, Ələkbər Hüseynzadəyə, Leyla Cavanşirova-Bədəlbəyliyə, Rəşid Behbudova və rejissor Rza Təhmasibə SSRİ Dövlət Mükafatı verildi.

Rəşid Behbudov və Rza Təhmasib arasında belə bir söhbət də oldu.

- Bəs deyirdin, filmə tələbat azdır, bax, hələ ilk filmin ABŞ-da göstərildi.

- Çox sağ olun, Rza bəy. Elə bildim, filmə yaxşı baxılmayacaq, 4 il gecikdirilib də.

- Mənim rejissor olduğum film varsa, onun işi yaxşı tərəfdən həll olunub.

- İndi mən aktyoram, yoxsa xanəndə?

- Sən bülbül səsli xanəndə, məharətli aktyor, hələ ilk filmindən sonra SSRİ Dövlət Mükafatı alan Rəşid Behbudovsan!

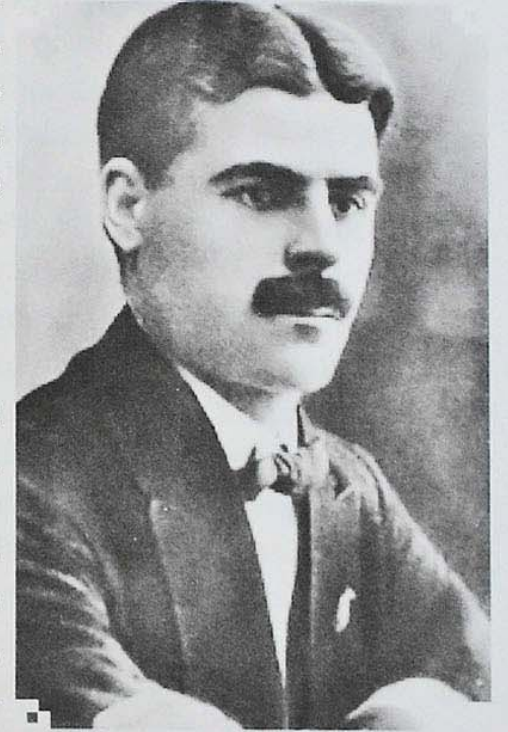
- Mən azərbaycanlı rejissoram.

“Rza Təhmasib? “The Cloth Peddler” (“Arşın mal alan”ın ingiliscəsi)?” Artıq bu dialoq da dünyaya yayılırdı və Rza Təhmasib, Nikolay Tuşşenko və İsmayıl Əfəndiyev ABŞ-da və bütün Avropa ölkələrində yeni “Arşın mal alan”ları ilə tanınır və sevilirdi.

***

Hüseynqulu Sarabski bu filmə baxa bilmədi. Çünki, buna ömrü vəfa etmədi.

Qida borusu xərçənginə tutulmuş Hüseynqulu Sarabskinin səsi tutulur, yemək yeyib su içə bilmir. Həqiqət Rzayevanı çağırır və onun muğamını din-

Rejissor, aktyor, dramaturq
Hüseynqulu Sarabski

ləyə-dinləyə 1945-ci il 16 fevralın axşamı vəfat edir. O vaxt hələ “Arşın mal alan” təzə çəkilməmişdi. Rza Təhmasib dostu H.Sarabskinin dəfn olunacağını eşidər-eşitməz çox heyf-silənir...

Halbuki, 1940-cı illərdə xəstə olarkən arzusunu deyəndə o, bu sözü də demişdi: - Rza, ola bilsin ki, bu filmə baxmağa mənim ömrüm yetmədi. Sən heyfsilənmə, filmi çək, əksinə, filmin alınacağına görə sevin. Mənim ruhum film çəkildə yox, sən heyfsilənməyəndə şad olacaq.

Rza Təhmasib onun sözünü yadına salır və uğurunu daha da davam etdirir.

Rza Təhmasib bundan sonra “Fətəli xan”, “İncəsənət veterani”, “Qanun namini” və s. filmlərdə rejissor və aktyor olaraq iştirak etmişdir. 1980-ci ildən sonra daha Rza Təhmasib cismən yox idi...

Rza Təhmasib Atatürklə belə görüşüb.

Rza Təhmasib 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatları haqqında məlumat topladı, bununla da, özünü bir anlıq onların yerinə qoydu. Və Rza o gündən onlara kömək etmək istədi. Diplomat olmaq, Qafqazı, Azərbaycanı bir diplomat olaraq təmsil etmək istədi.

O, bu arzusunu bir çox aktyorlara dedi. Bir aktyor yox idi ki, onun bu fikrinə uğunmasın.

-Ay sənə məzən olsun, Rza, rejissor olmaq istədin yetmədi, indi də diplomat olmaq istəyirsən? Diplomat olmaq istəsəydi, yazıq Ərəblinski elə çar idi ki...

-Yox, Rza, sənənin bu arzunu real olmayacaq. Heç kəs ak-

tyorluqdan diplomata gedib çatmayıb. Sənənin heç diplomat təhsilin də yoxdur. Heç aktyorluq təhsilin də yoxdur. Vallah, belə getsə, sən Ali-Osman-Padşahın hüzuruna da getmək istəyərsən.

- Sənənin arzuların bitib-tükənmir, Rza! İstədikcə istəyirsən!

Rza bu geridə qalmış fikirlərə, düşüncələrə qarşı hayqırmaq istəyirdi. Güclü hayqırmaq... Və elə hayqırdı da... Portfelini sinəsinə qaldırıb, dəlicəsinə hayqırdı:

- MƏN DİP-LO-MAT O-LA-CA-ĞAM!

Və elə o, daşnaklara qarşı hərəkətə keçir. Silahını - sözünü bəlləyərək, bütün mitinqlərdə atəşli nitq söyləyir.

1920-ci ildə isə Sovet hakimiyyəti qurulur, AXC diplomatı ola bilməsə də, gənc Rza təhsilsiz bir şəkildə Sovet Azərbaycanını Türkiyədə təmsil etmək təklifi alır. Sevincdən qanadlanırdı yenə. Rza Təhmasib bunu niyə qəbul etməməliydi ki... Təhmasib bunun üçün hayqırmışdı həтта...

Budur, gəmi istiqamətə çatdı. Rza Təhmasib və 28 nəfər diplomat artıq Ankara şəhərindədir. O vaxt hökumətin sədri Mustafa Kamal Paşa idi. Halbuki, qarışıqlıq nəticəsində Ali-Osman-Padşahın, Vahidəddinin var olduğu belə bilinmirdi. Gənc Rza nümayəndəliyə başçılıq edən İbrahim Əbilov ilə görüşdü. Onun Naxçıvanlı olduğunu bildikdən sonra lap sevinən Əbilov gənc Rzanı özünün köməkçisi etdi. Rzanı qanadlandıran bir söz də var idi: - Məni Mustafa Kamal paşa tanıyır, sən də köməkçim olduğuna görə, səni də tanıya bilər. Hazır ol, rejissor diplomat. Atatürklə görüşəcəksən.

Yolboyu onlar danışdırlar.

- Sən şeir bilmirsən? Məsələn, Nizamidən, Füzulidən...

- Olmadı ki, İbrahim bəy. Sən bunu incəsənət adamından soruşursan? Təbii ki, bilirəm. Nəyə görə soruşdun ki?

- Mustafa Kamal paşa şeiri, sazı, sözü çox sevir.

- Onda Tofiq Fikrətdən oxuyaram.

- Neyləyirsən, Rza. Mustafa Kamalın klassiklərdən xoşu gəlir. Nəbadə müasirlərdən danışasan. Nizamidən, Füzulidən oxu. O, bizim incəsənət və mədəniyyətimizi tanımalıdır.

- Nizamidən, Füzulidən hamı bilir. Təzə çinarları tanımalıdır qardaşlar.

-Yaxşı, nə qərara gəldin.

- Məndə "İblis" pyesindən İblisin paltarı var. Teatrdan icazəylə gətirdim. Bəlkə, Mustafa Kamalın yanında İblisin monoloqunu deyim.

- Əla, Rza, afərin. Çox yaxşı seçimdir. İnanıram ki, bəyənəcək.

Vaxt çatdı. Çoxlu Azərbaycan Türkü diplomatlarımız Vətənimizi təmsil edərək, Atatürkün qəbulunda oldular. İbrahim Əbilov əvvəlcədən Rzanı ürəkləndirmişdi:

- Nəbadə çaşasan. Atatürkün yanında olmaq həyəcanlı və şərəflidir. Elə bil ki, Atatürkün yanında deyil, Bədayədəsən. İblis tamaşasında İblis rolunu oynayırsan.

İndi isə Atatürk gəlmişdi. Hamı ayağa qalxdı. İbrahim Əbilov çıxışını belə bitirdi:

- Bilirsiniz ki, biz Türklər mədəniyyəti və incəsənəti daim inkişafda olan bir xalqıq. Azərbaycanda və xüsusən də Bakı

və Naxçıvan illərində (bölgələrində) ədəbiyyat çox inkişaf edib. Bunun sübutu da Hüseyn Cavidin 1918 yılında (ilində) yazdığı "İblis" faciəsidir. İcazənizlə, həm diplomatımız, həm də teatro rejissorumuz olan Rza Təhmasib beyzadə İblisi oynayacaqdır.

- Bayılırim dramlara. Gelsin bakalım.

Və səhnədə böyük ehtişamla Rza Təhmasibdir. O, İblisin monoloqunu deyir. O qədər ehtişamlı ki, elə bil Ərəblinski yaşayır! Hamının ağzı açıq qalır. Rza Təhmasib o vaxt Atatürkü özünə heyran etmişdi.

- Bravo! Bravo! Əla, Bəyzadə. O qədər gerçəkçi idin ki, elə bil Ərafda idim. Bu qədər gerçəkçilik olmaz. Gərək o dahi Cavidlə görüşərdim. Ona pərəstiş edirəm. Çox yaxşı yazıb. Mən "İblis"i oxumuşam. Oradakı Elxan elə bil özüməm. Elə bil şəklimi qoyub qarşısına Elxanı yazıb.

1920-ci ildəki həmin görüşdə Rza Təhmasib Atatürkün rəğbətini qazandı. O, Azərbaycanda Türkiyə səfiri seçməliydi. Səfir seçdikdən sonra Rza Təhmasibi göstərərək dedi:

- İncəsənət və mədəniyyət ölkəsinə incəsənət xadimi və şair səfir seçilməlidir, mənəcə. Ona görə də təqdim edirəm. Azərbaycanda Türkiyə səfiri böyük şair və diplomat Memduh Şevket Esendal olsun!

Rza Təhmasib Atatürkün istəyi ilə Türkiyədə qaldı. İbrahim Əbilovun 1923-cü ildə ziyafətdən sonra müəmmalı vəfatı Rza Təhmasibi çox kədərləndirdi. Ona görə də Rza diplomatlıq fəaliyyətini bu hadisəyə görə dayandırmağı qərara aldı və rejissorluq işini davam etdirmək üçün Azərbaycana

qayıtdı.

Memduh Şevket Esendal isə 1924-cü ildən sonra Bakıdan geri çağırıldı. Səbəb isə türkçülük ideyalarının üstün olması, səfirin gizli istiqlalçılarla əlaqələr yaratması idi. Esendal İranda (1924-1926) və Əfqanıstanda (1933-1941) da Türkiyə səfiri olmuşdur. CHP katibi (1941-1945) olmuş Esendal 1931-1946-cı illərdə Türkiyə Böyük Millət Məclisində millət vəkili idi və 1952-ci ildə Ankarada dünyasını dəyişmişdir.

Rza Təhmasibin son filmi “Aktrisanın təbəssümü” 1974-cü ildə çəkilib. Film Nəsibə Zeynalovanın yaradıcılığına həsr olunub. R.Təhmasiblə N.Zeynalovanın birlikdə bir şəkilləri də var.

Rza Təhmasibin şərəfli həyat yolu 14 fevral 1980-ci ildə bitir. Onun sonrakı yaradıcılıq taleyi isə bu gün də aktualdır və hələ də davam edir.

İndi isə ikinci qardaşlıq zirvəsindən danışacağam. Məmmədhüseyn Təhmasibdən.

Məmmədhüseyn Təhmasib 12 aprel 1907-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olub. Pedaqoji İnstitutda təhsilini başa vurduqdan sonra Universitetin dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil alıb.

Uşaqlıqdan şeirlər və əsərlər yazırdı. Yazdıqlarını ilk olaraq qardaşı Rzaya oxuyardı. Məmmədhüseyn çoxsaylı mənalı əsərlər yazdı. Onun “Qaçaq Nəbi” adlı pyesini KİV-də dərc ediblər, həmin pyesə eyniadlı film də çəkildilər.

Təhmasib qardaşları filmimizin inkişafında çox böyük təşəbbüs göstəriblər. 1958-ci ildə Rza Təhmasib qardaşının

yeni yazdığı 2 pyesi oxuyur. “Bahar” və “Çiçəkli dağ” pyeslərini. Həmin pyeslər Rza Təhmasibə çox təsir edir. O, qardaşına söz verir ki, bu pyeslər əsasında film çəkəcək. Lakin, sonradan “Çiçəkli dağ” çəkiliş üçün Əlisəttar Atakişiyevə verilir.

Aktyorlar, aktrisalar hamısı bəlli olur, film də çəkilir. Lakin, Rza Təhmasib filmin adı üzərində baş sındırır.

- Qardaş, “Bahar” adı pyesə uyğun gələ bilər, amma filmə uyğun gəlmir. Filmin adı “Bahar” olsa, camaat bu filmi cəlbədicilik bilməz. Deyər kinosüjettir, baxmıram. İstəyirəm ki,

Ssenarist, dramaturq, folklorşünas
Məmmədhüseyn Təhmasib

“Bahar” adını dəyişim. Mən pyesi oxuyanda, ananın “Onu bağışlamaq olarmı” deməsi mənə çox təsir etdi. Ona görə də filmin adını “Onu bağışlamaq olarmı” etmək istəyirəm. Bu ad çox yaxşı addır. Ümid edirəm sən də bəyənərsən, tamaşaçılar da.

Eyni məsələni Əlisəttar Atakişiyev də qaldırır.

- “Çiçəkli dağ” da filmə uyğun gəlmir. Filmə də çiçəkli dağdan söhbət getmir. Yəni, tamaşaçı

bunu əlaqəli bilməyəcək. Ona görə də, filmin adını dəyişib etmək istəyirəm “Bir qalanın sirri”. Ümid edirəm sən də bəyənersən, tamaşaçılar da.

Beləcə, 1959-cu ildə 2 film hazır olur. 2 film də bəyənilir. 2 film də kino tarixində unudulmaz izi ilə qalır. M.Təhmasib bu filmlərlə tanınır və sevilir.

Təhmasibin bundan başqa “Hind nağılı”, “Çiçəklənən arzular”, “Çiçəkli dağ”, “Rübailər aləmində” kimi pyesləri dəfələrlə teatrlarımızda tamaşaya qoyulmuşdur.

Onun “Dədə Qorqud”un, “Koroğlu”nun və “Molla Nəsrəddin”in tanınmasında və sevilməsində folklorşünas kimi əvəzsiz rolu olmuşdur.

Rza Təhmasib 1980-ci ildə vəfat etdi. Məmmədhüseyn Təhmasib bu böyük itkidən sarsılır və o da 1982-ci ildə xəstələnərək vəfat edir.

2010-cu ildə “Mütərcim” nəşriyyatı onun əsərlərini çap edib. Təhmasibi daha yaxından tanıdığına görə “Mütərcim” nəşriyyatına təşəkkürlər edirəm.

İki qardaş var idi, hörmətli, örnək idi,
Vətənə məhəbbətdə qiymətli örnək idi.
Yaşamağın, yanmağın yolu keçdi xidmətdən,
İki qardaş sənətdə qüdrətli örnək idi.

YÜZ YAŞLI CAVAN - ƏRTOĞRUL CAVİD

Dünyadan vaxtsız getdi, dözə bilmədi haqsızlığa. Dözə bilmədi atasının həbs edilib zindanlarda çürüdülməyinə... Yavaş-yavaş hörmətlərinin, sevinclərinin günahsız yerə əksilməyinə... Evlərinin əllərindən alınmasına... Hirsli və xudbin qonşularına... Bəs sonra nə oldu? Qırmızı vərəm ona da yoluxdu, onu da vərəmlətdi... Niyə zamanə üz çevirdi Cavidlərdən... Niyə onların həyatda hər şeyi tərsinə döndü? Qəddar, duyğusuz insanlar irəli çəkildilər, baş oldular. Allahu tanımayan şəxslər, imansızlar onların canını yandırdılar.

1918-ci ildə Hüseyn və Mişkinaz evləndilər, qardaşı Əlirza Rasizadə onları Bakıya gətirdi... Ayırdı Cavid Naxçıvanından.

Getdi Cavid, 1996-cı ildə bir də gələcəkdi...

Bir il sonra öyrədən və öyrənənin (Mişkinaz xanım təhsilsiz olduğuna görə Hüseyn bəy ona müəllimlik edirdi) bir uşağı oldu. Hüseyn Cavidin fikir qayasını Türkün qılıncı çapdı. Qayaçapan

Gənc bəstəkar Ərtoğrul Cavid

Süleyman Şah oğlu Ərtoğrul idi. Cavid götür-qoydan sonra uşağın adını Ərtoğrul qoydu. 22 oktyabr 1919-cu ildə.

Ərtoğrul Üzeyir Hacıbəylinin sinfində təhsil almışdı.

Ərtoğrul 1943-cü ildə “vətən xaini”nin oğlu olmasına baxmayaraq, hərbi xidmətə Gürcüstan batalyonuna göndərildi.

Lakin vərəm onu çağdan, zamandan qoparacaqdı. Öz həyatına qan qusaraq vərəm olduğunu öyrəndi. Elə xəstə olduğuna görə ordudan tərxis olundu. Bakıya qayıdıb anasını qucub qanlı göz yaşları axıtdı. Atasının ölümündən xəbərsiz dünyaya əbədi gözlərini qapayacaqdı. Atasının həsrətilə yol çəkən gözləri 14 noyabr 1943-cü ilin soyuğunda əbədi yumuldu. 24 yaşlı gənc Ərtoğrul Cavid olaraq qaldı...

İndi qırmızı vərəmli dünyanı saf ruhu ilə tərک etmiş gəncin - Ərtoğrul Cavidin 100 yaşı tamam olur. O, 100 yaşlı gəncdir. Həmişə gənc olaraq da qalacaqdır...

21.10.2019

ŞƏRƏFLİ NƏCƏFOVLARDAN İKİ NƏFƏR...

1. Nazlı Nəcəfova - Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül.

*Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül,
Bu hicrana heç kəs düçar olmasın.
Cəfər Cabbarlı.*

Nazlı Məmmədağa qızı Nəcəfova (ilk soyadı Tahirova – 1890-1977) – Naxçıvanda ilk qızlar məktəbinin yaradıcısı,

Azərbaycanın Əməkdar müəllimidir. Naxçıvanda 1890-cı ildə anadan olmuş, 1977-ci ildə isə vəfat etmişdir. Azərbaycan qadınının təhsil tarixində onun böyük xidmətləri var. O, H.Z.Tağıyevin ənənələrini davam etdirənlərdən biri oldu və Bakıdakı ilk dünyəvi qızlar məktəbini Naxçıvanda yaratdı. Nazlı Tahirovanın qardaşı, Rusiya İmperiyasının polkovniki Yusif bəy Tahirov idi. Yusif bəy Tahirov sonralar Araz Türk Cümhuriyyətinin polkovniki olmuşdur. O, vaxtilə dövrün – Mirzə Ələkbər Sabir, Nəcəf bəy Vəzirov, Həsən bəy Zərdabi, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev kimi görkəmli maarifçilərdən dərs almışdır. Müəllimlik şəhadətnaməsi aldıqdan sonra ailəsinin yaşadığı İrəvana qayıtmışdır. Qayıtmazdan bir qədər əvvəl gənc Nazlı xanım sonrakı illərdə onun üçün bir növ şüar olan “qadınların gözlərinin dünyaya açılması” sözlərinin müəllifi, məşhur Azərbaycan yazıçısı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə ilə görüşmüşdür.

İrəvanda azərbaycanlı oğlanlar üçün yerli məktəbdə müsəlman qızlar üçün də ayrıca sinfin açılması Nazlı xa-

Naxçıvan qızlar məktəbinin qurucusu Nazlı Nəcəfova

nımın cəmiyyətdəki müsəlman qızlarını maarifləndirmək istiqamətində ilk cəhdi olmuşdur. Məktəbin müdiri Həşim bəy Nərimanovun dəstəyinə baxmayaraq, Nazlı xanım yenə də bu sinfi tikiş dərsləri adı altında gizlətməli olub. Hətta bu da cəmiyyətin ən çılğın üzvlərinin çox sərt münasibətinə səbəb olub. İlk qızlar sinfi Nazlı xanımın burada işlədiyi dörd il ərzində bir sıra zorakı hücumlara məruz qalıb.

1912-ci ildə Tahirovlar ailəsi Nazlı xanımın qızlar üçün yeni açılmış kiçik məktəbdə müəllimə işlədiyi Naxçıvana qayıtmışdır. O, Naxçıvanda əvvəlcə qızlar məktəbində müəllim, sonra pedaqoji məktəbin müdiri olub. İlk vaxtlardan məktəb radikal ruhanilərin təsiri altında bəzi yerli sakinləri narahat edirdi. Tez-tez Nazlı xanımın dərsləri baş tutmurdu. Hətta bəzi şagirdlərin qaçırılmasına da cəhdlər edilirdi.

Gənc müəlliməyə qarşı ciddi hədələr Nazlı xanımı məvacibinin təxminən yarısını mühafizəçilərə ödəməyə vadar etmişdi. Digər bir məşhur maarifçi qadın və Nazlı xanımın Tağıyev məktəbindən tanıdığı rəfiqəsi Ayna Sultanovanın köməyi ilə Naxçıvanda bir sıra qadın klubları, bunun ardınca isə yerli müəllimlər üçün hazırlıq məktəbində qızlar üçün xüsusi bölmə və Ordubadda qızlar məktəbi təsis olundu.

1917-ci ilin oktyabr ayında Rəşidbəy Əfəndiyev Naxçıvanda yaradılmış “qız məktəbi”nin müdiri olur. Həmin məktəbin dərs müdiri Nazlı xanım və teatrın gənc rejissoru Rza Təhmasibin köməyi ilə məktəbdə şagirdlərdən ibarət dram dərnəyi yaradılır.

1921-ci ildə onu qətlə yetirmək məqsədilə bir qrup quldur

Nazlı xanımın evinə basqın edir. Xoşbəxtlikdən o, Azərbaycanın Birinci Müəllimlər Qurultayında iştirak etmək üçün gecə ikən Bakıya yola düşmüşdü. Ölkədə güclü təbliğ olunan gender bərabərliyi və azadlıq ideyaları bütün ölkədə qadınların maarifləndirilməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdı. Lakin təlim keçmiş azərbaycanlı müəllimələrin kəskin çatışmazlığı ölkənin uzaq ərazilərində özünü xüsusilə qabarıq şəkilə büruzə verirdi.

“Şərq Qadını” jurnalı hamı üçün icbari təhsillə bağlı yeni siyasət kursunun həyata keçirilməsində həqiqətən carçı rolunu oynadı. Məhz bu halda H.Z.Tağıyev məktəbinin məzunlarına ən böyük tələbat yarandı. Qadınların maarifləndirilməsində, Bakıda Tağıyev qızlar məktəbinin ən yaxşı ideyalarının və təcrübəsinin yayılmasında Nazlı Tahirova mühüm rol oynadı.

1921-ci ildə o, bütün kişi rollarını da qızların oynadıqları, Azərbaycanın məşhur dram əsərlərinin əksəriyyətinin tamaşaya qoyulduğu Naxçıvanda ilk özfəaliyyət qızlar teatrının təsis edilməsinə müvəffəq oldu. Layiqli yüksəlişi isə 1923-cü ildə Nazlı Tahirovanın on səkkiz ildən çox müddətdə bu vəzifəni tutduğu Pedaqoji (müəllimlərin hazırlığı) məktəbin müdirəsi vəzifəsinə təyin olunduğu vaxt baş verdi.

Lakin zehinlərdə dərin kök salmış mövhumat heç də asanlıqla təslim olmadı. Bu dövrdə Nazlı xanımın həyat yoldaşı Nəcəfqulu Nəcəfov onun maarifçilik ideyalarının həyata keçirilməsinə və hətta onun şəxsi mühafizəsinə dəstək göstərirdi. Gənc maarifçi cütlüyün prinsipiallığı öz müsbət nəticələrini verməyə başladı. Təhsil alan qızların sayı artmaqda idi. Məhz

belə bir vaxtda Nazlı xanımın üzərinə digər bir ağır yük düşür. 1937-ci ildə o, sevdiyi həyat yoldaşını - Nəcəfqulu Nəcəfovu itirir. Bunun səbəbi, daha doğrusu, səbəblərindən biri də Nəcəfquunun AXC ilə yaxınlıq göstərməsi, bir neçə dəfə İranda olması idi. Yaxşı, bəs Naxçıvanı yadellilərdən qurtarmaq üçün əlindən gələni etmək də günahdır?

Nazlı Nəcəfovanı ikinci dəfə öldürmək istəyirdilər. Bu dəfə basqın yox, repressiya maşını ilə. Şərqi ilk pianoçu qadını Xədicə Qayıbovanı, “Şərqi qadını” jurnalında “Köylüqızı” imzası ilə yazan Gülarə Qədirbəyovanı, çadranı ilk atanlardan Ayna Sultanovanı və Nazlı Nəcəfovanı xüsusi xidmət orqanları saxlayırlar. Nazlı Nəcəfova həbs müddətində çox əziyyətlər çəkir. Lakin, çoxminli məhbusların içində sağ qalması onun tale payı, tanrı qisməti idi. Nəticədə, “Köylüqızı” - Gülarə Qədirbəyova, Ayna Sultanova, Xədicə Qayıbova kimi görkəmli ziyalılar, minlərlə qadınlarımız bu qanlı repressiyalardan sağ-salamat qurtula bilmirlər.

Sovet rejimindən xilasolma missiyası uzun sürmür. Hüseyin Cavidin vəfatından çox kədərlənən Nazlı Nəcəfovanın bir kədərinə min kədər qatılır. 1942-ci ildə Nazlı Nəcəfova işgəncələr altında Qazaxıstana sürgünə göndərilir. Orada şiddətli şaxtalar Nazlı Nəcəfovanın səhhətinə ağır, sarsıdıcı təsir göstərir. Lakin, üçüncü dəfə bu mərd, cəsur qadın ölümdən xilas olur.

Sitalinin ölümündən sonra repressiya olunmuş insanların, o cümlədən Nazlı Nəcəfovanın da işinə yenidən baxıldı. O, 1954-cü ildə sürgündən azad edildi və Naxçıvana gəldi.

Nazlı Nəcəfovanın göz yaşları Araz çayının şəffaf sularına qarışdı, böyük ayrılığı böyük səadətlə bitirib əziz, doğma, ulu Naxçıvanına qovuşdu.

1957-ci ildə Nəcəfqulu bəyin güllələnməsinin 20 illiyində Nazlı xanıma bir kağız verdilər. Bu kağızda Nəcəfqulu Nəcəfovun bəraəti haqqında yazılmışdı. Nazlı Nəcəfova onu tutanlara qarşı yağdırdı, kağızı üzünə tutub göz yaşları ilə onu islatdı. Ömrünün son illəri olduğunu hiss etdi, həyatının unudulmaz günləri, ağırlı-acılı çağları barədə xatirə yazdı. H.Z.Tağıyevin adının yasaq olduğu dövrdə ona önəmli yer verdi. Ancaq, polyak pianisti Vladislav Şpilman öz xatirəsində almanları avstriyalı kimi qələmə almağa məcbur qaldı. Artıq Nəcəfqulu Nəcəfovun güllələnməsindən 40 il ötürdü. Nazlı Nəcəfova bu ayrılığa daha dözə bilmədi, göz yaşları içində Naxçıvandakı evində dünyasını dəyişdi.

Nazlı Nəcəfovanın maarif sahəsindəki xidmətləri unudulmadı, 2000-ci ildə onun anadan olmasının 110 illiyi böyük təntənə ilə qeyd olundu. İndi də mən öz kitabımda onu anıram və bunu şərəf bilirəm.

(Nazlı Nəcəfova bölməsində açıq ensiklopediyadan istifadə etmişəm. S.N.) 15. 11. 2019.

2. Nəcəfqulu Nəcəfovun həyatı və sevgisi

*Kaş ki, yavrum, son günlərin sevinci,
Böylə qısa, bətibar olmasın.*

Cəfər Cabbarlı.

Qəminizə şərik olub, ərizənizin cavabında bildiririk ki, atanız Nəcəfov Nəcəfqulu Məşədi Məhəmmədhüseyn oğlu

1881-ci ildə anadan olmuşdur və 12 oktyabr 1937-ci ildə həbs edilmişdir. Azərbaycan SSR-in "NKVD" üçlüyünün 21 oktyabr 1937-ci il tarixli qərarına əsasən güllələnməyə məhkum edilmişdir və hökm həmin il noyabr ayının 29-da, Bakı şəhərində yerinə yetirilmişdir. Atanızın dəfn yeri haqqında heç bir sənəd yoxdur. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyasının 18 avqust 1956-cı il tarixli qərarına əsasən atanıza bəraət verilmişdir. Əlavə edib Sizə bildiririk

ki, 25 noyabr 1955-ci ildə bacınız Şəfiqə xanıma Naxçıvan DTK işçiləri tərəfindən yalandan şifahi olaraq bildirilib ki, guya atanız 1941-ci ildə həbsxanada qan təzyiqindən vəfat etmişdir.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindən (o vaxt adı dəyişilmişdi) Nəcəfqulu bəyin oğlu Namiq Nəcəfovun ərizəsinə göndərilmiş cavab, 13 mart 1992-ci il.

Onun son günləri heç sevincli keçmədi ki, qısa və ya bie-

*Mübariz döyüşçü və inqilabçı
Nəcəfqulu Nəcəfov.*

tibar olsun. Lakin, ürəyinə su səpən sevinc var idi, sevdiyi Nazlı xanımın güllələnməməsi. Özü güllələndə bu sevinc də bietibarlaşdı, qısaltdı... O, buna layiq deyildi. Onun sayəsində Naxçıvan azad olmuşdu, ermənilərə qan udduran Nəcəfqulu Nəcəfov ermənilərin hazırladığı repressiya maşınından qurtula bilmədi. İnsanlıq cinayətinin dərəcəsinə bax ki, düz 20 il Nəcəfovlara bu barədə doğru xəbər göndərilməyib. Olsun. Nəcəfqulu bəy və 29 min Azərbaycan türkünün bəraət alması üçün gərək Stalin öləydi... Öldü də, nə oldu? Nəcəfqulu bəyin bəraəti ürəklərə sərinxlik gətirdimi?... Bəraətdən çox Nəcəfqulu bəyin dirisini istəyirdi Nəcəfovlar... O da olmadı...

Nəcəfov Nəcəfqulu Məhəmmədhüseyn oğlu 1881-ci ildə Naxçıvanda anadan olub. O, ilk təhsilini Naxçıvanda alıb. Ailəsində istedadlı, tanınan insanlar vardı: Əliqulu Nəcəfov (Qəmküsar), Rzaqulu Nəcəf. Nəcəfqulu Culfa gömrükxanasında işləyir, İrandan gətirilən bir çox lazımsız şeyləri saxlatdırır, qanun pozucularını həbs etdirirdi. 1907-ci ildən sonra Culfa gömrükxanasından çıxır və dövrün siyasət mərkəzində Heydər xan Əmioğlu ilə, Hümmət fraksiyası ilə əlaqədə olur. İrana gedib burada da siyasəti təqib edir. Ərdəbildə də olur və dərin duyğu hissi ilə hər küçəsini, qarışını gəzir. Çünki, Ərdəbil Nəcəfovların kökünün başladığı bir yerdir. Nəcəfov burada bir çox siyasi işlər görür. Naxçıvana qayıtdıqdan sonra artıq ara qarışmışdı. Erməni terrorçuları Naxçıvana diş qıcayır, kəndlərə, silahsız müsəlman əhalinin üzərinə hücumlar təşkil edirdilər. Onlar Naxçıvanı Azərbaycandan qoparmaq,

torpaqları işğal etmək istəyirdilər. Araz Türk Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra Nəcəfqulu Vətən borcunu yerinə yetirmək, son damla qanına qədər ermənilərlə vuruşmaq istədi. Ona Araz Türk Cümhuriyyəti, şəxsən Yusif bəy Tahirov və Əli Səbri Qasimov kömək etdilər. Məclisdə Əli Səbri Qasimov məruzə etdikdən sonra bir teleqram da göndərdi: “Biz belə hesab edirik ki, sonrakı və dəhşətli niyyətlərini həyata keçirmək üçün erməni hökuməti heç nə qarşısında dayanmayacaq və süni razılıqla hökumətimizin nəzərini öz çirkli əməllərindən yayındıracaqdır. Daşnak quldur dəstələrinin olduqları hər yerdə qan və tüstü, ümumi plana uyğun xarakterli zorakılıq... İclasın sədri Əli Səbri Qasimov, Yerlilər Cəmiyyətinin sədri Nəcəfqulu Nəcəfov, katib Hüseynzadə”.

Elə bu vaxtlarda bir gözəl gördü. Onu çox sevdi, lakin, müharibə bu sevgiyə son qoymaq istəyirdi. Müharibə bitdi. Ermənilər əzildilər və geri çəkildilər. Naxçıvan mənfur düşmənlərdən Nəcəfqulu kimi igid, qəhrəman oğulların sayəsində azad oldu. Yusif bəyin bu sevgidən xəbəri var idi və gözəl bir bahar günü Nəcəfqulu ilə sevdiyi Nazlı xanım ailə qurdu. Bu evlilikdən onların Şəfiqə, Şulan və Namiq adlı övladları dünyaya gəldilər.

Rusiya bolşeviklərinin hərbi müdaxiləsi nəticəsində AXC və ATC süqut etdi, yerində ASSR və NMSSR yaradıldı. Nəcəfqulu 17 il təqib olundu. Özü üçün yox, Nazlı üçün, övladları üçün qorxu hissi keçirirdi... 1937-ci ilin oktyabrında, soyuq bir payız gecəsində onu NKVD məşinə mindirdilər. Nəcəfqulu Nazlıya belə deyib getdi: Sevgimizə

yoxluq məzar olmasın...

Nəcəfqulunu ailəsinin xəbəri olmadan güllələdilər. 20 illik sevgi tarixçəsi belə yekunlaşdı...

Nazlı xanım isə 20 il sonra bəraət kağızını oxudu və ağlaya-ağlaya belə dedi: - Sevgimizə yoxluq məzar oldu, gəl...

MİRBAĞIR MİRHEYDƏRZADƏ VƏ NAXÇIVANIN İLK MUZEYİ

Mən Naxçıvanda muzeyləri gəzmişəm. Bu muzeylərdə tarix yaşayır, hər bir eksponatdan tarix qoxusu gəlir. Hələ gəzmədiyim, görmədiyim nə qədər muzeylər də var. Mən bu muzeylərin tarixini araşdırdım və Naxçıvanda ilk muzey, özü də dövlət muzeyinin qurucularından biri olan tarixçi-etnoqrafımız Mirbağır Mirheydərzadə haqqında məlumat topladım. Vikipediya istinadən bildirirəm ki: Mirbağır Mirheydər oğlu Mirheydərzadə 1877-ci ildə Naxçıvanın Ordubad rayonunun Nürgüt kəndində doğulub. 1887-1896-cı illərdə Naxçıvan şəhər mədrəsəsində təhsil alan bu gənc 1899-cu ildə Təbriz ruhani məktəbində təhsilini başa vurur.

Naxçıvanda münasib iş tapa bilmədiyindən Tiflisə gedən gənc Mirbağır burada inqilabi əhval-ruhiyyəli adamlarla tanış olur və onlarla tez-tez görüşür. 1917-1921-ci illərdə Naxçıvanda Mirbağır Mirheydərzadə Eynalı bəy Sultanov, Bəhram xan və Əziz xan Naxçıvanskilər, Hüseyn Cavid, Əziz Şərif, Əli Səbri Qasimov, Behbud Şahtaxtinski, Bağır

Rzayev, Səməd bəy Cəmilinski, Kəlbəli xan, Kərim xan və digər görkəmli şəxsiyyətlərlə birlikdə fəaliyyət göstərirdi və onlar vətən uğrunda mübarizədə iştirak edirdilər.

1918-ci ilin ortalarında quldur Andronikin dəstələri İrəvan-Naxçıvan-Culfa dəmir yolu və şosse boyunca İrana tərəf hərəkət etməkdə idi. Həmin vaxtlar Tiflis Erməni İttifaqı Xorazyantsı Naxçıvana ezam edir.

Məqsəd Culfa cəbbəxanasının silahlarını ələ keçirib, silahlı dəstələr yaradıb Andronikin hücumlarına dəstək vermək idi. Onu da qeyd edək ki, hələ 1917-ci ilin noyabrında Xorazyantsın sədrliyi ilə Naxçıvanda Erməni Milli Komitəsi yaranmışdı. Onun əsas vəzifəsi terror aktları ilə Naxçıvan əhalisi arasında vahimə və xof yaratmaq və yerli idarəçiliyi ələ keçirməkdən ibarət idi.

Belə bir mürəkkəb vəziyyətdə Mirbağır Mirheydərzadə naxçıvanlı mübarizə dostları ilə hərbişdirilmiş dağınıq qüvvələri ümumi düşməyə qarşı mübarizəyə səfərbər edirdi. Bu səylər baş tutmasaydı, Naxçıvanın vəziyyəti daha da ağır və faciəli ola bilərdi. Həmin dövrdə Naxçıvanda "Mü-cəddin" siyasi dərnəyinə (rəhbəri M.Mirheydərzadə) Eynalı Sultanov, Ömər Faiq Nemanzadə, Əziz Şərif kimi görkəmli ziyalılar xüsusi rəğbət bəsləyirdilər, çünki bu siyasi təşkilat xalqın xilasını Rusiya yox, Türkiyə ilə birlikdə görürdü.

İnqilabi dünyagörüşlü ziyalı kimi yetişmiş Mirbağır Mirheydərzadə maarif və mədəniyyət sahəsində Naxçıvanın demokratik ruhlu vətənpərvər oğullarına qarışb ömrünün axırına kimi biliyini və bacarığını tariximizin aydınlanmasına

*Naxçıvanın ilk muzeyinin yaratıcısı, arxeoloq
Mirbağır Mirheydərzadə*

yönəltmişdir.

Mirbağır Mirheydərzadə Naxçıvanın tarixinin, diyarın tarixi abidələrinin və yer adlarının öyrənilməsi, arxeoloji materialların və folklor nümunələrinin toplanıb tədqiq edilməsi ilə məşğul idi. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti Naxçıvan şöbəsinin elmi katibi olmuş, akademik İ.İ.Meşşaninovun (1926); professor A.Müllerin (1927), Ə.Ələkbərov və O.Həbibullayevin (1951) Naxçıvan ərazisində apardıqları arxeoloji qazıntılarda fəal iştirak etmişdir. Əlyazmaları AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyi 1924-cü ildə təşkil edilib.

1925-ci ildə yaradılan Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin muzeyin zənginləşməsində xüsusi rolu olub. Cəmiyyətin sədri Mirbağır Mirheydərzadə muzeyin inkişafı üçün böyük əmək sərf edib. Muzeyə eksponat toplanmasında və onun zənginləşdirilməsində bu cəmiyyətin üzvlərindən M. Mirheydərzadə, Ağa Məhəmməd (Ərbab), L.Hüseynzadə, Z.Seyidov (Seyid Səbri), Ə.Mirzəyev, məşhur şair və dramaturq H.Cavidin böyük qardaşı M.Rasizadə, Q.İmanov və digərləri fəal iştirak etmişlər. Muzeyin 1926-1930-cu illərdəki fəaliyyəti, əsasən, eksponat toplanmasından ibarət olmuşdur. 1930-cu ildə muzey rəhbərliyində kadr dəyişikliyi olmuş, B.Əlibəyovdan sonra Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə elmi katib vəzifəsində işləmiş Mirbağır Mirheydərzadə Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının 27 avqust 1930-cu il tarixli əmri ilə muzeyə direktor təyin edilmişdir. Həmin dövrdə Naxçıvan Tarix-Etnoqrafiya Muzeyinin adı da dəyişdirilərək “Naxçıvan Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi” adlandırılmışdır. Mirbağır Mirheydərzadə 1944-cü ilədək muzeydə çalışmışdı.

Mirbağır Mirheydərzadənin ən qiymətli və dəyərli işlərindən biri də epigrafların ortaya çıxarmasıdır. O, Naxçıvanın orta əsrlər epigraflar abidələrini tədqiq edirdi. 1928-ci ildə Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin elmi katibi kimi Qarabağlar türbəsində qoşa minarəli baştağın kitabəsində ərəb dilində bu sözlərin yazıldığını müəyyən etmişdi: “Allahın bu nişanəsi türkman Quti xatındır”. Onun müsəl-

man kitabələri haqqında xeyli tədqiqatları var.

Mirbağır Mirheydərzadənin Şərq ədəbiyyatı məsələləri, sufizm, təsəvvüf, hürufilik, eləcə də çeşidli ədəbi cərəyən və metodlar haqqındakı araşdırma və axtarışları da maraqlıdır. Milli folklorumuzu ilk toplayıb öyrənənlərdən biri də elə Mirbağır Mirheydərzadədir. Onun çağdaş həyata, elm və dil məsələlərinə aid yazıları da ayrıca maraq doğurur. Mirbağır Mirheydərzadə muzey direktoru işləyə-işləyə mətbuatda ictimai quruluşa, milli münasibətlərə, qadın azadlığına və s. problemlərə həsr olunmuş elmi, elmi-publisistik məqalələr çap etdirmişdir.

Mirbağır Mirheydərzadə muzeyə rəhbərlik etdiyi dövrdə tarix, ədəbiyyat və mədəniyyət sahələrində bir sıra mühüm respublika əhəmiyyətli tədbirlərin təşkilatçısı olmuşdur.

Mirbağır müəllim həyatının son illərində xəstə idi. Bilirdi ki, ömrünün sonu yaxınlaşıb. Öz vəfatını gözləməyib, tariximiz üçün çalışdı və əcəl zəngi onun qapısını 1956-cı ildə çaldı...

İBRAHİM ƏBİLOV - SİDQİNİN ŞAĞİRDİ, ATATÜRKÜN YAXIN DOSTU

Əbilovun Azərbaycan, Rusiya və Türkiyə münasibətlərinin inkişafında da böyük rolu olub.

Anadolu İbrahim qızı Əbilova – Mən Sidqi haqqında danışmışdım. Sidqinin nəzərində olan şagirdləri haqqında da danışmışdım. Nəcəfqulu Nəcəfov və Hüseyn Cavidə nəzərdə tuturam təbii ki, Atatürklə görüşənlərdən danışmışdım. Bəli, Rza Təhmasib Bəyzadə haqqında danışmışdım. Bəs İbrahim Əbilov haqqında?

Onun məzarını ziyarət edərkən qürur hissi keçirdim. Ürəyim dağ boyda oldu. Mən Atatürkün ən yaxın dostunun məzarını ziyarət etmişdim. Sanki, Anıtqəbir-dəydim. Gərçi, məzar Anıtqəbir qədər önəmli olmur indiki zamanədə. Mən bu zamanəyə heyfsiləndim, lakin, məzardakı ada baxıb qürurlanırdım. Bir şeyə də heyfsilənirdim.

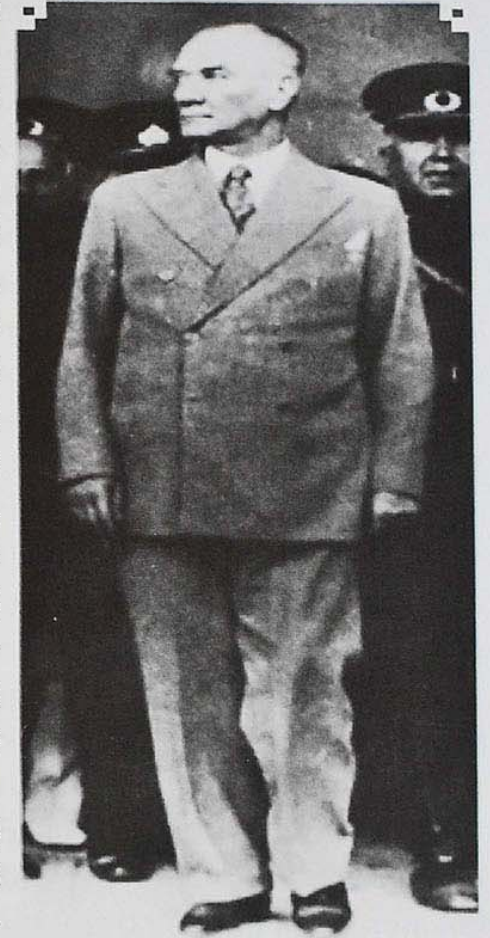

*Atatürkün dostu, diplomat,
AXC Parlamenti Sosialistlər
fraksiyasının üzvü İbrahim
Əbilovun məzarını ziyarət
edərkən*

İbrahim Əbilov çox tez getdi dünyadan –42 yaşında. O, vəfat etdikdə hələ Türkiyə təzə-təzə müstəqilliyə doğru gedirdi. Mən bir şeyə də hey-rətlənirəm, özü də çox. AXC ilə əlaqələri ziyadəsilə olan, hər iclasında iştirak edən İbrahim müəllimi Sovetlər necə qəbul edib. Qəbul etməklə qalmayıb hətta Türkiyəyə göndərib, Sovet dönəmində, 1986-cı ildə ona film də çəkiblər. Filmin adı “Gecikmiş gündəlik”dir. Ssenari müəllifi və rejissor Cəmil Fərəcov, operator Sərdar Vəliyev, səs operatoru Nataliya Nuridir.

Gəlin, onun Gecikmiş gündəliyini varaqlayaq. Onda çoxlu maraqlı və hikmətli səhifələri oxuyacaqsınız.

İbrahim Əbilov Atatürklə bir ildə anadan olub. 1881-ci ildə, Ordubad şəhərində. Onları yaxınlaşdıran səbəblərdən biri də budur. Əbilov öyrənmək, oxumaq eşqilə yanırıdı. Ona görə də Sidqinin əlindən tutub Əxtər məktəbində oxuyub.

*Mustafa Kamal Atatürk,
1938-ci il*

Orada çoxlu uşaqlarla dost olub. Ən yaxın dostu aralarında bir yaş fərq olan Cavid olub. Lakin, Əbilovun həyatında çox ağır və unudulmaz bir itki baş verir. Onun atası vəfat edir. Elə bu da onun Əxtər məktəbindəki təhsil həyatını başa vurub ailəni dolandırmaq üçün çalışmasına səbəb olur. O, fəhləlik edir. Elə məhz fəhlə olduğuna görə onu sosialistlər qəbul edir, ona güvənir. Bundan 10 il sonra, 28 may 1918-ci ildə qurulan istiqlaliyyətimizin sevincini həm də İbrahim Əbilov yaşayır və o, parlamanda işləyir. Lakin, camaatın yaxşı baxmadığı Sosialistlər fraksiyasının nümayəndəsi statusunda...

1920-ci ildə Bakı menşeviklərinin orqanı olan "İskra" qəzetinin redaktoru idi. Elə həmin ildə Azərbaycan sovetləşir, Azərbaycan SSR daxili işlər nazirinin müavini təyin olunur, Şərq xalqlarının Bakıda çağırılan I Qurultayında Şərq Xalqları Təbliğat və Təşviqat Şurasının katibi seçilir. 1921-ci ilin iyununda Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində Kommunist İnternasionalının III Konqresində iştirak edir.

O, öz sevdasını da tapır. Tamara xanım Əbilova ilə ailə quran İbrahim bəyin bu evlilikdən bir qızı doğulur. O, qızının adını Ziba qoyur.

İbrahim Əbilov 1921-ci ilin avqustunda 25 nəfərlik diplomatik heyət ilə Osmanlı Türkiyəsinə elçi göndərilir. İki dövlət və bir millətin taleyində onun rəhbərlik etdiyi diplomatik tərkib çox iş görə bilirdi...

Mustafa Kamal paşa Ankarada diplomatlarımızı qəbul edir, onlarla görüşür. O "xoş gəldiniz, merheba" dedikdən

sonra sözü İbrahim Əbilova verir. Əbilov deyir: - Əvvələn, bizi qəbul etdiyinizə görə Sizə diplomatlarımız adından böyük minnətdarlığımı bildirirəm. Saniyə, Biz bildiyiniz kimi, iki dövlət olsaq da, tək millət olmuşuq. Əzəldən bir olmuşuq, qardaş olmuşuq.

- Bəli, bəli, Nəriman müəllim bizə çox köməklik göstərir.

- Siz də bizə köməyinizi əsirgəməmişsiniz. Bizim borcumuz iki dövlət arasında olan əsl qardaşlığı yücəltməkdir, ucaltmaqdır. Bu Sizin əlinizdədir. Mən Sizə bildirmək istəyirəm ki, həmişə diplomatik nümayəndə olaraq Sizlə görüşlərimiz olacaq. Sizin kimi insan sərrafı ilə görüşmək bizim üçün çox xoşdur. Xahiş edirəm ki, Sizə verəcəyimiz hədiyyəni qəbul edəsiniz.

- Çox gözəl. Mən də Sizin haqqınızda çox oxumuşam, çox bilirəm. Siz də insan sərrafısınız. Sizə Bakıdan gətirdiyim hədiyyələrim var. Bununla da, Əbilovun Atatürkə bir xəncər, Atatürkün də Əbilova imzalı şəklini və xəncərini verməsilə görüş bitir.

Əbilov Atatürkün çox xoşuna gəldi. Atatürk hara gedirdisə, Əbilov da orada olurdu. Atatürkün bütün ziyafətlərində, görüşlərində Əbilov olurdu. Elə həmin vaxtlarda İbrahim müəllimin bir övladı da olur. Atatürkü, Türkiyəni çox sevən İbrahim bəy qızının adını Anadolu qoyur.

Anadolu xanım atası haqqında yazdıqlarını 2009-cu ildə rus dilində çap etdirib. Kitabın adı "Atatürkün azərbaycanlı dostu"dur. (Azerbaydjanskiy druq Atatyurka).

İbrahim bəyin vəfatı haqqında Anadolu xanım yazır: Əbi-

lovun Azərbaycan, Rusiya və Türkiyə münasibətlərinin inkişafında böyük rolu olub. Rusiyanın o vaxtlar Türkiyədə olan səlahiyyətli nümayəndəsi olan S.Aralov atam haqqında yazırdı: “Əbilov bütün digər müsbət cəhətlərilə bərabər, həm də böyük daxili mədəniyyətə malik bir insan idi. 1923-cü ildə İzmirdə Türkiyənin ilk iqtisadi konfransı keçirilərkən onun işində Atatürk də, Əbilov da iştirak edir. Anamın dediklərinə görə, İzmirdə əhali atamı çox yaxşı qarşılamışdı, onun qadınların hüququ mövzusunda etdiyi məruzə də ürək-dən bəyənilmişdi. Burada qaldığı müddətdə atam bir neçə tədbirdə, ziyafətdə iştirak edir. Belə ziyafətlərdən birindən qayıdarkən, mədə-bağırsağında kəskin ağrılar başlayır. İşə Atatürkün həkimləri də qarışıb, onun üzərində əməliyyat aparırlar, xəstəxanaya Atatürkün özü də gəlir. Lakin İbrahim bəyin həyatını xilas etmək mümkün olmur”... Atatürkün göstərişilə Misir və Hindistandan dəvət olunmuş alimlər atamın cənazəsini mumiyaya tutub, Bakıya göndərirlər və burada dəfn olunur. Onda bəlkə də heç kəsin ağlına gəlməzdi, amma indi düşünürəm ki, yəqin elə atamı ermənilər (ya onların əli ilə başqa düşmən qüvvələr-red.) zəhərləyib aradan götürüblər. Onun nüfuzundan, qazandığı uğurlardan qorxaraq, bu işə əl atmışlar. Anonim məktubları yazanlar da onlar idi...

***

ƏSL KAMİLLİK

(Akademik, miillət vəkili, görkəmli alim İsa Həbibbəylinin 70 illik yubileyinə)

Mənim İsa müəllimlə görüşmək arzumu olub. Həmişə arzulamışam. Onun kimi kamil adamın məni tanımasını istəmişəm. Bu arzuma 22 iyun 2018-ci ildə filologiya elmləri doktoru, professor Asif Rüstəmlinin “Cəfər Cabbarlı və milli istiqlal hərəkatı” adlı kitabının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda keçirilən təqdimat mərasimində çatdım. Həmin tədbirdə çox sevincli idim. Tədbirdə iştirak edib çıxışımı yaxından dinləsəm də həmin vaxt onunla görüşüb yaradıcılığım barədə məlumat verməyim alınmamışdı. Bu mənə 4 aprel 2019-cu ildə nəsib oldu. Belə ki, həmin günü Respublika Milli Kitabxanasında Cəfər Cabbarlının 120 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans və professor Asif Rüstəmlinin “Cəfər Cabbarlı və cəbbarlışünaslıq” (2019) adlı kitabının təqdimat mərasimi keçirilirdi. Mən də həmin tədbirdə iştirak edirdim. Orada hörmətli alimlə görüşüb yaradıcılığım barədə qısa məlumat verdim. Ancaq iki şeir kitabımı ona təqdim etməyə cürət etməsəm də, onunla xatirə şəklində çəkdim. Elə sevinc və həyəcanım foto şəkiləndə də hiss olunur. Onun alimlik dərəcəsinə, yüksək nətiqlik qabiliyyətini ilk dəfə gördüyüm, duyduğum andan sadəliyinə və böyüklüyünə heyran qalmışdım. Onu da bilirdim və indi də bilirəm ki, hər adam

onun kimi ola bilməz. Akademik İsa Həbibbəyli elə İsa Həbibbəyli özü ola bilər.

İsa Həbibbəyli 16 oktyabr 1949-cu ildə Naxçıvanın Şərur rayonunun Danzik kəndində anadan olub. İlk təhsilini burada alıb. Sonra Naxçıvan Dövlət Universitetinin fəxri tələbəsi olub. 1970-ci illərdə öz rayonlarında müəllim işləyib, ilk müəllimlik fəaliyyəti buradan başlayıb. Onun vaxtilə şagirdləri olmuş insanlar indi fəxr edirlər, mütləq fəxr edirlər ki, İsa Həbibbəyli məktəbində oxuyublar. İsa müəllimin şagirdlərinin (o şagirdlərdən biri də mən özüməm, onun ədəbi fəaliyyətindən böyük dərslər alıram) arasından yüksək elmi dərəcələr və fəxri adlar alanlar zirvəsinə ucalanlar var.

İllər keçir. İsa Həbibbəyli ali təhsil aldığı universitetin prorektoru, sonra isə rektoru olur. Oranın hər daşında, hər

*Akademik İsa Həbibbəyli ilə,
Respublika Milli Kitabxanası,
2019-cu il.*

divarında keçmişini yenidən xatırlayır. Oxuduğu illəri yadına salır. Sonra isə elmi yaradıcılıqla məşğul olur, elmi nailiyyətlərini tələbələrinə öyrədir, onlara əsl həyat dərsi keçir.

1996-cı ildən 2013-cü ilə qədər İsa Həbibbəyli NDU-nun rektoru olur.

Onun elmi-tədqiqat yönümlü əsərlərinin nəşr tarixi 1984-cü ildən başlanır. Professor İsa Həbibbəyli bir-birinin ardınca “Romantik lirikanın imkanları”, “Cəlil Məmmədquluzadə”, “Xalq şairi Məmməd Araz”, “Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti” adlı maraqlı, məzmunlu, oxunaqlı kitablarını nəşr etdirir. “Arpaçayı daşa bilməz” adlı ilk məqaləsindən sonra ədəbi-ictimai həyatdan bəhs edən yüzlərlə elmi-publisistik məqalənin müəllifidir.

Akademik İsa Həbibbəylinin həyatında 2013-cü ildən sonra yeni mərhələ başlayır. 2013-cü ildən başlayan bu yeni dövr bu gün də uğurla davam edir. İsa Həbibbəyli öncə AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, sonra isə Milli Elmlər Akademiyasının birinci vitse-prezidenti seçilir. Doğma, ulu Naxçıvanından ayrıldığına görə məyus olsa da, bir vaxtlar aspirantı olduğu Ədəbiyyat İnstitutuna rəhbər şəxs kimi qayıdır. Bu elm məbədinə olan mənəvi borcunu qaytarmaq, gənc alimlərin əlindən tutmaq, on illərlə yığılıb qalmış problemləri həll etmək, yeni islahatlara yol açmaq üçün tale ona yeni bir şans vermişdi. AMEA-da yeni dövrün başladığına və bu prosesdə şəxsən iştirak etdiyinə görə İsa müəllim çox sevinirdi. O, AMEA-ya gəldiyi gündən bir çox yeniliklərə, gözəl işlərə,

xeyirxah əməllərə vəsilə oldu. Dövlət tədbirlərində, tarixi günlərə və şəxsiyyətlərə həsr olunmuş elmi konfranslarda məruzələr edir, vətənə, dövlətə sədaqət və ləyaqət nümunəsi olaraq tanınır və sevilirdi. Akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərlik etdiyi mühüm tədbirlərin bir neçəsində mən də olmuşam.

Zirədə 2019-cu il 1 iyunda Mirzə Bala Məhəmmədzadənin barelyefinin açılışına və “Eko Park”da ona həsr olunmuş konfransa İsa müəllim də gəlmişdi. O “Eko Park”dakı xalça və rəsm sərgilərinə baxdı. Mirzə Balaya həsr edilmiş elmi konfransda çox dolğun və məzmunlu çıxış etdi. Onun çıxışından sonra məndə Mirzə Bala Məhəmmədzadə haqqında dərin təəssürat yarandı. O zaman İsa müəllim mənimlə də görüşdü və təhsilimdə uğurlar arzuladı.

Bu yazımı böyük alim, görkəmli ədəbiyyatşünas, əməkdar elm xadimi, akademik İsa Həbibbəylinin 70 illik yubileyi ərəfəsində qələmə alıram. Fərsətdən istifadə edərək bu böyük şəxsiyyətə möhkəm cansağlığı, elmi yaradıcılığında və ictimai fəaliyyətində hüdudsuz uğurlar arzulayıram. Əminəm ki, bu gün olduğu kimi gələcəkdə də əsərləriniz бүтүн dünyanı dolaşsaq və gələcək nəsillərin də ən çox istinad etdiyi mənbələrə çevriləcək...

***

NAXÇIVANIN TARİXİNİ İSMAYIL HACIYEVDƏN SORUŞUN

Naxçıvanın qədim abidələrini ziyarət edərkən tərəf-müqabilimə, müsahiblərimə ünvanladığım sualların çox zaman cavabları eyni olurdu: “Naxçıvanın tarixini İsmayıl Hacıyevdən soruşun!”

Akademik İsmayıl Hacıyev 21 yanvar 1951-ci ildə Naxçıvan MSSR Culfa rayonunun Xanəgah kəndində anadan olmuşdur. 1968-ci ildə Göydərə kənd orta məktəbini bitirmiş, 1968-1970-ci illərdə Sumqayıt şəhərindəki İxtisaslaşdırılmış Mexanizasiya İdarəsində fəhlə işləmişdir.

1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsinə qəbul olunan İsmayıl Hacıyev tələbəlik illərində fəal elmi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. 1972-ci ildə ümumittifaq tələbə-elmi konfransında məruzəsinə görə dip-

AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin sədri, akademik İsmayıl Hacıyev

lom, 1974-cü ildə təhsil əlaçısı kimi “Əla təhsilə görə” döş nişanına layiq görülmüşdür. Ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə başa vuran İ.Hacıyev 1974-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Culfa rayonunun Xoşkeşin kənd səkkizillik məktəbində tarix müəllimi kimi pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. 1978-ci ildə Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda assistent vəzifəsinə daxil olmuş, bir il sonra müəllim kimi mühazirələr oxumağa başlamışdır. O, 1984-cü ildə NDPİ-nin Tarix-filologiya fakültəsinin dekan müavini təyin edilmişdir.

İsmayıl Hacıyevin ən maraqlı araşdırmalarından biri də Araz Türk Cümhuriyyəti haqqındadır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti, Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycan tarixi məsələləri, Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində Naxçıvanın yeri, Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyətinin Naxçıvanla əlaqələri, Araz-Türk Respublikasının tarixi, Müharibə illərində (1941-45) naxçıvanlıların ön və arxa cəbhədəki fəaliyyətləri, Naxçıvan bölgəsinin ərazi taleyi, Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi tarixi, mədəniyyəti və görkəmli şəxsiyyətləri, Ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və soyqırım siyasəti, Azərbaycanın itirilmiş tarixi torpaqları və s. kimi məsələlər onun elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir. XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısı, 90-cı illərinin əvvəlində “Təlim prosesində ictimai-siyasi materialın yadda saxlanması xüsusiyyətləri”, “Tədris prosesində tələbələrdə mənəvi keyfiyyətlərin aşılması”, “Tələbələrdə siyasi mədəniyyətin formalaşması” və

s. mövzularda metodik vəsaitləri və elmi məqalələri ərsəyə gətirmişdir.

1992-ci ildə AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda “Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi və mədəni həyatında qadınların iştirakı (1941-1945-ci illər)” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 1994-cü ildə Naxçıvan Özəl Universitetinin elmi işlər üzrə prorektoru vəzifəsinə keçmiş, 1996-cı ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi işlər üzrə prorektoru vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

Ötən müddət ərzində İsmayıl Hacıyev “Türkiyə-Naxçıvan elmi əlaqələri”, “Tarixdə və günümüzdə Naxçıvan”, “Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi”, “XX əsrdə Naxçıvanda ermənilərin törətdikləri soyqırımının qarşısının alınmasında Türkiyənin rolu” və s. əsərləri elmi ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. 1999-cu ildə “Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. 2000-ci ildə o, Naxçıvan Dövlət Universitetinin professoru seçilir.

2000-ci ildə İsmayıl Hacıyev Culfa seçki dairəsindən Naxçıvan MR Ali Məclisinə deputat seçilir. Elm aləmində tanınmış tarixçi-alim daha böyük elmi zirvələr fəth edir. 2002-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi yaradılır və İsmayıl Hacıyev 2003-cü ildə həmin bölmənin sədri, AMEA-nın Rəyasət Heyətinin üzvü seçilir. İsmayıl Hacıyevin tarixin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş 34-dən çox

kitab və monoqrafiyası, 350-yə yaxın elmi məqaləsi vardır. Fərdi və birgə yazdığı “Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası”, “Mustafa Kamal Atatürk və Naxçıvan”, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi”, “Naxçıvan abidələri ensiklopediyası” (Azərbaycan və ingilis dillərində), Naxçıvan tarixi atlası, “İntibahın 15 ili”, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan”, Naxçıvan tarixi. Üç cildə. I cild, Naxçıvan tarixi. Üç cildə. II cild, Naxçıvan tarixi. Üç cildə. III cild və s. əsərləri elmi sahədə ciddi qəbul edilir.

Naxçıvanın 1918-1920-ci illəri əhatə edən həqiqi tarixinin bərpası, tarixin arxivində yatıb qalan nadir faktların üzə çıxarılması onun tədqiqatının əsas mövzudur.

İ.Hacıyev ailəlidir, üç bilikli övlad atasıdır. Onu mən həm də, “Naxçıvan və ATC” tarixinin atası hesab edirəm. Bu mülahizənin ən mötəbər sübutu, fikrimcə, 3 cildlik “Naxçıvan tarixi” kitabıdır.

Akademik İsmayıl Hacıyevə elmi yaradıcılığında, Naxçıvan tarixinin araşdırılması işində və ictimai həyatında böyük uğurlar arzu edirəm.

ƏSL TÜRKCÜ - ƏBÜLFƏZ AMANOĞLU

Əbülfəz Amanoğlu Azərbaycanda qədim türk dilinin ən ünlü araşdırıcısı, ən çox tanınmış simalarından biridir. Onun tədqiqatları türkologiya sahəsində dilçi alimlərin istinad etdiyi, faydalandığı ən mötəbər qaynaqlardır.

Əbülfəz Amanoğlu 27 mart 1950-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Naxçıvan şəhərində anadan olub. 1966-cı ildə Naxçıvan şəhərindəki 7 saylı onillik orta məktəbi qurtarıb, həmin il Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin dil-ədəbiyyat ixtisasına qəbul olub. 1971-ci ildə ADU-nu fərqlənmə diplomu ilə bitirərək təyinat üzrə Naxçıvana göndərilmişdir. Bir il şəhər 1 saylı orta məktəbdə müəllim işləmiş, 1972-ci ildə yeni yaradılan Naxçıvan Elm Mərkəzinə kiçik elmi işçi qəbul edilmişdir.

AMEA Naxçıvan bölməsinin Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, professor Əbülfəz Quliyev

Qədim türk Orxon-Yenisey yazılı abidələrinin Azərbaycanda əsas tədqiqatçılarından biri Əbülfəz Amanoğludur. Bu sahəyə aid onlarla monoqrafiyası nəşr olunmuşdur. Onun “Orxon-Yenisey abidələrində felin təsriflənməyən formaları” (1997, 165 s.), “Əski türk yazılı abidələri müntəxəbatı” (1993, 290 s.), “Qədim türk abidələrinin sintaksisi” (1994, 92 s.), “Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi, I və II hissə” (2001, 370 s.), “Qədim türk abidələrinə aid materiallar” (1996, 86 s.), “Orxon-Yenisey abidələrində

toponim və etnonimlər” (2004, 148 s.), “Qədim türk onomastikası” (2007, 94 s.), “Naxçıvan apzı” (Ankara, 2009, 760 s.), “Naxçıvan apızlarının süz varlığı” (Ankara, 2010, 180 s.) və s. çoxsaylı əsərləri türkologiya elminə əvəzsiz töhfədir.

Orta əsrlər ümumtürk dil mədəniyyətinin öyrənilməsinə, Naxçıvan dialekt və şivələrinin tədqiqinə aid sanballı əsərləri bu gün də dərs vəsaiti kimi ali məktəblərdə tədris olunur. 1971-ci ildən indiki Naxçıvan Dövlət Universitetində çalışır. Müəllim, baş müəllim, dosent, professor, AMEA-nın müxbir üzvü vəzifələrində yüksəlmişdir. 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər universitetin “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının müdiri olmuşdur. Hal-hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimidir.

Əbülfəz müəllim elmi fəaliyyətə 1993-cü ildə “Əski türk yazılı abidələri müntəxəbatı” kitabı ilə başlayıb və yaradıcılığını bu gün də uğurla davam etdirir.

Ə.Amanoğlu Türk dünyasında tanınan və sevilən dilçi alimlərimizdəndir. O, Türk Dünyası elm və sənət adamları Birliyinin (İLESAM, Türkiyə), Beynəlxalq Türk Dünyası Akademiyasının (Astana, Qazaxıstan) və Avrasiya Yazarlar Birliyinin (Türkiyə) üzvüdür.

Mən Əbülfəz müəllimin fəaliyyəti ilə qürur duyuram. O, öz kimliyinin tarixini araşdırır. Belə deyim, kimliyinin kimliyi. Yəni, türklər kim olublar, nə ilə türkçülük başlayıb

və inkişaf edib kimi sualları özü verir, özü də araşdıraraq cavabını tapır. Mən də öz kimliyimin kimliyinə baxmışam. Sak tayfalarının dilini Vikipediya vasitəsilə bilmiş və sosial səbəkədə paylaşmışam. Biz milli mənşə etibarilə saf qan daşyıcılarıyıq (Harri Potter kitabında əsilli-nəsilli olanlara saf qan deyirlər). Əsl, saf qan sahibi. Kim olduğumuzu da yaxşı bilirik. Biz Türkük! Əgər nə vaxtdan türk olduğumuzu, bunun hansı qədim tarixi yazılarda qeyd edildiyini bilmək istəyənlər isə Əsl Türkün - Əbülfəz Amanoğlunun kitablarını oxusunlar. Öz ömrünü belə mənalı işlərə həsr edən alimlər Əsl Türkdür, Əsl Türkçüdür! Əbülfəz Amanoğlu kimi!

POEZİYANIN ƏLİNCƏ QALASI – XANƏLİ KƏRİMLİ

Əlincəqala bölməsində iki şair, iki dost - Xanəli Kərimli və Əli Rza Xələfli haqqında yazmaq düşündüm. Mövzu çətin olsa da mənə elə gəldi ki, onlar bir-birinə hiss və duyğular vasitəsilə bağlı idilər. Xanəli Kərimli sözün əsl mənasında böyük bir obadan - Mahmudobadandır. Onlar telefonla bir-birlərinə zəng edərkən və görüşərkən bir-birlərini başqa adla çağırırlar. Əli Rza Xələfli - poeziyamızın Xudafərin körpüsü! Xanəli Kərimli - poeziyamızın Əlincə qalası! Bunlar əbəs yerə deyilmir, onlar bu duyğularla birləşir və ayrılan yolları, ayrılan qolları da birləşdirirlər. Xudafərin körpüsü (Cəbrayıl) və Əlincə qalası (Naxçıvan).

Mənim sözümlərin canı tək-cə onların dostluqları deyil. Bu yay görkəmli şair-publistimiz Əli Rza Xələflinin Xanəli Kərimli və onun qardaşı oğlu, Vətənimiz uğrunda şəhadətə qovuşmuş Ceyhun Orucəliyev haqqında 2016-cı ildə yazdığı “Söz və qan...” povest-xronikasını oxudum. Bu kitab elə oxunaqlı yazılmışdı ki, kitabın 20 səhifəsini oxumaq tam məlumat əldə etmək üçün bəs edirdi, lakin, mən bütün kitabı oxudum. Kitabda şəhidin şəhadətə qovuşması elə ağırlı təsvir olunurdu ki, ürəyimi ovuda bilmirdim.

Kitabın şəkillərinə baxarkən də çox qürurlandım. Çox əsgər adətən, bir dövlət adamının yanında həyəcanlanır. Ancaq gənc Ceyhun həyəcanlanmır, özü də sələf-xələf Prezidentlərimizin yanında...

Xanəli Kərimli ilə görüşmüşəm. Bir şairlə görüşmək çox asandır, onun yazdıqlarını oxumaqla onunla qiyabi də olsa görüşə bilərsiniz. Mən də onun şeirlərini oxudum, həyatı ilə maraqlandım. “Söz və qan” mənə bəs etmədi. Ayrı

Şair, ədəbiyyatşünas Xanəli Kərimli

kitablarını da oxudum. 2014-cü ildə çap olunmuş, dəyərli və hörmətli alim, filologiya elmləri doktoru, professor Asif Rüstəmlinin şəxsən avtoqraf yazaraq mənə hədiyyə etdiyi, çox maraqlı və fikrimin dərinliyində nostaljiyə çevrilmiş bir kitabı – “Müdrəklik mücəssəməsi” adlı kitabını vərəqlədim. Kitabın hər bir şəkli, hər bir məqaləsi məni uzaqlara aparırdı. Mənim oxuduğum ilk böyük kitab bu kitab idi. Bu kitabdən əvvəl mən “Düyməcik”, “İki ayı balası” adlı kitabları oxumuşdum. İlhamlanıb yazı yazmağımın səbəblərindən biri olan bu kitabın 351-ci səhifəsi rastıma çıxdı. İnana bilmədim. Asif Rüstəmlinin 5-6 yaşlarımda oxuduğum yazılardan qiyabi tanış olduğum Xanəli Kərimli demə bu şəxs imiş! “Bir cövhərəm dürr içində”. Bu məqalənin adını ilk dəfə hallandırdığım 6 il əvvəli yenidən xatırladım və həmin məqaləni bir də oxudum. Bu məqalə yazılarkən Ceyhun bəyin şəhadəti gərək ki, olmamışdı.

“Kredo”nun redaksiya heyətində mənim fikrimcə möhtəşəm üçlük var - Əli Rza Xələfli, Asif Rüstəmli və Xanəli Kərimli... Onlardan öyrənən isə mənəm. Onlar ədəbi və əbədi dostlardır, onlar öz məqalələrində bir-birlərindən söz açmışlar. Asif Rüstəmli Xanəli Kərimlini “dövrün Gəmiqayası”, Əli Rza Xələfli isə Asif Rüstəmliyi “böyük alim və Cabbarlışünas” adlandırmış, bir-birlərinin tədbirlərində iştirak etmişlər. Xanəli Kərimli isə Asif Rüstəmli ilə 20 ilin əlaqəsini davam etdirir.

Hal-hazırda hər üçü də “Kredo” qəzetinin redaksiya heyətindədir. Təbii ki, Əli Rza Xələflini xüsusi vurğulamaq la-

zımdır ki, baş redaktordur.

Asif Rüstəmli vurğulayır ki, Xanəli Kərimli ilə 1995-ci ildə Naxçıvan evinin pəncərəsinin baxdığı İranın Tehran şəhərində Məhəmməd ibn Süleyman əl-Bağdadinin, yəni, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyində görüşüblər. Asif Rüstəmli həmin tədbirdə çox fəal çıxış etmiş, tədbirdə çəkdiyi videoları Xanəli Kərimliyə göndərmiş və adını kitabda çəkdiyim Naxçıvan TV-yə göndərmişdir. Çox keçmir ki, Asif Rüstəmlinin çəkdiyi görüntülər Naxçıvan TV-də göstərilir. İndi yəqin ki, həmin xəbərlər arxivdədir. Həmin görüntülər olmasaydı, bəlkə də, bu yubileyin olmasının sübutu Azərbaycanda və xüsusən də, İrana baxan pəncərəmizdə - Naxçıvanda olmazdı. Xanəli Kərimlinin Asif müəllimlə əlaqəsi, dostluğu belə yaranmışdır.

Xanəli Kərimlinin içində bir Məmməd Araz sevgisi var. O, Məmməd Araza pərəstiş edir. Mən də Məmməd Arazı ilk dəfə tanıdığım vaxtlardan indiyə qədər onun hər şeirində İrana baxan pəncərəni hiss edirəm. Mənim həmin pəncərəni görmək arzum o vaxtdan, Xanəli Kərimlidən və Məmməd Arazdan başlayır deyə bilərəm..

Dediyinə görə, Xanəli Kərimlinin ilk qələm təcrübəsi də Məmməd Araza yazdığı "Toğluqayanın Məmməd Araza məktubu" şeiridir. İndi isə Xanəli Kərimlinin axarncı kitabı yanımdadır – "Ahlat taşı" kitabı. Bu kitab türk dilindədir, düz eşitdiniz. Bu da Xanəli Kərimlini tanıdan kitabdır, onun pəncərənin baxan tərəfinə qədər tanınmasına səbəb olan bir kitabdır.

Payız xəzəl fəslidir, çoxunun içi qəmlənir, çoxunun içi az da olsa qəmdən, kədərdən uzaq olur. Mən Xanəli Kərimliyə –payız dərddi və payız sevincli şairə yaradıcılığından poetik yarpaqların əskilməməyini arzu edirəm. Həyatından nə qədər yarpaq düşürsə düşsün, yenə də payız sevincli ruhunun olmasını arzu edirəm.

Payız ömürlü şairimiz, payız qəmli olmayasınız!

***

CƏFƏR CABBARLI VƏ NAXÇIVAN

Burası Muşdur,

Yolu yoxuşdur,

Gidən gəlmiyor...

Gidən gəlmiyor...

Əcəb nə işdir...

"Cavid ömrü" filmində Cabbarlının vəfatını eşidən Cavidin ürəyindən, dilindən keçən türkü... 100 illik Cabbarlı-Cavid əlaqələrinə həsr olunur...

Mənim üçün bu yay ayları Naxçıvan ayı, Cəfər Cabbarlı ayı olmuşdur. Mən Cəfər Cabbarlıya 10 səhifədən çox məqalə yazdım. Filologiya elmləri doktoru, professor Asif Rüstəmlinin "Cəfər Cabbarlı və Cabbarlışünaslıq" və Cabbarlının "Ölkəm" kitabının təqdimatında fəal iştirak etdim. Hələ tədris ayı başlamadan "Ayдын" və "Cabbarlı və Cavid"

şeirini yazdım. Tədris ayı başlayanda mənim Cabbarlıya yazdığım məqaləm dərc olundu. Gözəl xatırlayıram, yuxusuz gecənin nəticəsində ərsəyə gələn o məqalə. Axşam saat 8-dən gecə saat 1-ə kimi durmadan yazmış, Cabbarlının hər əsərini tək-tək təhlil etmiş və yenidən oxumuşdum. “Dilbər” və “Dilərə” kimi hekayələrini də hələ təzə oxuyurdum.

Yay ayımı Cabbarlı ayı edən bir amil var. 2019-cu il sentyabr ayının 7-si atamın ad günü idi. Asif müəllimgili evə dəvət etmişdik. O özü ilə kitablarını da gətirmişdi. Yığcam kitabxanamdan xəbəri vardı. Görəndən sonra heyrləndi və “Susmaz duyğuların səltənətində” kitabını kitabxanama hədiyyə etdi. Mən də fürsətdən istifadə edib Asif müəllimdən görkəmli şəxsiyyətlər barədə məlumatlar toplamaq istəyirdim. Kitabxanamdakı kitablara baxan Asif müəllimə Cabbarlı barədə mənim üçün maraqlı olan suallar verirdim. Çünki, maraq salmışdım Cabbarlı irsinə.

Getməyə hazırlaşdıqları vaxt professoru yenə bir sual verdim.

- Əmi, sən mənim Naxçıvan təəssüratlarımı yazdığımı bilirsən. İstəyirəm ki, “Cabbarlı və Naxçıvan” adlı bir məqalə də yazım. Buna aid səndən məlumat toplamaq istəyirəm. Cabbarlı və Naxçıvan mövzusunda araşdırmalar aparmırsınız mı?..

O isə mənə geniş məlumat verdi. Bildirdi ki, Cəfərin yaxın dostlarından biri əslən naxçıvanlı olan Məmmədəli Sidqi idi. Onun bacısı Dostuxanım Səfərova Cabbarlı yaradıcılığının heyranı idi. Dostuxanımla Cəfər üç il Universitetin tibb fa-

kültəsində bərabər təhsil almışdır. Cabbarlının Dostuxanıma həsr etdiyi və indiyədək çap olunmayan şeirləri var. Cabbarlı Dostuxanımla və onun qardaşı Rüfət Səfərova “Kommunist” qəzetinə tərcüməçi vəzifəsinə qəbul etdirmişdir. Cabbarlının “Aydın” əsəri 1923-cü ildə Ordubadda həvəskar aktyorlar tərəfindən tamaşaya qoyulmuşdur.

Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1925-ci il saylarında Cabbarlının satrik şeirlərinə geniş yer vermişdir. Məmməd Səid Ordubadi Cabbarlının ən çətin vaxtlarında “Əxbar” jurnalının redaksiyasında işə düzəlməsinə köməklik göstərmişdir. Cabbarlı Hüseyn Cavidin əsərləri haqqında “Zəhmət” qəzetində silsilə məqalələr çap etdirmişdir.

Əmim Cəfər Cabbarlının Şuşada, Ağdamda, Tiflisdə, Kazanda, Peterburqda olduğunu desə də Naxçıvanda olması barədə məlumat əldə etmədiyini vurğuladı. Lakin, onun əhatəsində çoxsaylı, əslən Naxçıvandan olan ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət xadimləri var idi.

Birincisi Cavid və Əlirza. İkincisi Rza Təhmasib - onunla can bir qəlb olublar. Görüşür, danışır, bir-birlərinin tədbirlərində iştirak edirdilər. Üçüncüsü isə Şərurun Sərkənli kəndinin yetirməsi olan Əşrəf Yusifzadə ilə Cabbarlının əlaqələri çox olmasa da, o, Cabbarlının bir sıra filmlərində iştirak etmiş, şəxsən Cabbarlı ilə görüşmüşdür. 1906-cı ildə anadan olmuş Yusifzadə səhnə həyatına 1928-ci ildə başlamışdır. Çox keçməmişdir ki, ona “Aydın” tamaşasında Dövlət bəy rolu verilmişdir. O, rolu o qədər təbii, ürəkdən oynayırdı ki,

Dramaturq Cəfər Cabbarlı

tamaşaçıda rola əsl nifrət oyada bilirdi. Bu rolu çox yaxşı oynamalıydı gənc Əşrəf. Dörd il ədəbi məhkəməyə görə ortada qalan bir pyes ilk dəfə tamaşaya qoyulanda Əşrəf Dövlət bəy rolunu oynayırdı. O, çox təmkinli, həyəcansız idi. Aradabir tamaşaçılara, xüsusən də tamaşanı izləyən Cabbarlıya baxırdı. Lakin, rolunun haqqını verdi və həyəcanlanmayaraq rolu axıra qədər oynadı. Sonda isə alqışlar, alqışlar və alqışlar...

Cabbarlı səhnəyə, pərdə arxasına gəldi. Çox həyəcanlı idi Əşrəf. Onların arasında belə bir dialoq oldu:

- Sənin adın Əşrəfdi, deyəsən.
- Bəli, Yusifzadə Əşrəf.
- Rolu elə gözəl oynayırdın ki, özüm də heyrətləndim. Düşündüm ki, bunu mənmi yazmışam. Sən mənim yazdıqlarımı canlandırdın, əks etdirdin. Mən Dövlət bəyi belə yazmamışdım. Sən onu çox hərarətli oynadın. Məncə mənim təklif edəcəyim rolu da oynaya bilərsən.

- Hansı rolu?

- Mən Mirzə Fətəlinin "Hacı Qara" pyesini film kimi çəkmək istəyirəm. Ssenarini qurtarmışam, gərək ki, film çəkil-sin. Səni həmin filmə çəkmək istəyirəm.

- Mən heç filmə çəkilməmişəm. Görəsən yaxşı oynaya bilərəm?

- Əla oynayarsan. İndi ki Dövlət bəyi belə oynadın, sənə güvənirəm.

- Yaxşı, oynayaram.

Əşrəf Yusifzadə razılaşdı. Cabbarlı ssenarini 1927-ci ildə bitirmişdi. "Hacı Qara" filmi 1928-ci ildə çəkildi, 1929-cu ildə isə kinoteatrda təqdim olundu.

Əşrəf özünə və roluna baxırdı. Çox sevinmişdi. Sevincindən Cabbarlına qucaqlamış, ona minnətdarlığını bildirmişdi. O, rolunu elə ehtiraslı oynamışdı ki, hamı onu alqışlayırdı! Əşrəf Yusifzadə kino həyatına belə başlamış və yaxşı başlamışdı! Cabbarlı isə "Hacı Qara" ssenarisi ilə Azərbaycanın ilk kinodramaturqu adını almışdır!

Əşrəf Yusifzadə Rza Təhmasib və Cavidlə də dostluq edirdi. "Hacı Qara" filmindən sonra o "Kölgələr sürünür"

Aktyor, Azərbaycan SSR Xalq Artisti Əşrəf Yusifzadə, 1955

və “Səhər” filmlərində də rol almışdı.

Həbib İsmayılov, bildiyiniz kimi, Naxçıvan torpağının yetirməsidir. O, 1943-cü ildə “Cəfər Cabbarlı” adlı ssenari yazıb və həmin ssenari əsasında 1944-cü ildə eyniadlı film çəkilib. “Cəfər Cabbarlı” filmini çəkən Naxçıvan yetirməsinin də burada adını çəkmək lazımdır.

Onu da qeyd edim ki, Cabbarlının pyesləri Naxçıvanda səhnələşdirilmişdi. Təkcə Naxçıvanda yox, bütün regionlarımızda Cabbarlının pyesləri dünən də səhnələşdirilirdi, indi də səhnələşdirilir. Bir məlumatı da qeyd etməyi özümə borc bilirəm.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev hələ uşaq ikən teatra gəldər, oradakı pyesləri izləyər. Nə qədər pyes izləsə də, bir pyesi yadından çıxartmırdı. Cəfər Cabbarlının “Sevil” pyesi onun yadında idi. Sevilin necə məşəqqətli həyat sürdüyü və axırda azad qadın olaraq evinə qayıtdığı təsirli səhnələrdən idi. O vaxtdan ulu öndərin Cabbarlıya rəğbəti var idi. Yadından çıxartmazdı, Sevil çadrasını necə atırdı. Belə gələcək nəsillərin olmasını çox istəyirdi Ulu Öndərimiz. Belə azad nəsillərin olmasını... Elə yəqin o vaxtdan Sevilə baxarkən ölkəsini azad görmək arzusunda imiş Ulu Öndər...

Cabbarlı vəfat edəndə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin 11 yaşı var idi. Böyük sənətkarın itkisi onu çox məyus etmişdi.

1955-ci il 12 oktyabr. Gənc Heydər Əliyev yenidən dünyaya göz açan qızını qucağına alır. Böyük dramaturqumuz

Cəfər Cabbarlının şərəfinə qızının adını Sevil qoyur.

Sevil Əliyeva vətəni, millətini sevən ziyalı kimi valideynlərinin ümidlərini, arzularını doğrultdu. Sevil Qadınlar Şurasını yaratdı. Bəstəkar olaraq çox gözəl musiqilər bəstələdi.

Space TV-ni yaratdı. Londonda yaşasa da, Azərbaycanı unutmadı. Atasını Heydər Əliyev haqqında sənədli filmlərdə qürurla, fəxrlə iştirak etdi.

Heydər Əliyev Cəfər Cabbarlının 100 illiyi ərəfəsində 15 noyabr 1998-ci ildə “Sevil” operasına baxdıqdan sonra demişdir: “45 il öncə, “Sevil” operası yarananda da mən onun ilk tamaşasında olmuşam. Rəhmətlik Fikrət Əmirovla mənim şəxsi münasibətlərim və dostluğum var idi. “Sevil” öz süjetinə görə yeni əsər deyil. Bu pyesi Cəfər Cabbarlı yaradıbdır. Deyə bilərəm ki, Cəfər Cabbarlının “Sevil” pyesi Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında çox böyük rol oynamışdır. Qadın azadlığı, insan mənafehi mövzusunun qələmə alınmasında Cəfər Cabbarlının xidmətləri böyükdür. Onun pyeslərinin hər biri, demək olar ki, “Sevil” tamaşası qədər böyük əhəmiyyətə malik əsərlərdir. Ancaq “Sevil” pyesi yarandığı dövrdə 20-30-cu illərdə Azərbay-

Sevil xanım Əliyeva

canda gedən ictimai-siyasi proseslərdə, qadınların azadlığının əldə olunmasında çox böyük rol oynamış, güclü təsir bağışlamışdır. Əsər o qədər təsirli idi ki, tamaşaya baxan qadınlar heç nədən çəkinmədən zaldan çadralarını atıb çıxdılar. Xatirimdədir, 30-cu illərdə dəfələrlə “Sevil” pyesinə baxmışam. Böyük təəssüratlarım var.”

Heydər Əliyev Cabbarlı irsini çox yüksək dəyərləndirirdi. O, Bakı şəhərindəki 28 May metro stansiyasının yanında Cabbarlının heykəlini ucaldırmışdır. Cabbarlının ev-muzeyinin açılışında, Cabbarlının yubiley tədbirlərində, əsərlərinin tamaşalarında dəfələrlə iştirak və çıxış etmişdir.

Cəfər Cabbarlının 100 illiyinin qeyd olunduğu vaxtlarda, 1999-cu ildə Heydər Əliyev Cabbarlının “Aydın” tamaşasına baxmış və sonda çıxış etmişdir.

Heydər Əliyev C.Cabbarlının 80 və 100 illik yubileylərinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

Və onu da əlavə edim ki, cənab Prezidentimiz İlham Əliyev C.Cabbarlının 120 illiyinin keçirilməsi barədə sərəncam imzaladı. Azərbaycanın hər bir bölgəsində Cəfər Cabbarlı-120 tədbirləri sənətkara böyük sevgi ilə qeyd edilirdi. Bu da bir Naxçıvan yetirməsinin Cabbarlısevərliyidir. Cabbarlı həmişə yaşayacaq, yaratdıqları oxunacaq, tamaşaya qoyulacaq, SEVİLəcək. Nə Cabbarlının səsi kəsiləcək, nə də onunla mənəvi əlaqəmiz...

SADƏ, SƏMİMİ İNSAN

Mehriban, sadə, səmimi, qayğıkeş insan. Azərbaycan Kikboksinq Federasiyasının prezidenti, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin III, IV və V çağırış deputatı Adil Abış oğlu Əliyev.

Adil Əliyev 25 sentyabr 1969-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun Maxta kəndində anadan olmuşdur. 1987-ci ildə Bakı idman təmayüllü məktəbi, 1992-ci ildə Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində Ali Hərbi Dənizçilik Akademiyasını, 2004-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin magistraturasını bitirmişdir.

2012-ci ildə çap olunmuş “Erməni soyqırımı: mif və gerçəklik” adlı kitabın ingiliscədən Azərbaycan və rus dilinə tərcüməsinin ideya müəllifi olmuşdur. “Asiya Fakt” İnformasiya Agentliyinin nəzdində olan “Sizi Tanıyaq” layihəsinin fəaliyyətindən 1 il ötürdü. Bu münasibətlə hörmətli millət vəkili, Kikboksinq Fede-

Milli Məclisin deputatı Adil Əliyev ilə tədbir zamanı, 2019

rasiyasının prezidenti Adil Əliyev layihədə iştirak edən istedadlı uşaqlarla görüş keçirdi. Hər bir istedadlı gənc-lə maraqlandı. Dəyərli məsləhətlər və tövsiyələr verdi. Həmçinin bizi Aprel döyüşlərinin qaziləri ilə də tanış etdi. Mən də özüm haqqında kiçik məlumat verdim, şeir kitab-larımı Adil müəllimə təqdim etdim və “ANA TORPAĞA DƏYƏR” adlı şeirimi söylədim. İstedadlı Cəmilə Heydəro-va isə mənim “Allah Türkə Yar Olsun!” adlı şeirimi söylədi.

Bundan əlavə, mən 27.04.2019-cu ildə istedadlı gənclər-lə birlikdə hörmətli millət vəkili Adil Əliyevin dəvə-ti ilə Kikboksinq üzrə 25-ci Respublika Çempionatının möhtəşəm açılış mərasiminə dəvət almışdım. Mərasimi hörmətli millət vəkili, AKF-nin prezidenti Adil Əliyev açdı. Qonaqları salamladı və çempionatda iştirak edən id-mançılara uğurlar arzu etdi. Çempionatın açılış mərasimin-də mən də “Anam Azərbaycanım” adlı şeirimi söylədim. Adil müəllim həmişə biz gənclərə diqqət və qayğı göstər-miş və göstərməkdədir.

SÖZARDI

Açığı, Naxçıvan təəssüratları haqqında kitab yazmaq niy-yətim yox idi. Mən bu barədə fikirləşməmişdim. Naxçıvanı gəzərkən, Duzdağda olarkən Duzdağ barədə qeydlər götür-düm ki, həmin qeydləri əvvəldə Duzdağ bölməsində yazmı-şam. Sonra düşündüm ki, gəzmişəmsə, görmüşəmsə, niyə yazmayım?! Nə olur-olsun bu barədə qəlbimin hisslərini ka-ğıza köçürməliyəm.

Sonra da həmin hisslərimi KİV-lərdə dərc edərəm deyə düşündüm. Naxçıvanı gəzdim, gördüm, lakin, isti-isti yaza bilmədim. Müəyyən səbəblərdən mən bu düşüncələrimin kağıza köçürmə prosesini gecikdirməli oldum.

2019-cu ilin iyun ayının əvvəllərində ağıma gəldi ki, ar-tıq hamı doğma Naxçıvanım barədə təəssüratımın yazılma-sını gözləyir. Məncə də vaxtı çatmışdı. Ona görə də 2019-cu ilin iyun ayında doğma, ulu Naxçıvan təəssüratlarımı yaz-mağa başladım.

Həyat evimizdə mənə ilham verən o otaqda düşündüklə-rimi telefon vasitəsilə yazmağa başladım. Günahım yoxdur, indiki zəmanədə klaviatura qələmdən üstün, əlverişli olma-ğa başlayıb və davam edir. İndi də bu yazdıqlarım klaviatura vasitəsilə əsrəyə gəlir. Naxçıvanı yazdığım yay mənim üçün ən şirin, əhəmiyyətli yay günləri idi. Necə ki, Cavidin “Sə-yavuş”u yazdığı yay ən sevdiyi yay olmuşdu. Nümunə də naxçıvanlıdır, daha doğrusu, Naxçıvan bölgəsindəndir. Niyə bölgəsindəndir dedim, çünki, Cavid yerlilik mövzusunda həs-sas idi. Bunun da nümunəsi var.

Cavid Bakıda olarkən bir mollanın gənc oğlunu döydüyünü görür:

- Sənə demədim, şüvəlanlı qızını alma. Şüvəlanlılar bizim düşmənimizdir.

Cavid bunu eşidir və çox ciddi əsəbləşir. Gedib mollaya öz etirazını bildirir.

- Bu nə biabırçılıqdır, qardaş? Sənin bu günahının bədəlini sənin oğlun, sənin oğlunun oğlu, nəvəsi, nəticəsi, kötücəsi ödəyəcək.

- Şaxsey, vaxsey, mən nə elədim, əfəndi?

- Sən nə eləmədin ki, qardaş? Heç bu bölgəni şüvəlanlı, naxçıvanlı, bakılı deyə ayırmaq olarmı? Biz bir millətin övladlarıyıq, şüvəlanlı, mərdəkanlı nə deməkdir, qardaş? Sən bunu nə vaxtdan unudan oldun? Bizim yurdu cənuba, şimala bölən, talayan elə biz olmadıqmı, bizim danışdığımız olmadımı? .

Molla isə günahın özündə olmadığını, babasının şüvəlanlı tərəfindən öldürüldüyünü dedi. Cavid onda dedi:

- Bax, babanın günahının bədəlini də indi sən ödəyirsən, molla qardaş.

Mövzudan kənara çıxdım. Lakin mənə mollanın fikirləri bəziləri üçün bu günlə səsləşir. Bu mövzudan kənar deyil, bu mövzu həm Cavidlə əlaqəlidir, həm Naxçıvanla, həm molla ilə əlaqəlidir. Belə faydalı bilgiləri öyrənmək vacibdir.

Mən də Azərbaycanın hər qarış torpağını çox sevirəm. Azərbaycan türklərini heç vaxt şüvəlanlı, naxçıvanlı olaraq ayırmamışam, ayıranları da günahkar və xəyanətkar hesab edirəm.

Gələk Naxçıvan təəssüratlarının yazılma prosesinə. Dedim ki, iyundan başladım, bəs nə vaxt qurtardım. Onu deməyəcəyəm. Sadəcə, axarncı son söz əvəzinin yazılma tarixini deyəcəyəm. Onu da sözümün axırında vurğulayacağam.

Burada Naxçıvan barədə yazmadığım çoxlu məlumatlar var. Həmin məlumatları toplayasınız deyə axırda bir ədəbiyyat siyahısı veriləcək. Həmin kitablar Naxçıvan haqqındadır. Bundan başqa, Naxçıvan bölgəsindən olanların yazdıqları və tərcüməsi də burada yer almışdır. Bu kitablardan az da olsa, bir neçəsinə istinad etmişəm. Nümunə olaraq, Araz Türk Cümhuriyyətinin bayrağını Naxçıvanın bayraqları kitabına istinad olaraq kitabımda göstərmişəm. Bir də ki, həmin kitabları oxumaq istəsəniz, Respublikanın Milli Kitabxanasının elektron kataloqundan (ek. anl. az) oxuya bilərsiniz.

Naxçıvan haqqında hər bir vətənpərvər gənc mütləq dairəsini genişləndirməlidir. Həmin maraqlı kitablar haqqında Naxçıvan TV-nin saytından da oxuya bilərsiniz.

Mən Naxçıvanın yetirmələri haqqında yazdığı da özümə şərəf bilmişəm. Ona görə də, Naxçıvan təəssüratları bölməsindən əlavə, Naxçıvan və Naxçıvanın yetirmələri bölməsini yazdım. Orada bir çox maraqlı məlumatlar var ki, onları üzə çıxardıqda özüm də heyrləndim. Məsələn, Rza Təhmasibin Atatürklə görüşdüyünü, Əli Rasizadənin alqoritm yaratdığını, İbrahim Əbilova Atatürkün imzalı şəklini verdiyini, Rza Təhmasibin Qara Qarayev və Tofiq Quliyevi ilk dəfə, Hüseyinqulu Sarabskini yenidən kinoya gətirdiyini araşdırıb tapdıqda heyrləndim, çox heyrləndim...

Mən Naxçıvanda gördüklərimi dayanmadan yazırdım. Gün ərzində 5-6 saat Naxçıvan haqqında müşahidələrimi kağıza köçürürdüm.

Xatirələr uzandıqca uzanırdı, çoxaldıqca çoxalırdı. Niyə kitab olmasın deyə fikirləşdim və Naxçıvan xatirələri kitabının olması fikri o vaxtdan yarandı.

Avqustun axırlarında, dəqiqini desəm, 2019-cu ilin 29 avqustunda Naxçıvan xatirələri bölməsini bitirdim. O qədər sevindim ki... Artıq kitabın hazır olmasına az qalmışdı. Sonra yenə düşüncəyə daldım, niyə Naxçıvanı tanıdan yetirmələrindən yazmayım. Düşünə-düşünə, axır ki, 30 avqust 2019-cu ildə Naxçıvan və Naxçıvanın yetirdikləri bölməsinə başladım.

Yayda bitəcəyini düşündüyüm iş yay bitəndə də bitmək bilmirdi. İlhamım o qədər çağlayırdı ki... Axırda dedim Rza Təhmasib ilə bitirəm. Rza Təhmasib və Məmməd Hüseyin Təhmasib haqqında yazdım. Lakin, bu nəhənglərin şərəfli yolu uzandıqca uzandığından yorulmasam da kitabı bitirməyə tələsdim. Naxçıvan xatirələrini "Kredo" qəzetinə, "Kredo" qəzetinin baş redaktoru hörmətli Əli Rza Xələfliyə göndərdim.

Əli Rza Xələfli Naxçıvan təəssüratlarını "Kredo"da dərc etmək qərarına gəldi və 2019-cu ilin oktyabr ayında yeni bir silsilə başladı "Kredo"da. Əli Rza Xələfli bu silsilə yazının adını, mətnini, mənasını deyil, bəlkə də yazarkən həyəcədən fikirləşə bilmədiyim başqa bir ad qoydu. Naxçıvan xatirələri "Gəzdim, gördüm, yazdım"... silsiləli yazılar "Kredo" qəzetində çap olunmağa başladı.

Hər həftə dərc olunurdu, hər həftə... Yazımın yurdumuza yayıldığı vaxtlarda artıq Naxçıvandan da Əli Rza müəllimə zənglər gəlirdi. Ötən sayda "Gəzdim, gördüm, yazdım"ın yarımçıq qalan Təhmasibini dərc etdirdim.

Bundan əvvəl bizi Azərbaycan nəşriyyatına çağırıldı, orda Naxçıvan xatirələri çapa hazırlanacaqdı və kitab kimi kompüterdə yazılacaqdı.

Sevincimin nə həddi vardı, nə də hüdudu. Az qala uçmaq istəyirdim, ayaqlarım yerdən üzüləcəkdi sevincimdən. Dörd aya yaxın zəhmətim indi bəhrəsini verəcəkdi. Kitabım çap ediləcəkdi. Mən çap edilməsini gözlədiyim üçüncü kitabımı görəcəkdim.

Nəşriyyatda olarkən və Rza Təhmasibə baxılarkən yarımçıq qalan yazımın yarımçıq qaldığı sezildi. Mən isə Naxçıvan xatirələrini yazmağa davam edəcəyimi və Rza Təhmasibi də bitirəcəyimi dostlara söyləmişdim.

İndi isə həmin yazımı bitirmişəm. Azərbaycan Nəşriyyatına gedəcəyəm.

Naxçıvanı bilmək və tanımaq istəyənlər bu kitabdan çox şey əxz edə bilirlər. Əsasən də Naxçıvan və Naxçıvanın yetirdiyi şəxsiyyətlər barədə yazılanları. Həmin yazılar mənim qızmar yayımın və qızıl payımın məhsuludur.

Naxçıvan xatirələrini davam etdirmək barədə düşünürəm, yəqin ki əgər bir də Naxçıvana getsəm...

Naxçıvana getməzdən əvvəl Naxçıvanda olmaq ən böyük arzum idi, indi isə Günnütdə görüşmək diləyilə çırpınır ürəyim. Bir də getsəm Naxçıvana, diləyirəm ki, yolum Qarabağdan düşsün! Qafan yolu ilə Naxçıvana getməyi

uca Tanrım bizə qismət eyləsin. Payı-piyada görüşünə gələ biləydim, mənim ulu Naxçıvanım. Bir gənc yazarın qəlbinin dərinliklərindən qopub gələn sehirlə səsləri, könül çırpıntılarını duyğusalılıqla dinlədiyiniz üçün sonsuz təşəkkürlər, ulu Odlar Yurdum!

Bakı – Naxçıvan – Bakı
21.06.2019 - 21.11.2019.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Naxçıvan MR-in Konstitusiyası, Bakı, Qanun, 2010.
- 2.Naxçıvan dünya mətbuatında. Naxçıvan, Əcəmi, 2016.
- 3.Naxçıvan MR-in yubileyləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2014.
- 4.Behbud ağa Şahxatinski və Qars müqaviləsi, Naxçıvan, Əcəmi, 2012
- 5.Əlincəqala, Naxçıvan, Əcəmi, 2016.
- 6.Pedaqoji fikir tarixindən. Naxçıvan, Əcəmi, 2019.
- 7.Naxçıvanın tarixi abidələri, Bakı, Nurlan, 2017.
- 8.Naxçıvan bayraqları, Bakı, 2017.
- 9.Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan. Naxçıvan, Əcəmi, 2010.
- 10.Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən. Bakı, Azər-nəşr, 2012.
- 11.Naxçıvan bölgəsi Səfəvilər dövründə. Bakı, Elm və təhsil, 2014.
- 12.Naxçıvan-90 il, Bakı, Sərbal, 2014.

13.Naxçıvan MR müstəqillik yolunda, Bakı, Elm və təhsil, 2016.

14.Naxçıvan ədəbi mühiti. Uşaq ədəbiyyatının inkişaf istiqamətləri və problemləri. Bakı, Elm və təhsil, 2016

15. Naxçıvan MR-də istedadlı şagirdlərlə aparılan işlər, Naxçıvan, Əcəmi, 2014.

16.Naxçıvan şəhərinin tarixi oçerki, Bakı, Elm, 1977.

17.Naxçıvan yazıçıları, Bakı, 1977.

18.Müasir tələblər səviyyəsində, Bakı, Maarif, 1977.

19.Tomas Mordan Leninədək (tərcüməçi Əlirza Rasizadə). Bakı, Bakı fəhləsi, 1923.

20.Naxçıvan MSSR. Bakı, Azər-nəşr, 1959.

21.Naxçıvan əfsanələri, Bakı, Elm, 2008.

22.Culfa bölgəsinin epiqrafik abidələri, Bakı, Elm, 2002.

23.Ordubad şəhərinin epiqrafik abidələri, Bakı, Elm, 2001.

24.Naxçıvanlı yazıçıları və "Məktəb" jurnalı, Bakı, Elm və təhsil, 2019.

25.Naxçıvan mühitinin yetirməsi. Seyid Səbri. Naxçıvan, Əcəmi, 2018

26.Ərtoğrul Cavid. Musiqi albomu. Bakı, 1998.

İÇİNDƏKİLƏR

Gözümüzün təzə nəfəsi (redaktordan).....	11
Xəyallarımınşəhəri.....	15
Ulu Naxçıvanla ilk görüş.....	18
“Təbriz” mehmanxanası.....	28
Naxçıvandagördüklərim.....	35
Ulu Öndərin büstünü ziyarət və yaxud “bir xalq istəyi”.....	36
Möminə Xatun anamın ziyarətində və yaxud “Eldəgizin arzusu”.....	39
“Nənəsim”i də gördüm.....	46
Bəhrüz Kəngərli.....	60
35 ilin dostları.....	65
Naxçıvanlılar Öndərin yolundadır.....	69
Qədimlərdən qalan qala – Əlincə qalası.....	81
Bir nömrəli məktəbdə.....	86
Naxçıvanqala.....	89
40 il Duzdağda.....	92
Sığmazam.....	96
Nuh peyğəmbərin məzarüstü türbəsi.....	100
Yeddi adamın izi.....	104
Axırncı dayanacaq.....	110
Unudulmaz Naxçıvanım.....	111
Naxçıvan torpağının yetirdiyi şəxsiyyətlər.....	118
Mən fəxr edirəm ki.....	120

Demokratiyanın beşiyi – Naxçıvan.....	125
Naxçıvan planetindən dünyaya.....	130
Naxçıvanda tanınan soy - Kəngərlilər	135
Rasizadələr və Silikon vadisi.....	150
“Ögey ana”nin müəllifi – Həbib İsmayılov.....	164
Təhmasib qardaşları: Atatürkdən Sarabskiyə qədər.....	167
Yüz yaşlı cavan - Ərtoğrul Cavid.....	187
Şərəfli Nəcəfovlardan iki nəfər.....	188
Mirbağır Mirheydərzadə və Naxçıvanın ilk muzeyi.....	197
İbrahim Əbilov–Sidqinin şagirdi, Atatürkün yaxın dostu.....	202
Əslkamillik.....	207
Naxçıvanın tarixini İsmayıl Hacıyevdən soruşun.....	211
Əsl türkçü - Əbülfəz Amanoğlu.....	214
Poeziyanın Əlincə qalası – Xanəli Kərimli.....	217
Cəfər Cabbarlı və Naxçıvan.....	221
Sadə, səmimi insan.....	229
Sözardı.....	231
Ədəbiyyat.....	236

Sevindik NƏSİBOĞLU
(Əliyev Sevindik Nəsim oğlu)

ULU NAXÇIVANIM

Mətbəənin direktoru: Şəddat Cəfərov,
iqtisad elmləri namizədi,
Azərbaycan və Rusiya Yazıçıları,
Azərbaycan Jurnalistlər Birliklərinin üzvü

Korrektor: Əməl Kərimova
Texniki redaktor: Vüsalə Həsənova
Kompüterdə yığım: Tərlan Əliyeva
Dizayner: Mülayim Vəliyeva

Çapa imzalanmışdır: 02.02.2020

Kağız formatı: 60/84

Fiziki çap vərəqi: 15 çap vərəqi

Sifariş: 14

Tiraj:500

Kitab “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC-də ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: A.Məhərrəmov küç. 4

E-mail: 3_metbee@mail.ru. Tel.: 431 40 58

Az 4-315724

Əliyev Sevinə (Sevindik Nəsiboğlu) 26 iyul 2008-ci ildə İmişli şəhərində anadan olmuşdur. Əslən Ağcabədi rayonunun Yuxarı Qiyaməddinli kəndindəndir. O, hazırda Xırda-lan şəhər 9 sayılı tam orta məktəbin 6-cı sinif şagirdi və dərs əlaçısıdır. Beş yaşından yazıb-oxumağı və kompüter proqramlarını öyrənmişdir. Vikipediya vasitəsi ilə Azərbaycanımızın keçmişi, tanınmış şəxsləri, sərkərdələri, şairləri və sənətkarları barədə məlumatlar toplamışdır. Elə həmin vaxtlardan

kiçik həcmli hekayələr və şeirlər yazmağa başlamışdır. 300-dən artıq şeiri vardır. Şeirlərinin əsas mövzusunun vətən, torpaq həsrəti təşkil edir. 2015-ci ildən şeirləri "Abşeron təhsili", "Respublika xəbərləri" qəzetlərində, "Söz" və s. jurnallarda dərc olunmuş, Milli Radiomuzun "Navalça", televiziya kanallarının "Pillə", "Çıxış yolu" və "Məhəbbət nəğmələri" verilişlərində səsləndirilmişdir. Eyni zamanda o, 40-dan çox publisistik məqalə və araşdırmanın müəllifidir. Respublika Milli Kitabxanasının, Abşeron rayon Təhsil Şöbəsinin keçirdiyi ictimai-kütləvi tədbirlərdə dəfələrlə çıxış etmiş, məktəb tərəfindən çoxsaylı tərifnamə və diplomla mükafatlandırılmışdır. 2017-ci ildə "Həqiqət" Tarixi Araşdırmalar İctimai Birliyinin "Gənc istedad" fəxri diplomuna, 2019-cu ildə "Asiya-Fakt" İnformasiya Agentliyinin "Sizi tanıyaq" layihəsində iştirakına görə uşaqlar arasında "Ən yaxşı yazar", "İlin şagirdi" diplomuna və "Azərbaycan XXI əsrə istedadlarla" layihəsi çərçivəsində "Gənc istedad" diplomuna layiq görülmüşdür. 2018-ci ildə "Dünyamsan Azərbaycan" və "Hərdən uçmaq istəyirəm" adlı şeir kitabları nəşr edilmişdir. 2019-cu ildən "Kredo" qəzetinin redaksiya heyətinin üzvü və ən gənc ictimai müxbiri seçilmişdir.